

T.C.

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**FETİH - HUCURÂT SÛRELERİNDEKİ
KIRAAT FARKLILIKLARI ve MANAYA ETKİSİ**

Ömer BAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi M. Mahfuz ATA

BURDUR – 2022

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FETİH - HUCURÂT SÛRELERİNDEKİ
KIRAAT FARKLILIKLARI ve MANAYA ETKİSİ

Ömer BAĞ
1830201116

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi M. Mahfuz ATA

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TURHAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ULUDAŞ

BURDUR – 2022

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum “***Fetih-Hucurât Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Manaya Etkisi***” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik ve etik kuralları ihlal etmediğimi, tezimin özgün olduğunu, başvurduğum kaynakları metin içinde, dipnotlarda ve kaynakçada eksiksiz ve bilimsel kurallara uygun olarak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Ömer BAĞ
25.04.2022

ÖN SÖZ

Allah'ın (celle celâlühü) beşeriyete son mesajı Kur'an-ı Kerim'dir. İnsanlar onu okuyarak, anlayarak ve anladıklarını da hayatın her safhasında uygulayarak dünya da huzur ve mutluluğa ahirette ise ebedi kurtuluşa erecektir.

Kur'an'ın gerek okunması gerekse daha iyi anlaşılması hususunda ulûmü'l-Kur'an başlığı altında çeşitli ilimler ortaya çıkmıştır. Konusu doğrudan doğruya Kur'an'ın lafızları olan Kıraat İlminin ise ulûmü'l-Kur'an içerisinde müstesna bir yeri vardır. Bununla birlikte Kıraat İlminin konusu her ne kadar Kur'an lafızları ve eda keyfiyeti olsa da Kur'an'ın mana ve tefsir boyutuyla da ilgilidir. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî (öl. 310/923), Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (öl. 538/1144), Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî (öl. 745/1344) gibi tefsir alanında referans kabul edilen birçok müfessir tefsirlerinde Kıraat İlminden az ya da çok istifade etmiştir.

Kur'an gibi kapsamlı ve mu'ciz bir kitabın, insan gibi sınırlı ve âciz bir varlık tarafından eksiksiz olarak tamamıyla anlaşılması imkansızdır. Bu sebeptendir ki Allah (celle celâlühü) mesajını tebliğ ve tebyin etmek üzere kendi içlerinden Hz. Muhammed'i (sallallâhü aleyhi ve sellem) peygamber olarak seçmiştir. Hz. Peygamber de (sallallâhü aleyhi ve sellem) nübüvveti boyunca ilâhi mesajı her seviyeden kişiye ulaştırmak ve açıklamak için olan gücüyle mücadele etmiştir. İslâm âlimleri de Kur'an-ı Kerim'in doğru bir şekilde anlaşılması için kelime kelime, harf harf en ince detayına varıncaya kadar araştırmışlardır.

Kur'an-ı Kerim'in nazil olmaya başladığı zamanda Mekke ve çevresinde Kureyş kabilesinin yanı sıra pek çok Arap kabilesi vardı. Kur'an, Kureyş lehçesine göre indirildiğinden dolayı diğer kabileler Kur'an'ı Kureyş lehçesine göre okuma ve telaffuz etme noktasında sıkıntı çekmişlerdi. Bunda ilk muhatapların çocuklardan, ihtiyar erkek ve kadınlardan, kölelerden, ümmîlerden olması da etkiliydi. Hz. Peygamber de (sallallâhü aleyhi ve sellem) Cibril-i Emîn (a.s.) vasıtasıyla Allah'tan (celle celâlühü) aldığı izin ile Kur'an'ın mana bütünlüğünü bozmamak ve kendi öğrettiği şekilde tâlim etmek sûretiyle ashâbına kendi durumlarına göre farklı şekilde okumalarına müsaade

etmiştir. Bu çalışmada da sözü edilen ve Hz. Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem) izin verdiği okuyuş farklılıkları Fetih ve Hucurât Sûreleri kapsamında değerlendirildi.

Bu çalışmanın her aşmasında bilgilerinden istifâde ettiğim, yüksek lisans eğitimim boyunca desteklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mahfuz ATA'ya, tez savunma komitesinde bulunan, yapıcı ve teşvik edici yaklaşımlarıyla rehberlik eden Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TURHAN ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ULUDAŞ'a, alçakgönüllülüğü ve samimiyetiyle, engin tecrübesi ve bilgi-birikimiyle yoluma ışık tutan Prof. Dr. Veli ATMACA'ya ve ders döneminden çalışmanın nihâyete ermesine kadar ki süreçte maddi-manevi emeği geçen ve aynı zamanda ilim yolculuğumdaki yol arkadaşım, değerli büyüğüm Mustafa UÇAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ömer BAĞ
BURDUR, 2022

(BAĞ, Ömer, *Fetih - Hucurât Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Manaya Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2022)

ÖZET

Kur'an-ı Kerim; nazil olmaya başladığı günden günümüze kadar bütün insanların ilgisini çekmiş, üzerinde eşine rastlanılmamış sayıda çalışma yapılmış ve halen de yapılmaya devam eden, benzeri olmayan mu'ciz bir kitaptır. Hayırlı toplum olarak anılan Hz. Muhammed (sallallâhü aleyhi ve sellem) ümmetinin öncü âlimleri de ilâhi vahyi anlamak ve anlatmak gayesi ile Fedâilü'l-Kur'an, İ'râbü'l-Kur'an, Müşkilü'l-Kur'an, Kıraat vb. perspektiflerden Kur'an'ın farklı yönünü araştırmıştır.

İslâmî ilimlerin menşei olan Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında, orjinallliğini muhafaza ederek günümüze kadar gelmesinde, âyetlerin tefsir edilmesinde, müphem olan âyetlerin daha açık hale gelmesinde, âyetlerden farklı hükümlerin çıkarılmasında Kıraat İlmi hayâtî önem taşımaktadır.

İlâhi kitabın daha iyi anlaşılması ve insanların ondan daha çok faydalanması hedefine yönelik yapılan "Fetih - Hucurât Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Manaya Etkisi" isimli bu çalışma bir giriş onu müteakip iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, kapsamı ve yöntemi ile ilgili bilgilere yer verildi.

Birinci bölümde çalışmanın içerisinde verilecek bilgilerin daha iyi anlaşılması ve konuya altyapı oluşturması açısından kıraat ilminin tanımı, konusu, faydası, tarihi, kıraat çeşitleri, kıraat imam ve ravileri, yedi harf meselesi, kıraat ilminde usûl ve tarikler ile ilgili teknik ve temel bilgilerden söz edildi.

İkinci bölümde ise çalışmaya konu olan Fetih ve Hucurât sûrelerinin isimleri, Mushaf tertibindeki sıraları, âyet sayıları, nüzul sebepleri, muhtevaları, önceki sûre ile münasebetleri ile ilgili bilgiler verilerek sûreler kısaca tanıtıldı. Sonra kelimeleri ses - telaffuz yönünden etkileyen usûl farklılıklarına dair kavramlara değinildi ve mana üzerindeki etkisiyle ilgili olarak örnekler verildi. Ardından Fetih ve Hucurât sûresindeki usûl farklılıkları tespit edildi. Daha sonra ferşî farklılıklar hüccetü'l-kıraat kaynakları taranarak belirlendi. Tespit edilen kıraat farklılıklarından manaya etkisi olanlar klasik ve modern kaynaklarından istifade edilmek sûretiyle mütevatir ve meşhur kıraatler çerçevesinde izah edildi.

Sonuç kısmında ise elde edilen bilgi ve veriler değerlendirilerek çalışma nihâyete erdirildi.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an-ı Kerim, Kıraat-i 'Aşere, Fetih Sûresi, Hucurât Sûresi*

(BAĞ, Ömer, *The Differences in Recitation and Its Effect on Signification in the Sûrats al-Fath - Hujurât*, Master Thesis, Burdur, 2022)

ABSTRACT

The Qur'an is a unique and miraculous book that has attracted the attention of all people since the day it was revealed, has been and is still being studied in an unprecedented number of studies. The leading scholars of the ummah of the Prophet Muhammad (peace be upon him), which is named the benevolent society, researched different aspects of the Qur'an from the perspectives such as Fadail al-Quran, I'rab al-Quran, Mushkil al-Qur'an, al-Qira'at in order to understand and explain the divine revelation.

The Science of Qiraat is of vital importance in understanding the Qur'an the origin of Islamic sciences, preserving its originality, interpreting the verses, clarifying the ambiguous verses, and extracting different provisions from the verses.

This study, named "The Differences in Recitation and Its Effect on Signification in the Sûrats al-Fath - Hujurât", which was made for a better understanding of the divine book and helping people benefit more from it, consists of an introduction, the following two parts and a conclusion.

In the introduction, information about the subject, purpose, scope and method of the research was given.

In the first chapter, technical and basic information about the definition, subject, benefits, history, types of recitation, imams and rawies of recitation, the issue of seven ahruf, methods and tariqs in the science of qiraat were mentioned in order to better understand the information to be given in the study and to form a basis for the subject.

In the second chapter, the names of the Surahs of al-Fath and Hujurat, which are the subject of the study, their order in the order of the Mushaf, the number of verses, the reasons for their revelation, their contents, and their relations with the previous surah are briefly introduced. Then, the concepts of procedural differences that affect words in terms of sound and pronunciation were mentioned, and examples were given about their effect on meaning. Then, the differences in method in Surah al-Fath and Hujurat were determined. Then, the recitation differences in the suras were determined by scanning the Hujjah al-Qiraat sources. Among the detected recitation differences, those that affect the meaning were explained within the framework of mutawatir and famous recitations by making use of their classical and modern sources.

In the conclusion part, the study was concluded by evaluating the information and data obtained.

Key Words: *al-Qur'an al-Karim, al-Qirâah al-Ashere, Sûrat al-Fath, Sûrat al-Hujurât*

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRAAT İLMİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Kıraat Kavramı	4
1.1.1. Sözlük Anlamı	4
1.1.2. Terim Anlamı	5
1.2. Kıraat İlminin Konusu	5
1.3. Kıraat İlminin Amacı.....	5
1.4. Kıraat İlminin Faydası	6
1.5. Kıraat İlminin Tarihi.....	7
1.5.1. Doğuşu	7
1.5.2. Tedvîni	9
1.6. Yedi Harf Meselesi	11
1.6.1. Yedi Harf Kavramı	11
1.6.2. Yedi Harf ile İlgili Rivâyetler ve Değerlendirilmesi	12
1.6.3. Yedi Harf ile İlgili Görüşler.....	14
1.6.3.1. Zayıf Görüşler	14
1.6.3.2. Kuvvetli Görüşler	15
1.7. Kıraat Çeşitleri	18

1.7.1. Sahih Kıraatler	19
1.7.1.1. Mütevâtir	19
1.7.1.2. Meşhûr	20
1.7.2. Şâz Kıraatler.....	20
1.7.2.1. Âhâd	20
1.7.2.2. Mevzû'	20
1.7.2.3. Müdrec.....	21
1.8. Kıraat İmamları, Râvîleri ve Tarikleri	21
1.9. Kıraati Elde Etme Yolları	29
1.9.1. Semâ'	29
1.9.2. Arz.....	31
1.9.3. Eda	31
1.10. Kıraat Tedrisatında Usûller	31
1.10.1. İnfirâd Usûlü	32
1.10.2. İndirâc Usûlü.....	32
1.10.2.1. Harfle Cem'	33
1.10.2.2. Vakfla Cem'	33
1.10.2.2.1. Şam Kurrâsının İzlediği Usûl	33
1.10.2.2.2. İbnü'l-Cezerî'nin Usûlü.....	34
1.11. Kıraatleri Cem' Etmenin Şartları	35
1.12. Kıraat İlminde Tarik ve Meslekler.....	38
1.12.1. Sayı Bakımından Tarikler	38
1.12.1.1. Seb'a Tariki	38
1.12.1.2. Aşere Tariki	38
1.12.1.3. Takrib Tariki.....	39
1.12.2. Takip Edilen Kaynaklara Göre Tarikler.....	39
1.12.2.1. Teysîr Tariki (İstanbul).....	39
1.12.2.1.1. İtilâf Mesleği	40
1.12.2.1.2. Sûfî Mesleği	41

1.12.2.2. Şâtıbiyye Tariki (Mısır).....	42
1.12.2.2.1. Atâullah Mesleği.....	43
1.12.3. Bölgelere İzafesine Göre Tarikler.....	43
1.12.3.1. Meğâribe Tariki.....	43
1.12.3.2. Meşârika Tariki.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

FETİH - HUCURÂT SÛRELERİNDEKİ

KIRAAT FARKLILIKLARI ve MANAYA ETKİSİ

2.1. Fetih Sûresi Hakkında Genel Bilgiler	45
2.1.1. Fazileti.....	47
2.1.2. Mushaf ve Nüzul Sırası.....	47
2.1.3. Nüzul Sebepleri.....	48
2.1.4. Muhteviyâtı	53
2.1.5. Önceki Sûreyle Münasebeti	55
2.2. Hucurât Sûresi Hakkında Genel Bilgiler.....	56
2.2.1. Fazileti.....	57
2.2.2. Mushaf ve Nüzul Sırası.....	57
2.2.3. Nüzul Sebepleri.....	58
2.2.4. Muhteviyâtı	65
2.2.5. Önceki Sûreyle Münasebeti	65
2.3. Fetih - Hucurât Sûrelerindeki Usûl ile İlgili Kıraat Farklılıkları.....	66
2.3.1. Med	67
2.3.1.1. Medd-i Bedel	67
2.3.1.2. Medd-i Tebriye	69
2.3.1.3. Medd-i Ta'zîm.....	69
2.3.2. İbdâl	70
2.3.3. İdgâm	72
2.3.4. İhfâ	74
2.3.5. İmâle	75

2.3.6. İskân.....	79
2.3.7. İşmâm.....	79
2.3.8. Hâü's-Sekt.....	81
2.3.9. Hazf.....	82
2.3.10. Ğunne-Adem-i Ğunne.....	83
2.3.11. Nakl.....	84
2.3.12. Sekte.....	86
2.3.13. Sıla	88
2.3.14. Tağlîz	91
2.3.15. Terkîk.....	92
2.3.16. Teshîl.....	94
2.3.17. Zamir/Hâ-i Kinâye	95
2.4. Fetih - Hucurât Sûrelerindeki Ferş ile İlgili Kıraat Farklılıkları.....	95
2.4.1. Fetih - Hucurât Sûrelerinde Manaya Etki Etmeyen Ferşî Farklılıklar	97
2.4.1.1. Fetih Sûresinde Manaya Etki Etmeyen Ferşî Farklılıklar	97
2.4.1.1.1. el-Fetih 48/2.....	97
2.4.1.1.2. el-Fetih 48/10.....	98
2.4.1.1.3. el-Fetih 48/11.....	98
2.4.1.1.4. el-Fetih 48/25.....	99
2.4.1.1.5. el-Fetih 48/29.....	99
2.4.1.2. Hucurât Sûresinde Manaya Etki Etmeyen Ferşî Farklılıklar.....	101
2.4.1.2.1. el-Hucurât 49/2	101
2.4.1.2.2. el-Hucurât 49/4	101
2.4.1.2.3. el-Hucurât 49/11	102
2.4.1.2.4. el-Hucurât 49/12	103
2.4.1.2.5. el-Hucurât 49/13	103
2.4.1.2.6. el-Hucurât 49/14	103
2.4.2. Fetih - Hucurât Sûrelerinde Manaya Etki Eden Ferşî Farklılıklar	104
2.4.2.1. Fetih Sûresinde Manaya Etki Eden Ferşî Farklılıklar	104

2.4.2.1.1. el-Fetih 48/6.....	104
2.4.2.1.2. el-Fetih 48/9.....	105
2.4.2.1.3. el-Fetih 48/10.....	106
2.4.2.1.4. el-Fetih 48/15.....	107
2.4.2.1.5. el-Fetih 48/17	108
2.4.2.1.6. el-Fetih 48/24.....	110
2.4.2.2. Hucurât Sûresinde Manaya Etki Eden Ferşî Farklılıklar.....	111
2.4.2.2.1. el-Hucurât 49/1	111
2.4.2.2.2. el-Hucurât 49/6	112
2.4.2.2.3. el-Hucurât 49/10	113
2.4.2.2.4. el-Hucurât 49/11	114
2.4.2.2.5. el-Hucurât 49/12	114
2.4.2.2.6. el-Hucurât 49/18	115
SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA	119
ÖZGEÇMİŞ.....	129

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Kıraat-i ‘Aşere İmam ve Râvileri İçin Kullanılan Rumuzlar	28
Tablo 2. Kıraat-i Erbaate ‘Aşere İmam ve Râvileri	28
Tablo 3. Kıraat-i ‘Aşere İmam, Râvî ve Tarikleri.....	29
Tablo 4. Fetih Sûresinin Tilâvet Tertibine Göre Mushaflardaki Sırası.....	48
Tablo 5. Fetih Sûresinin Nüzul Sırasına Göre Mushaflardaki Tertibi	48
Tablo 6. Hucurât Sûresinin Tilâvet Tertibine Göre Mushaflardaki Sırası	57
Tablo 7. Hucurât Sûresinin Nüzul Sırasına Göre Mushaflardaki Tertibi.....	57

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. İmâle-i Kübrâ.....	76
Şekil 2. İmâle-i Suğrâ (Beyne).....	77

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selâm
b.	: Bin, ibn
b.y.	: Basım yeri yok
bk.	: Bakınız
bnt.	: Binti
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: Neşreden
No.	: Numara
öl.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
r. anhâ	: Radıyallahu anhâ
r. anhüm	: Radıyallahu anhüm
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzerleri
v.dğr.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak

GİRİŞ

Allah'ın (celle celâlühü) muradını doğru anlamak ve O'nun (celle celâlühü) rızasına uygun bir hayat tarzı belirlemek, Kur'an'ın iyi bir şekilde anlaşılmasıyla mümkündür. Bunu yaparken de konusu doğrudan Kur'an'ın lafızları olan Kıraat İlmine müracaat etmek gerekmektedir. Zira Kur'an'ın hem okunmasında hem de yorumlanmasında kendisine en fazla ihtiyaç duyulan ilimlerden birisi de kıraat ilmidir.

Araştırmanın Konusu

Kıraat İlmi, Kur'an'ın nazil olmaya başladığı günden bugüne kadar hem okunarak hem ezberlenerek hem de tatbik olunarak ulaşmasında önemli bir yere sahiptir. Bu ilim sayesinde Kur'an tahrif ve tağyirden korunmuştur. Yine bu ilim sayesinde âyetlerden farklı farklı ama birbiriyle zıtlık ve çelişki ifade etmeyen aksine biri diğerini destekleyen zenginlikler ortaya çıkmıştır.

Kıraat İlmi ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan literatür taraması neticesinde “Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu” gibi önemli müfessir ve tefsirlerinin kıraatler açısından incelendiği, “İbn Amir'in Kıraatı ve Kıraatının Hüccetleri” ve “Ebu Amr ve Kıraati” tarzında kıraat imamları ve kıraatleri ile ilgili olarak müstakil çalışmaların yapıldığı, “Furkan Sûresinin Kıraatler Açısından İncelenmesi” ve “Meryem Sûresinin Kıraatler Yönünden İncelenmesi” gibi münferit olarak sûrelerin çalışıldığı, “Kıraat İlminde Vakf ve İbtida” ve “Kıraat İlminde Usûle Dâir Üç Mesele: İstiâze, Besmele, İdgâm” adlarıyla kıraat ilminin temel meseleleriyle ilgili ve “A'raf ve Hûd Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi” ve “Ankebût, Ahzâb ve Saffât Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Tefsire Etkileri” şeklinde manaya yönelik çalışmaların yapıldığı tespit edildi. Kıraat-Mana eksenli çalışmaların devamı mahiyetinde “Fetih ile Hucurât Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Manaya Etkisi” adlı bu çalışma tarafımızca kaleme alındı. Bu sayılan başlıkların dışında “İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr” vb. gibi kıraat ilminin klasiklerine yönelik ve “Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi” gibi sınırlı sayıda da olsa sahih olmayan kıraatlerin ele alındığı çalışmalar da vardır.

Araştırmanın Amacı

Kur'an'ın, vahyin ilk muhatabı olan Hz. Muhammed'den (sallallâhü aleyhi ve sellem) bize kadar her türlü tahrif ve tağyirden korunarak gelmesinde büyük bir ehemmiyete hâiz olan Kıraat İlmi, müminlerin referans kitabı olan Kur'an'daki manaların daha iyi anlaşılmasına, zengin manalar çıkarılmasına ve müphem/kapalı ifadelerin açığa kavuşturulmasına olanak sağladığı için ulûmü'l-Kur'an'ın en önemli disiplinlerinden biridir.

Yapılan her bilimsel çalışma bir amaç içindir. Kur'an-ı Kerim vasıtasıyla murâd-ı ilâhiyi anlamaya yönelik bir çaba ürünü olan bu çalışmadaki amaç; Fetih ile Hucurât sûrelerinde bulunan kıraat farklılıklarını tespit etmek, varsa bu farklılıkların manaya etkisini araştırmak ve Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına mütevazı bir katkı sağlamaktır.

Araştırmanın Kapsamı

Bilimsel bir çalışmada konunun hangi çerçevede ele alınacağını belirlemenin büyük öneme sahiptir. Zira bir konunun bütün yönleriyle ele alınması o konunun uzamasına ve dağılmasına sebep olur. Yine bir konunun kısıtlanmaması demek bugüne kadar ortaya konulan bütün eser ve çalışmaların gözden geçirilmesini gerektirir ki bu ise çok zordur.

Tefsir alanında bir sûrenin dil, belagat, rivâyet, kıraat, eğitim, din eğitimi, sosyolojik vb. açılardan incelenmesi mümkündür. Buna binaen bu çalışma "Fetih - Hucurât Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Manaya Etkisi" şeklinde sınırlandırıldı. Çalışmaya konu olan sûrelerdeki kıraat farklılıkları Ebû Bekr Ahmed b. Mücâhid'in (öl. 324/936) *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâ'ât*, Mekkî b. Ebû Tâlib'in (öl. 437/1045) *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb'* ve *'ilelihâ ve hucecihâ*, Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) *et-Tefsîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, İbn Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* (öl. 833/1429), başta olmak üzere hüccetü'l-kıraat kaynaklarından istifade ederek tespit edildi. Âyetlerdeki kıraat farklılıklarının manaya etkisinin izahında ise Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-beyân 'an te'vîl âyi'l-Kur'an*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf 'an hakâik't-tenzîli'n-nâtık 'an dekâiki't-te'vîl*, İbn Atiyye'nin (öl. 541/1147) *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, İbn Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) *Mefâfihi'l-ğayb*, Ebû Hayyân'ın *el-Bahrü'l-muhît*, vb. başta olmak üzere tefsir kaynaklarından istifade edildi.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmaya Tefsir ve Kıraat İlmi ile ilgili ilk kaynak eserlerden günümüze kadar yazılmış kitaplar, tezler ve makaleler incelenerek bilgi ve belgeler toplanarak çalışmaya başlandı. Söz konusu eser ve çalışmalardan elde edilen veriler belli bir tasnife tabi tutularak fişlendi ve sonrasında enstitünün “Tez Yazım Kılavuzu” dikkate alınarak yazım aşamasına geçildi. Arapça eser ve müellif adlarının yazımında DİA’daki söz konusu eser ve müellifler ile ilgili madde başlıklarına başvuruldu. Dipnotta eserler ikinci ve sonraki geçtikleri yerlerde a.g.e (adı geçen eser) şeklinde değil, başlığa uygun bir şekilde kısaltılarak kullanılırdı. Müelliflerin ise bilinen adlarıyla yetinildi. Araştırma içerisinde geçen şahısların vefat tarihleri -hicri ve miladi olarak- ilk geçtikleri yerde mümkün mertebede belirtilmeye çalışıldı. Âyetler dipnotta gösterilirken âyetin geçtiği sûrenin adı, mushaftaki sırası ve âyet numarası verilerek gösterildi. Âyetlerin meallerinde ise Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin’in hazırladığı Kur’an-ı Kerim Meâli tercih edildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRAAT İLMİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Kiraat Kavramı

1.1.1. Sözlük Anlamı

“قَرَأَ” fiilinin semâî (kural dışı) mastarı olan “قِرَاءَةٌ” kelimesi sözlükte okumak,¹ tilâvet etmek,² toplamak,³ bir araya getirmek, sesli veya sessiz, nağmeli ya da nağmesiz okumak⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de ا - ر - ق kök fiilinden türeyen 88 kelime var iken bunların içerisinde “قِرَاءَةٌ” veya onun çoğulu olan “قِرَاءَاتٌ” kelimeleri yer almaz. Söz konusu kelimelerin 17 tanesi (قُرِئَ 7 قُرَاتٌ 6 لِقْرَاءَةٍ 5) gibi fiil şeklinde, 70 tanesi (الْقُرْآنُ 10 قُرْآنُهُ 9) isim olarak hem okumak hem de vahiy/kitap anlamında, bir tanesi de (قُرُوءٌ 11) hayız/tuhur manasında kullanılmıştır.¹²

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Kum: Neşiru Edebi'l-Havza. ts.), “ق ر ا”, 1/128; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), “ق ر ا”, 2/63;

² Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, thk. Muhammed Naim Araksûsî (Şam: Müessesetü'r-Risâle, 1998), “ق ر ا” 1/49; Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahruc - Abdullah Hâlidî (Beyrut: Mektebetü Lübnan), “ق ر ا”, 2/1312; Ahmed Muhammed Bennâ Dimyâtî, *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbaate aşer*, thk. Abdurrahim et-Tarhûnî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009), 1/9; Hüzeyin Remzî Altınbilek, *Lügat-i Remzî*, haz. Ali Birinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), “ق ر ا”, 2/944.

³ Râgıb el-İsfahânî, Hz. Peygamber (s.a.s.) indirilen kitaba “قِرَاءَةٌ” (kiraat) ile aynı kökten gelen قُرْآن isminin verilmesiyle ilgili olarak gönderilen ilâhî kitapların sonuncusu olması sebebiyle onların meyvesini topladığı için böyle isimlendirildiğini ifade etmektedir. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfedeât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Şam: Daru'l-Kalem, 2009), “ق ر ا”, 668-669.

⁴ Albülhamit Birışık, “Kiraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/426-433.

⁵ el-İsrâ 17/106.

⁶ en-Nahl 16/98.

⁷ el-A'raf 7/204; el-İnşikâk 84/21; el-A'lâ 87/6.

⁸ el-İsrâ 17/14; el-Alak 96/1.

⁹ el-Kıyâmet 75/17.

¹⁰ el-Bakara 2/185; en-Nisâ 4/82; A'raf 7/204; Yûsuf 12/3; el-Hicr 15/1; el-İsrâ 17/78; el-Kehf 18/54; Tâhâ 20/2; el-Furkân 25/30; er-Rûm 30/58; Yâsîn 36/69 v. dğr. Ayrıca bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1364), 539-541.

¹¹ el-Bakara 2/228.

¹² Osman İyşenyürek, *İstanbul ve Mısır Tariklerinde Kiraat Usûl Konularının Karşılaştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1.

1.1.2. Terim Anlamı

Kıraat, “Kur’an okuma konusunda kıraat imamlarından birinin, diğerlerinden farklı okumasıdır. Bu farklılığın harflerin telaffuzlarında ya da onların yazılışlarında olmasında hiçbir fark yoktur.”¹³

Kıraat; Kur’an-ı Kerim’in med, kasr, hareke, sükûn ve i’rab (kelimenin fetha, kesre ve damme) bakımından farklı okunmasına da denilmektedir.¹⁴

İbnü’l-Cezerî Kıraat İlmini, *عِلْمٌ بِكَيْفِيَّةِ آدَاءِ كَلِمَاتِ الْقُرْآنِ وَاخْتِلَافِهَا بِعَزْوِ النَّاقِلَةِ*, “Kur’an’ın lafızlarının eda durumlarını ele alıp, ihtilaflar (farklı okunuşlar)ı nakledenlerine isnad ederek inceleyen bir ilimdir”¹⁵ şeklinde tanımlar. Yine kıraat; “Mütevâtir ihtilaf vecihleri bakımından Allah (celle celâlühü) kelâmı olan Kur’an-ı Kerim’in nazmının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır” şeklinde de tanımlanmıştır.¹⁶

1.2. Kıraat İlminin Konusu

Farklı okunuşları ve edâ keyfiyetleri bakımından Kur’an’ın kelimeleridir.¹⁷

1.3. Kıraat İlminin Amacı

İslâmî ilimler içerisinde büyük bir öneme hâiz olan kıraat ilminin amacı; Hz. Peygamber’e (sallallâhü aleyhi ve sellem) sahih bir senetle ulaşan kıraatleri, sahih olmayanlarından ayırt etmek ve her bir kıraatin usûl ile kaidelerini muhafaza etmektir.¹⁸ Daha açık bir ifadeyle kıraatlerdeki ihtilafların çerçevesini bir disiplin içerisinde belirlemek, muhtelif okuyuşları zabt altına alarak Allah’ın (celle celâlühü) kelâmını bozulmadan ve değişiklikten korumaktır.

¹³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, çev. Halil Aldemir (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018), 1/559.

¹⁴ İsmail Karagöz v. dğr. *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2010), “kıraat”, 375.

¹⁵ Ebu’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukriîn ve mürşidü’l-tâlibîn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmye, 1999), 9; Ahmed Muhammed Müflih v. dğr., *Mukaddimât fî ‘ilmi’l-kırâ’ât* (Amman: Dâru Ammâr, 2001), 47; Mehmet Mahfuz Ata, *Kevâşî ve Kur’ân Yorumu* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2020), 219.

¹⁶ İbrahim Uludaş - A. Cüneyt Eren, “Kıraat Farklılıklarının Fâtiha Sûresinin Yorumlanmasındaki Rolü”, *Journal of Turkish Studies* 9/2 (2014), 623-637.

¹⁷ Abdülfettâh el-Kâdî, *Büdûru’z-zâhira fî’l-kırâ’âti’l-‘aşri’l-mütevâtira min tarîk’ı-şatıbiyye ve’d-dürre* (Mekke: Mektebetü Enes b. Mâlik, 2002), 5; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 115.

¹⁸ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Nüzûlü ve Kırâati* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 235-236; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 21.

1.4. Kıraat İlminin Faydası

Kıraatlerdeki ihtilaf karışıklık/çelişkiden değil, çeşitlilikten dolayıdır. أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ *“Hâlâ Kur’an’ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o Allah’tan (celle celâlihü) başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda mutlaka birçok çelişki bulurlardı”*¹⁹ âyetinde ifade edildiği üzere Kur’an’da bir tezatlığın olması imkânsızdır. Kıraatler arasındaki farklılıkların fayda ve hikmetlerinden bazıları şunlardır.

a) İslâm ümmetine kolaylıktır. Dileyen kolayına gelen kıraati okuyabilir. Örnek verecek olursak ülkemizde Kur’an eğitim ve öğretimiyle uğraşan çoğu kişi başlangıç seviyesi dediğimiz Elif-Bâ cüzlerinin cezm derslerinde hemzenin sâkin okunuşunu öğretirken zorlanmıştır. Hatta öyle ki talebelerin bir kısmı (özellikle yaşı ileride olanlar) da zorlanmaktan da öte telaffuz edememektedir. Diğer yandan Ebû ‘Amr’ın (öl. 154/771) kıraatinde “مُؤْمِنُونَ”, “بِئْسَ”, “يَاكُلُونَ” gibi kelimelerde bulunan sakin hemzeler ibdâl (medd-i tabî) ile “مُؤْمِنُونَ”, “بِئْسَ”, “يَاكُلُونَ” şeklinde okunur. Dileyen kıraat de telfik yapmamak şartıyla Ebû ‘Amr kıraatiyle okuyabilir.

b) Manada farklılık arz eden kıraatler, fakihlere vecihlerine göre farklı hüküm çıkarma imkânı sağlamaktadır.²⁰

c) Özünde mu’ciz olan Kur’an, kıraatler sayesinde daha da mu’ciz hale gelmiş, belagat ve i’câzın zirvesine çıkmıştır.

d) İslâm ümmetinin ecir ve mükâfatını yüceltecektir. Zira bu ümmet kıraatlerdeki manaları anlayabilmek, her bir lafzın delaletinden hüküm çıkarmak, gizli yönlerini keşfetmek, ilimlerinin nispetince en doğruya isabet etmek için kutsal kitaplarını hareke hareke, harf harf, kelime kelime, âyet âyet, sûre sûre tahkik ederek bütün güçlerini ona harcamışlardır. Yüce Allah (celle celâlihü) ise mükâfatı çekilen meşakkate göre vereceğinden dolayı bu ilimle uğraşan müminlerin Allah (celle celâlihü) katındaki makam ve mevkiinin yükselmesine vesile olacağı umulmaktadır.

e) Kur’an lafızlarını tahrif ve tağyirden alıkoyarak, vahyin muhatabı ve aynı zamanda icrasının ilk uygulayıcısı Hz. Peygamber’in (sallallâhü aleyhi ve sellem) sahabeye öğrettiği şekilde gelecek nesillere ulaşmasını sağlar.²¹

¹⁹ en-Nisâ 4/82.

²⁰ bk. el-Mâide 5/6.

f) Kıraat İlmi Arap dilinin, lehçelerinin ve şivelerinin de korunmasına ve yaşatılmasına katkıda bulunur.

g) Tefsir, fıkıh, kelam başta olmak üzere Temel İslâmî İlimlere kaynaklık yapar ve yardımcı olur.

1.5. Kıraat İlminin Tarihi

1.5.1. Doğuşu

Hız. Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem), Cebrâil (a.s.) ve diğer vasıtalarla²² gelen vahiyleri nübüvvetin ilk dönemlerinden itibaren yazdırdığı²³ ve ramazan ayı geldiğinde ise o yıl içerisinde inzâl olunan âyetleri Cebrâil (a.s.) ile mukabele ettiği ve bu uygulamanın (arza) Resûlullah'ın (sallallâhü aleyhi ve sellem) ahirete irtihalinden bir önceki ramazan ayında ise iki kez gerçekleştiği rivâyetlerde vardır.²⁴

Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem), Yüce Allah'ın (celle celâlühü) “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et*”²⁵ ve “*Biz Kur'an'ı insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik*”²⁶ emri gereği gelen vahiyleri tebliğ etmiştir. Bununla birlikte ashâb-ı kirâm ilk zamanlarda yoksul sahâbîlerin barınması için inşa edilen ve daha sonraları adeta eğitim merkezine dönüşen suffice²⁷ de Kur'an-ı Kerim eğitim ve öğretiminde bulunmuştur. Bunların yanı sıra sahâbe, Kur'an'ı Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem) kıraati cehri olan namazlarda okuduğu sûre ve âyetlerden de istifade ederek öğrenmiştir.

Hız. Muhammed (sallallâhü aleyhi ve sellem) inen âyetleri okumak ve açıklamakla birlikte bütün sahâbeye Kur'an'ı bizzat kendisi öğretmemiştir. Nübüvvetin ilerleyen yıllarında müslümanların sayısı arttığından dolayı bunun pek mümkün olmadığı görülmektedir. Bu nedenle her sahâbînin Peygamber'den (sallallâhü aleyhi ve

²¹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 51; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrîb Usûlü* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 63.

²² Vahyin geliş şekilleri için bk. eş-Şûrâ 42/51.

²³ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 3

²⁴ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 6; Ata, “Kur'ân Öğretim Yöntem ve Teknikleri Problem ve Çözüm Yolları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2013), 167-189

²⁵ el-Mâide 5/67.

²⁶ el-İsrâ 17/106.

²⁷ Mustafa Baktır, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/469, 470.

sellem) Kur'an'ı öğrenme konusunda dereceleri farklıdır. Kimileri ondan bir harf, kimileri iki harf, kimileri de daha fazla harf öğrenmiştir. Ancak “Kur'an'ı şu dört kişiden öğrenin: İbn Ümmü Abd (Abdullah b. Mes'ûd) (öl. 32/652), Muaz b. Cebel (öl. 17/638), Übey b. Ka'b (öl. 33/654) ve Sâlim b. Ubeyd (öl. 12/633)”²⁸ buyurarak öne çıkmış bu sahâbîlerden (r. anhum) Kur'an öğrenmelerini de istemiştir.

Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) hayatta iken âyetler inmeye devam ettiği için Kur'an mushaf haline getirilememiştir. Vefatından sonra Hz. Ebû Bekir (r.a.) (öl. 13/634), hafızların şehit olması vb. sebepler üzerine Hz. Ömer'in (r.a.) (öl. 23/644) teklifi üzerine Kur'an'ı mushaf haline getirme kararı aldı. Bu görevi son arzada hazır bulunan, Hz. Peygamberin vahiy kâtibi ve aynı zamanda hafız olan Zeyd b. Sâbit'e (r.a.) (öl. 45/665) verdi. Zeyd (r.a.), özverili bir çalışmayla kitap haline getirdi ve halifeye teslim etti.

Daha sonra Hz. Osman'ın (r.a.) hilâfeti döneminde Hafsa'nın (r. anhâ) (öl. 45/665) yanında bulunan mushaf emanet olarak alınarak yine Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında aralarında Abdurrahman b. Hâris (öl. 43/663-664), Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692) ve Saîd b. Âs'ın (öl. 59/679) aralarında bulunduğu komisyon tarafından yedi nüsha olarak çoğaltıldı. Çoğaltılan nüshalar biri Medine'de kalmak üzere Mekke, Kûfe, Şam, Bahreyn, Basra ve Yemen'e kıraat vecihlerini de bilen zatlar -Abdullah b. Sâib (öl. 70/689-690) Mekke'ye, Abdurrahmân es-Sülemî (öl. 73/692) Kûfe'ye, Mugîre b. Şihâb Şam'a (öl. 91/710), Âmir b. Kays (öl. 55/675) (r. anhum) Basra'ya- ile gönderildi.²⁹

Hz. Osman'ın (r.a.) istinsah edip gönderdiği mushaflarda nokta ve hareke olmadığından dolayı kelimelerin muhtelif kıraat vecihlerine gelmesi mümkündü. Mushaflarla birlikte çeşitli beldelere gönderilen her sahâbî, bulundukları yerde kıraati Hz. Peygamber'den (sallallâhü aleyhi ve sellem) aldığı gibi öğretti. Nasıl ki sahâbe Resûlullah'tan (sallallâhü aleyhi ve sellem) kıraati farklı şekillerde almışsa, aynı şekilde tâbiîn sahabeden ve tebe-i tâbiîn de tâbiînden farklı şekillerde almışlardı. Bu şekilde kıraatler, kendilerine izâfe olunan imamlara kadar ulaşmış oldu. Bu alanda ihtisas sahibi olan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (öl.1367/1948), Nüveyrî'nin (öl.

²⁸ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 8

²⁹ Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, çev. M.Said Şimşek (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2015), 89; Zürkânî, *Menâhil*, 1/547; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 194.

775/1374'ten sonra) Mısır'daki Dâru'l-Kütüb'de et-Tayyibe fi'l-kırâati'l-'aşr isimli esere şerh yazdığı bir kitabı bulunduğunu ve onda şöyle dediğini nakleder.³⁰

“Kur'an'ın nakledilmesinde esas umde hafızlara güvenmektir. Bu sebeptendir ki Hz. Osmân (r.a.), her mushafı genel olarak kıraati o mushafa uyan kişi ile birlikte göndermiştir. Gönderilen kişinin kıraatinin tamamının o mushafa uygun olması şart değildi. Her şehir halkı kendi mushafına göre okudu. Böylelikle sahâbenin Kur'an'ı Peygamber'den (sallallâhü aleyhi ve sellem) öğrendiği gibi öğrenmiş oldular. Daha sonra gecelerini zabt, gündüzlerini nakil için ayıran bir topluluk da onlardan Kur'an'ı aldı. Nihâyetinde kendilerine uyulan kıraat önderleri ve sayelerinde doğru yol bulunan yıldızlar haline geldiler. Bulundukları bölgedeki halk, icmâ ile kıraatlerini kabul ettiler. Onlardan gelen rivâyet ve usûllerin sıhhati konusunda tek kişi dahi ihtilafa düşmedi. Kendilerini kıraate verdikleri için okudukları kıraatler de onlara nispet edildi. Böylece bu konuda itimat edilen güvenilir imamlar oldular.

Sonraki dönemlerde kurrânın sayısı çoğalıp ülkelere dağıldılar. Onların arkasından yeni topluluk, onlarında ardından başka topluluklar geldi. Netice de onların tabakaları tespit edildi.

Kârilere birbirinden farklı özelliğe sahiptiler. Onlar arasında güzel tilâveti, rivâyet ve usûl bilgisiyle meşhur olanlar olduğu gibi sadece bir veya birkaç özelliğiyle de tanınanlar vardı. Bu sebeptendir ki aralarındaki farklılıklar çoğalmış, ittifak ettikleri hususlar ise azalmıştır.

Bu dönemde ümmetin ileri gelenleri ile büyük imamlar imkânları nispetinde gösterebilecekleri en üstün gayreti göstermiş, sahih ile bâtil olan kıraatleri birbirinden ayırt etmiş, harfleri ve kıraatleri bir araya getirmiş, vecih ve rivâyetlerin sahiplerini belirtmiş, sahih ile şâz olan, çok ile az olan kıraatleri belirledikleri usûl ve tercih ettikleri ilkeler çerçevesinde açıklamışlardır.”

1.5.2. Tedvîni

Âlimler kıraatler hakkında eserler kaleme almaya başladığında İslâm dünyasında “yedi kıraat” tabiri bilinmiyordu. Bu tabir, hicrî ikinci asrın başlarında halkın bazı kıraat imamlarının kıraatini bırakıp, diğer kıraatlere yönelmesiyle meşhur olmaya başladı.

³⁰ Zürkânî, *Menâhil*, 1/561.

Böylelikle Mekke’de İbn Kesîr’in (öl. 120/737), Medîne’de Nâfi’-nin (öl. 169/785), Şam’da İbn Âmir’in (öl. 118/736) Basra’da Ebû Amr (öl. 154/770) ve Ya’kûb’un (öl. 205/820), Kûfe’de Hamza (öl. 188/803) ve Âsım’ın (öl. 127/744) kıraatleri şöhret buldu.³¹

Önceleri şifâhî olarak nakledilen kıraatlerin, tâbiîn döneminin sonlarına doğru yazıya geçirilmesiyle birlikte tedvin faaliyeti başlamış oldu. İlk defa kıraatleri detaylı inceleyen, sahîh ile şâz kıraatleri birbirinden ayıran ve bunların senedlerinden bahsedenin Hârûn b. Mûsâ (öl. 170/786) olduğu,³² bu konudaki ilk eseri Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın (öl. 224/838) yazdığı nakledilmektedir.³³ O, *Kitâbü’l-Kırâât* isimli eserinde yedi kıraati de içine alarak yirmi beş kıraatten bahseder.³⁴ Şu kadarı var ki bunlardan önce de Yahyâ b. Ya’mer (öl. 89/707) *Kitâb fî’l-Kirâe*, İbn Âmir *İhtilâfû mesâhîfi’ş-Şâm ve’l-Hicâz ve’l-İrâk*, Ebû Amr *Kitâbü’l-Kırâât*, İmam Hamza *Kitâbü’l-Kırâât*, Kisâî (öl. 189/805) *Kırâatü’l-Kisâî* isimli eserleri telif etmişlerdir.³⁵

Zamanının cesur ve ünlü âlimlerinden olan Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid, Hameyn, Irak ve Şam’da zabt, emanet, sika ve kıraatleriyle ünlenen kurrânın kıraatlerini, *Kitâbü’s-seb’fî’l-kırâât* isimli eserinde zikrederek, ilk defa kıraatleri yediye tahsis etmiştir.³⁶ İbn Mücâhid’in bu tespiti hem kendi hem de sonraki dönemlerde kabul görmüştür. Yalnız o eserinde Ya’kûb’un yerine Kisâî’ye yer vermiştir. Onun yedi kıraatle yetinmesi, konunun uzmanı olmayanları, yedi harften maksadın bu yedi kıraat olduğu vehmine kapılmasına sebep olmuştur. Bu yüzden tefsîr ve kıraat âlimi olan Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Ammâr (öl. 440/1048-49) İbn Mücâhid’i yedi rakamını tercih etmesinden dolayı eleştirerek şöyle demiştir: “Yedi kıraati tespit eden kimse üzerine vazife olmayan bir işi yaptı. Çünkü kıraatler hakkında yeterli bilgi sahibi olmayanların bu yedi kıraati, Kur’an’ın nazıl olduğu yedi harf zannetme yanlışlığına düşürdü. Keşke bu şüpheyi mahal vermemek için kıraatleri yediden eksik

³¹ Subhî es-Sâlih, *Kur’ân İlimleri*, 245.

³² İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ*, nşr: G. Bergstraesser (Mısır: 1932), 2/348; Mustafa Sâdik er-Râfiî, *İ’câzü’l-Kur’an ve’l-belâgatü’n-nebeviyye* (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabiyye, 1927), 53; Ata, *Kevâşî ve Kur’ân Yorumu*, 219.

³³ Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Ahmet Sakar (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1978), 1/35; Ata, *Kevâşî ve Kur’ân Yorumu*, 219.

³⁴ Râfiî, *İ’câzü’l-Kur’an*, 53.

³⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur’an-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 257.

³⁶ Ata, *Kevâşî ve Kur’ân Yorumu*, 220.

veya fazla tespit etseydi. Hâlbuki yedi kıraat ile yetinmesi tevâfuk ve tesadüften başka bir şey değildir. Zira o kıraatleri en çok zabt eden, kıraatlere daha çok yönelen ve halkın Kur'an'ı öğrenme konusunda ihtilafa düşmediği kimseleri seçmeyi kendisine prensip edinmişti. Onun bu prensiplerini de kitabında zikrettiği kıraat imamları taşımıştır. Yoksa kurrânın sayısı yedi ile sınırlı olmayıp, küçümsenmeyecek kadar çoktur. Hatta onların arasında bu yedi kıraat imamından daha değerli olanları dahi vardı.”³⁷

İbn Mücâhid ile aynı asırda yaşayan Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Mihrân en-Nisâbüri (öl. 381/992) ise *el-Ğâye fi'l-kirâ'âti'l-'aşr* adlı eserinde yukarıda saydığımız yedi imama Ebû Ca'fer (öl. 130/747-748), Ya'kûb (öl. 205/821) ve Halefû'l-Âşir'i (öl. 229/844) de ekleyerek on kıraati bir araya getirmiştir.³⁸ İbnü'l-Cezerî, bu üç imama - Ebû Ca'fer Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir- izafe edilen kıraatlerin, tıpkı yedi kıraat gibi sahih ve meşhur olup, mütevâtir kıraatin şartlarına hâiz olduğu belirtmiş ve böylelikle de on kıraat bütün Müslümanlar tarafından benimsenip kabul görmüştür.³⁹

Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin (öl. 923/1517), İbn Muhaysin (öl. 123/741), A'meş (öl. 148/765) ve Hasan-ı Basrî'nin (öl. 110/728) kıraatlerini, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ (öl. 1117/1705) ise el-Yezîdî'nin (öl. 202/812) kıraatini mütevâtir on kıraate eklemesiyle on dördlü tasnif oluşmuştur. Bu dört kıraat, sahih kıraatin şartlarına uygun okuyuşlar olsa da ulema tarafından ittifakla şâz kabul edilmiştir.⁴⁰

1.6. Yedi Harf Meselesi

1.6.1. Yedi Harf Kavramı

الاحرف “el-Ahruf” kelimesinin müfredi olan الحرف “el-harf” kelimesi sözlükte bir şeyin ucu ve kenarı, keskin ve sivri kısmı, hece harfleri, kelimenin uçları (parçaları), kıraat⁴¹ gibi anlamlara gelirken Türkçe meallerde ise kenar, taraf, yön, kıyı anlamlarında

³⁷ Subhî es-Sâlih, *Kur'an İlimleri*, 258; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü*, 246.

³⁸ Ali Eroğlu, “İbn Mihrân en-Nisâbüri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 20/199, 200.

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/41-46.

⁴⁰ Birışık, “Kıraat”, 25/426-433; a. mlf., *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 98-99.

⁴¹ İbn Manzûr, “ح ر ف”, 9/41; İsfahânî, “ح ر ف”, 228; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 35.

kullanılmakta olup Kur'an-ı Kerim'de bir yerde geçmektedir. وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ *“İnsanlardan öylesi vardır ki, Allah’a kıyıdan kenardan kulluk eder...”*⁴²

el-Ahrufü’s-seb’a (yedi harf) terkiibinde geçen seb’a (yedi) lafzının anlamı ile ilgili iki görüş ileri sürülmüştür. İlki gerçek anlamda kullanılmış olup muayyen yedi rakamını ifade etmektedir. İkincisi ise kesretten kinaye yani mecâzi anlamda çokluk anlamına gelmektedir ki, bununla göre belli bir sayı kastedilmemektedir.

1.6.2. Yedi Harf ile İlgili Rivâyetler ve Değerlendirilmesi

Kur'an'ın yedi harf üzerine indiğini ifade eden rivâyetlerin sayısı -tekrarları hariç- altmışı,⁴³ râvi sayısı ise yirmi biri bulmaktadır.⁴⁴ Bu rivâyetler birbirinin benzeri olduğundan dolayı biz burada ise birkaçını zikretmekle yetineceğiz.

İmam Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim (öl. 261/875), Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediğini rivâyet etmişlerdir:

- Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) henüz hayatta iken Hişâm b. Hakîm'in (öl. 15/636) namazda iken Furkân sûresini okuduğunu işittim. Biraz kulak verdikten sonra Hişâm'ın, aynı sûreyi Rasûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) bana öğrettiğinden farklı bir şekilde okuduğu fark ettim. Namazda yakasına yapışmaktan kendimi zor alıkoydum. Namazı bitirir bitirmez ridâsından tutup, sana bu sûreyi bu şekilde kim öğretti? diye sordum. Hişâm:

- “Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem)” deyince, ben de ona:

- Yalan söylüyorsun. Zira Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bana senin okuduğundan başka şekilde öğretti dedim ve doğruca Peygambere (sallallâhu aleyhi ve sellem) götürdüm. Allah Resûlüne (sallallâhu aleyhi ve sellem), bu adamı Furkân sûresini bana okuttuğunuzdan farklı şekilde okurken işittim diye şikâyetle bulundum. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem):

⁴² el-Hacc 22/11.

⁴³ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 43.

⁴⁴ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, çev.Sâkıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 1/107-108. Bunlar; Übey b. Kâb, Enes b. Mâlik, Huzeyfe b. el-Yemân, Zeyd b. Erkâm, Semura b. Cündûb, Süleyman b. Surâd, Abdullah b. Abbâs, İbn Mes'ûd, Abdurrahmân b. Afv, Osman b. Affân, Ömer b. el-Hattâb, Amr b. Ebî Seleme, Amr b. el-Âs, Muâz b. Cebel, Hişâm b. Hakîm, Ebû Bekra Nufey b. Harîs, Ebû Cuheym el-Ensârî, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî, Ebû Hureyre ve Ümmü Eyyûb.

- “Yakasını bırak Hişâm’ın” dedi ve daha sonra da Hişâm’a “oku ey Hişâm” buyurdu. Hişâm’da daha önce namazda iken okuduğu gibi okudu. Bunun üzerine Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) “bu sûre böyle indirildi” buyurdu. Bu sefer bana dönüp “oku” dedi. Ben de bana daha önce bana öğrettiği şekilde okudum. Yine Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) “bu sûre bu şekilde nazil oldu” dedi ve ekledi: “Kur’an yedi harf üzerine indirildi. Hangisi kolayınıza geliyorsa onu okuyun” buyurdu.”⁴⁵

Übey b. Kâ’b’in (öl. 33/654) naklettiğine göre Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) Ğıfaroğulları suyunun yanında iken Cebrâîl (a.s.) yanına geldi ve dedi ki:

- “Allah (celle celâlühü) ümmetinin Kur’an’ı bir harf üzerine okumalarını sana emrediyor.” Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) de:

- “Allah’tan (celle celâlühü) affedilmemi ve bağışlanmamı dilerim. Ümmetimin gücü buna yetmez” dedi ve bu diyalog aralarında üç defa tekrar etti. Dördüncü geldiğinde ise Cibrîl (a.s.) şöyle buyurdu:

- “Allah (celle celâlühü), ümmetine Kur’an’ı yedi harf üzere okumalarını emrediyor. Bu harflerden hangisi ile okurlarsa doğru okumuş olurlar” dedi.⁴⁶

Übey b. Kâ’b’in naklettiği bir rivâyete göre Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) Ahrâcu’l-Mirâ denilen mevkide Cebrâîl (a.s.) ile buluştu. Ona:

- “Ben ümmî bir ümmete gönderildim. İçlerinde kocamış kadınlar, ihtiyar erkekler ve çocuklar var” dedi. Bunun üzerine Cebrâîl (a.s.) şöyle buyurdu:

- “Öyleyse onlara Kur’an’ı yedi harf üzerine okumalarını emret.”⁴⁷

İbn Abbâs’tan (r.a.) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: “Cibrîl (a.s.) bana Kur’an’ı bir harf üzere okuttu. Artırması için ona talepte bulundum. Tekrar tekrar aynı müracaatı yapıyordum. O da her defasında artırıyordu. Nihâyetinde yedi harfe çıkıp o şekilde kaldı.”⁴⁸

Kur’an’ın yedi harf üzerine okunmasına ruhsat veren rivâyetler, sözünü ettiğimiz gibi bir hayli çok olup, muteber hadis kaynaklarında yer almaktadır. Diğer rivâyetler ile

⁴⁵ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 5; Müslîm, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 270

⁴⁶ Müslîm, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 274

⁴⁷ Tirmizî, “Kıraat”, 11

⁴⁸ Nesâî, “İftitâh”, 38

yukarıda zikrettiklerimiz rivâyetler birlikte değerlendirildiğinde **“إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَيَّ”** yukarıda zikrettiklerimiz rivâyetler birlikte değerlendirildiğinde **“سبعة أحرف”** “Kur’an yedi harf üzerine nazil oldu” kısmının tevâtür derecesine ulaştığı anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bundan sonra gelen “Kur’an böyle nazil oldu”, “hangisini okurlarsa doğru okumuş olurlar”, “hangisi kolayınıza geliyorsa onu okuyun” vb. kısımları ise Hz. Peygamber’in (sallallâhü aleyhi ve sellem) kendisine okunan kıraatleri tasdiklediğine işaret etmektedir.

1.6.3. Yedi Harf ile İlgili Görüşler

Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî (öl. 911/1505), İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Fadl er-Râzî (öl. 454/1062), ez-Zürkânî, Subhî es-Sâlih’inde (öl. 1986) içinde bulunduğu bir grup âlim rivâyetlerde geçen seb’a lafzıyla, bilinen gerçek anlamda yedi (7) rakamının kastedildiğini söylemişlerdir.⁵⁰ Burada da şöyle bir ihtilaf ve tartışma söz konusu ortaya çıkmaktadır. Bir kelimedeki kıraat farklıları ne kadar çok olursa olsun hiçbir kıraati dışarıda bırakmayan yedi vecih/kıraat nedir?

1.6.3.1. Zayıf Görüşler

Yedi harften murâd;

a) Emir, nehiy, talep, dua, haber, istihbar ve zecr’dir.⁵¹

b) Mutlak-mukayyed, umum-husus, nass-müevvel, nâsih-mensûh, mücmel-müfesser, istisnâ ve türleri’dir.⁵² Bu görüş fakihlere nispet edilmektedir.

c) Hazif-sıla, takdim-te’hîr, kalb-istiâre, tekrar-kinâye, hakikat-mecaz, mücmel-müfesser, zâhir-garîb’dir.⁵³ Bu görüş lügatçılara nispet edilmiştir.

d) Müzekker-müennes, şart-ceza, tasrif-i’rab, kasemler ve cevaplar, cem’ ve ifrâd, tasgîr ve ta’zîm, edatların ihtilaflarıdır.⁵⁴ Bunu da nahivciler nakletmişlerdir.

⁴⁹ “... Şüphesiz Kur’an yedi harf üzere indirilmiştir. Kolayınıza geleni okuyun.” Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 5; “... Ey Übey! Kur’an yedi harf üzerine indirilmiştir. Hepsî şâfidir, kâfidir.” Nesâî, “İftitâh”, 38; “Allah, Kur’an’ı yedi harf üzere okumanızı emrediyor. Hangisiyle okursanız doğru okumuş olursunuz.” Tirmizî, “Kırâat”, 11; “Kur’an yedi harf üzerine indirdi. عزيرا سميعا عليما yerine desin, rahmet âyetini de azab âyetiyle karıştırmadığın müddetçe hepsi doğrudur.” Ebû Dâvûd, “Vitr”, 22.

⁵⁰ Zürkânî, *Menâhil*, 1/274.

⁵¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/112; Zürkânî, *Menâhil*, 1/274.

⁵² Süyûtî, *el-İtkân*, 1/113; Zürkânî, *Menâhil*, 1/274; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü*, 72.

⁵³ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/114; Zürkânî, *Menâhil*, 1/274.

e) Muamelattan yedi çeşittir. Bunlar; kanaat, hizmet, fütüvvet, murâkabe, istiğfar, sabır, şevktir.⁵⁵ Bu görüş de tasavvuf ehline izafe edilmektedir.

f) İnşâ ve icâd, tevhîd ve tenzih, afv ve azâb, haşr ve hisâb, ile sıfatü'z-zât, sıfatü'l-fiil ve nübüvvet ilmi'dir.⁵⁶

g) Mukaddem, muahhar, ferâiz, hudûd, mevâiz, müteşâbih ve emsâl'dir.⁵⁷

1.6.3.2. Kuvvetli Görüşler

a) Yedi harf ile kastedilen yedi vecihtir. Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869), İbn Kuteybe (öl. 276/889), Ebu'l-Fadl er-Râzî, Kâdî İbnü't-Tayyib (öl. 435/1044), İbnü'l-Cezerî, Subhî es-Sâlih gibi âlimler bu görüştedir. Bu görüşün ilk sahipleri es-Sicistânî ile onun talebesi İbn Kuteybe'dir. Daha sonra Kâdî İbnü't-Tayyib ile İbnü'l-Cezerî, İbn Kuteybe'den istifade ederek görüşlerini ortaya koymuştur. Ebu'l-Fadl er-Râzî ise İbn Kuteybe'den üç vecih alıp üzerine dört vecih ekleyerek geliştirmiştir.⁵⁸ Ayrıca er-Râzî diğerlerinin (İbn Kuteybe, Kâdî İbnü't-Tayyib, İbn Cezerî) yedi vecih olarak topladığı farklılıkları hassas bir yöntemle altı vecihte toplamış, “feth, imâle, terkîk, tefhîm, teshîl, vb. lehçe farklılığından doğan ihtilafları” da ekleyerek, yedinci vechi lehçe farklılıklarına ayırmıştır.⁵⁹

Son dönem âlimlerden Subhî es-Sâlih ise yedi harften maksadın kıraatler, lehçeler, lügatler, yedi ilim, aynı manaya gelen eş anlamlı kelimeler olduğu vb. görüşlerle yetinmenin doğru olmayacağı, dolayısıyla onlardan doğruluğu kuvvetle muhtemel olanları almanın doğru olacağı, aklın ve mantığın da bunu gerektirdiğini ifade etmiştir. Sonra yukarıda isimlerini zikrettiğimiz büyük âlimlerinden faydalanarak ve onlardaki eksiklikler ile tenkit noktalarını gidererek, Kur'an'daki bütün ihtilafları içine alacak farklılıkların kaynaklarını belirtmiştir.⁶⁰ Biz burada konuya açıklık getirmesi açısından İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü müşkili'l-Kur'an* isimli eserinde ifade ettiği yedi vechi nakledeceğiz. O kitabında “kıraatlerdeki ihtilaf vecihlerini araştırdım ve şu yedi

⁵⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/114.

⁵⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/114.

⁵⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/114.

⁵⁷ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrîb Usûlü*, 41.

⁵⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 148.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/27; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/109-110; Zürkânî, *Menâhil*, 1/241.

⁶⁰ Subhî es-Sâlih, *Kur'an İlimleri*, 111-116.

vecih buldum”⁶¹ dedikten sonra aşağıdaki kıraatlerde bulunan vecih farklılıklarını sıralamıştır.

1) Mana ve sûretin aynı kalıp, harekede yapılan değişiklik.

Örnek وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ “Yazana da şahide de bir zarar verilmesin...”⁶²

Burada Ebu Ca’fer وَلَا يُضَارَّ fiilindeki “râ” (ر) harfini sükûn ile وَلَا يُضَارَّ şeklinde; diğer kıraat imamları ise fethalı okumuşlardır. Görüldüğü üzere hareke değişmiş, sûret ve mana aynı kalmıştır.

2) Fiilde olan değişiklik.

Örnek; فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا “Onlar ise “Ey Rabbimiz! Yolculuğumuzun konakları arasını uzaklaştır” dediler.”⁶³ Bu âyette Ya’kûb “رَبَّنَا” kelimesindeki “bâ” (ب) harfini damme ile “بَاعِدْ” emir fiilindeki “ayn” (ع) ve “dâl” (د) harflerini fetha ile “رَبَّنَا بَاعِدْ” şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir’in râvisi Hişâm ise “بَاعِدْ” emir fiilini “elif”siz (ا) ve “ayn” (ع) harfini de şeddeleyerek “بَعْدْ” şeklinde okumuşlardır.

3) Değişikliğin lafız (harf ve mana) da olması.

Örnek; وَأَنْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِرُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا “(Eşegin) kemikleri(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara et giydiriyoruz?”⁶⁴ âyetinde ise “نُنْشِرُهَا” deki “zêy” (ز) harfini Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ca’er ve Ya’kûb “râ” (ر) ile “نُنْشِرُهَا” şeklinde okumuştur. Buna göre mana “onları nasıl bir araya getiriyoruz” değil, “onları nasıl diriltiyoruz” olur.

4) Mahreç yakınlığı olan harflerde değişiklik.

Örnek; وَطَلَحَ مَنُضُودٍ “Meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altında...”⁶⁵ âyetindeki “طَلَحَ” (muz) lafzını Hz. Ali (r.a.) “طَلَعَ” (hurma) şeklinde okumuştur.⁶⁶

5) Takdim ve te’hirde değişiklik.

⁶¹ Muhammed b. Abdillâh b. Müslim İbnü’l-Kuteybe, *Te’vîlü müşkilü’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Sakr (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1981), 36-38.

⁶² el-Bakara 2/282.

⁶³ Sebe’ 34/19.

⁶⁴ el-Bakara 2/259.

⁶⁵ el-Vâkıa 56/29.

⁶⁶ Zürkânî, *Menâhil*, 1/247.

Örnek; وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ “Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir”⁶⁷ âyetinin, وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ “hakkın sarhoşluğu ölümle gelir” şeklinde okunması.⁶⁸

6) Eksik veya fazlalıktan kaynaklı değişiklik.

Örnek; لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ “Meyvelerinden yesinler diye bunları onların elleri yapmış değildir. Hâlâ şükretmeyecekler mi?”⁶⁹ âyetini Ebû Bekr Şu’be (öl.193/809), Hamza, Kisâi ve Halef “وَمَا عَمِلَتْ أَيْدِيهِمْ” şeklinde (ismi mevsule râci olan zamiri zikretmeden) okumuşlardır.⁷⁰

7) Bir kelimenin yerine başka bir kelime (eş anlamlı) getirilerek yapılan değişiklik.

Örnek; وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ “Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır.”⁷¹ Burada Saîd ibn Cübeyr “كَالْعِهْنِ” kelimesini aynı anlama gelen “كَالصُّوفِ” kelimesi ile değiştirerek okumuştur.⁷²

Burada şunu da belirtelim ki; İbn Kuteybe, Kâdî İbnü’t-Tayyib ve İbn Cezerî’nin kıraat ihtilaflarını topladığı yedi vecih birbirine yakındır. Menâhil sahibi Zürkânî, az önce zikrettiğimiz isimlerin tasnifine göre bütün kıraatlerdeki farklılıkları yedi vecih altında toplamamanın zor, hatta mümkün olmadığını ifade ederek Ebu’l-Feth er-Râzî’nin görüşünü tercih etmiştir.⁷³

b) Yedi harf ile kastedilen muhtelif lafızlarla aynı manayı ifade eden (el-kırâe bi’l-ma’nâ) yedi vecihtir.⁷⁴ Abdullah b. Vehb (öl. 197/813), Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), Muhammed b. Cerîr et-Taberî, et-Tahâvî (öl. 321/933) bu görüştedir.⁷⁵ Bu

⁶⁷ Kâf 50/19.

⁶⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/109.

⁶⁹ Yâsîn 36/35.

⁷⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 2/327.

⁷¹ el-Kâria 101/5.

⁷² Zürkânî, *Menâhil*, 1/410.

⁷³ Zürkânî, *Menâhil*, 1/244-245.

⁷⁴ Muhsin Demirci ve Recep Koyuncu bu vechi, doğruluğu kuvvetle muhtemel (Koyuncu, *Kıraat İlmi*, 40; Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 111-112) görüşler arasında saymasına karşılık, son dönem âlimlerinden olan Subhî es-Sâlih; zayıf görüş sayarak “müsteşriklerin bu görüşü kendilerine dayanak yaparak, mana ile okuma nazariyesini ileri süreceğini, bunun ise Kur’an nassını, her kişinin kendi hevâsına teslim etme anlamına geleceğini ve herkesin istediği şekilde nass tespit etmesine fırsat sunacağından dolayı en tehlikeli nazariye olduğunu” ifade etmiştir. bk. Subhî es-Sâlih, *Kur’ân İlimleri*, 109-110.

⁷⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/110; Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Nüzûlü*, 76.

görüşün sahipleri bazı hadislerle,⁷⁶ Hz. Ömer'in (r.a.) لِلصَّلَاةِ إِذَا نُودِيَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ⁷⁷ âyetindeki⁷⁷ وَمِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ⁷⁹ İbn Mes'ud'un (r.a.)⁷⁹ طَعَامُ الْفَاجِرِ طَعَامُ الْإِثْمِ⁸¹ ve⁸⁰ كَالصُّوفِ⁸⁰ kelimesini⁸⁰ âyetinde yer alan كَالْعِهْنِ kelimesini⁸⁰ olarak okuduğu rivâyetlerine dayanmaktadır.⁸²

c) Yedi harften murâd, arap kabilelerin yedisinin kullandığı lehçedir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebu Hâtim es-Sicistânî, İbn Atiyye gibi âlimler bu görüşü tercih etmişlerdir. Bunların bir kısmı söz konusu lehçelerin Kureyş, Huzeyl, Temim, Ezd, Rabîa, Hevâzin ve Sa'd b. Bekr olduğunu ileri sürerken, bir kısmı ise Kureyş, Huzeyl, Hevâzin, Ezd, Kinâne, Temim ve Yemen lehçeleri olduğunu savunmuşlardır.⁸³

1.7. Kıraat Çeşitleri

İslâmî ilimlerin korunup sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarılabilmesi için sahasında otorite kabul edilen âlimler, kendi alanlarıyla ilgili olarak bazı kural ve şartlar koymuşlardır. Bu durum kıraat ilmi içinde söz konusudur. Kurra sahih olan kıraati sahih olmayanından ayırt etmek gayesi ile üç şart ileri sürmüş ve mevcut kıraatler ile senedlerini tetkik ve tahkike tabi tutarak sınıflara ayırmıştır. Kaynaklarda ittifakla kabul edilen bu şartları İbnü'l-Cezerî *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr* isimli eserinin 14-16'ncı beyitlerinde şu şekilde ifade etmiştir:⁸⁴

فَكُلُّ مَا وَافَقَ وَجْهَ نَحْوٍ وَكَانَ لِلرَّسَمِ احْتِمَالًا يَحْوِي
وَصَحَّ إِسْنَادًا هُوَ الْقُرْآنُ فَهَذِهِ الثَّلَاثُ الْأَرْكَانُ
وَحَيْثُمَا يَحْتَلُّ رُكْنٌ أَثْبَتَ شُدُودَهُ لَوْ أَنَّهُ فِي السَّبْعَةِ

⁷⁶ bk. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü*, 76-78.

⁷⁷ el-Cum'a 62/9.

⁷⁸ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü*, 80; Koyuncu, *Kıraat İlmi*, 40; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 130.

⁷⁹ el-Kâria 101/5.

⁸⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 99; Koyuncu, *Kıraat İlmi*, 40.

⁸¹ ed-Duhân 44/43.

⁸² Süyûtî, *el-İtkân*, 1/80; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü*, 80.

⁸³ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/111; Koyuncu, *Kıraat İlmi*, 40.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zü'be (Medine: Dâru'l-Gavsânî li'd-Derâseti'l-Kur'âniyye, 2012), 32; Ata, *Kevâşî ve Kur'ân Yorumu*, 221.

Bir yönüyle de olsa Arap gramerine uyan,⁸⁵
Resmî mushafların birine uygun düşme ihtimali olan,
Senedi sahih olan Kur'an'dır.
Bu üç şarttır.
Bu şartlarından biri eksik olursa,
Yedi kıraatten biri de olsa şâz olduğu sabit olur.

Kıraat âlimleri sayılan bu üç şarta hâiz olan kıraatleri sahih (makbûl), bu şartların en az birinden yoksun olan kıraatleri ise şâz (kabul edilemez) olarak isimlendirmişlerdir.

1.7.1. Sahih Kıraatler

Yukarıda saydığımız şartları taşıyan her bir kıraat sahih addedilmekle birlikte senedinin kuvveti bakımından da mütevâtir ve meşhur olmak üzere sınıflandırılmalarına tabi tutulmuştur.

1.7.1.1. Mütevâtir

Senedin sonuna kadar yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan topluluğun, yine kendisi gibi bir topluluktan rivâyet ettiği kıraattir.⁸⁶ Burada akla “nasıl olur da bir kişiye (İbn Kesir’in kıraati, Âsım’ın kıraati vb. gibi) nispet edilen kıraat mütevâtir olabilir?” şeklinde soru gelebilir. Daha önce söylendiği üzere kıraat ilmi esasında nakle dayanır. Yani sahabe Hz. Peygamberden (sallallâhü aleyhi ve sellem) kıraati nasıl nakletmişse, aynı şekilde kendilerine itimat edilen kıraat imamlarına kadar bu nakil işi süregelmiştir. Kıraatin bir imama dayandırılması, sadece kendisinin o kıraati bilip nakletmesinden dolayı değil, bilakis o kıraatle diğerlerinden daha çok tanınması, o kıraati okuyup okutması ve alanında uzman kişiler tarafından daha güvenilir kabul edilmesi vb. sebeplerledir.

⁸⁵ Abdurrahman Çetin, bu şartın tartışmaya kapı aralayacağı ve yoruma açık olması sebebiyle gereksiz olduğunu ifade ederek, Süyûtî’nin *el-İtkân*’ından nakil ile el-Ca’berî’nin “Şart birdir, o da naklin sıhhatidir. Diğer iki şart da buna bağlıdır” diyerek doğru tespitte bulunduğunu ifade eder. bk. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 226-227.

⁸⁶ Kıraat ilmindeki tevâtür olgusu için bk. Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 60.

e) Muamelattan yedi çeşittir. Bunlar; kanaat, hizmet, fütüvvet, murâkabe, istiğfar, sabır, şevktir.⁵⁵ Bu görüş de tasavvuf ehline izafe edilmektedir.

f) İnşâ ve icâd, tevhîd ve tenzih, afv ve azâb, haşr ve hisâb, ile sıfatü'z-zât, sıfatü'l-fiil ve nübüvvet ilmi'dir.⁵⁶

g) Mukaddem, muahhar, ferâiz, hudûd, mevâiz, müteşâbih ve emsâl'dir.⁵⁷

1.6.3.2. Kuvvetli Görüşler

a) Yedi harf ile kastedilen yedi vecihtir. Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869), İbn Kuteybe (öl. 276/889), Ebu'l-Fadl er-Râzî, Kâdî İbnü't-Tayyib (öl. 435/1044), İbnü'l-Cezerî, Subhî es-Sâlih gibi âlimler bu görüştedir. Bu görüşün ilk sahipleri es-Sicistânî ile onun talebesi İbn Kuteybe'dir. Daha sonra Kâdî İbnü't-Tayyib ile İbnü'l-Cezerî, İbn Kuteybe'den istifade ederek görüşlerini ortaya koymuştur. Ebu'l-Fadl er-Râzî ise İbn Kuteybe'den üç vecih alıp üzerine dört vecih ekleyerek geliştirmiştir.⁵⁸ Ayrıca er-Râzî diğerlerinin (İbn Kuteybe, Kâdî İbnü't-Tayyib, İbn Cezerî) yedi vecih olarak topladığı farklılıkları hassas bir yöntemle altı vecihte toplamış, “feth, imâle, terkîk, tefhîm, teshîl, vb. lehçe farklılığından doğan ihtilafları” da ekleyerek, yedinci vechi lehçe farklılıklarına ayırmıştır.⁵⁹

Son dönem âlimlerden Subhî es-Sâlih ise yedi harften maksadın kıraatler, lehçeler, lügatler, yedi ilim, aynı manaya gelen eş anlamlı kelimeler olduğu vb. görüşlerle yetinmenin doğru olmayacağı, dolayısıyla onlardan doğruluğu kuvvetle muhtemel olanları almanın doğru olacağı, aklın ve mantığın da bunu gerektirdiğini ifade etmiştir. Sonra yukarıda isimlerini zikrettiğimiz büyük âlimlerinden faydalanarak ve onlardaki eksiklikler ile tenkit noktalarını gidererek, Kur'an'daki bütün ihtilafları içine alacak farklılıkların kaynaklarını belirtmiştir.⁶⁰ Biz burada konuya açıklık getirmesi açısından İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü müşkili'l-Kur'an* isimli eserinde ifade ettiği yedi vechi nakledeceğiz. O kitabında “kıraatlerdeki ihtilaf vecihlerini araştırdım ve şu yedi

⁵⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/114.

⁵⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/114.

⁵⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/114.

⁵⁷ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrîb Usûlü*, 41.

⁵⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 148.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/27; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/109-110; Zürkânî, *Menâhil*, 1/241.

⁶⁰ Subhî es-Sâlih, *Kur'an İlimleri*, 111-116.

şeklinde okumuştur. Böylece âyetin manası “Allah’a (celle celâlihü) karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar” iken “Allah kulları içerisinde âlimlere derin saygı duyar” gibi bir mana ortaya çıkmaktadır. İbnü’l-Cezerî ve es-Süyûtî bu kıraatin uydurma ve Ebû Hanîfe’nin de bundan uzak olduğunu ifade etmişlerdir.⁹²

1.7.2.3. Müdrec

Hadis türlerinden “müdrec”e⁹³ benzeyen bu kıraat, âyetlerin içerisine tefsir mahiyetinde yapılan ilavelerdir. Âyetleri izah ve beyan için yapılan tefsir kabilindeki bu ziyadelikler, sahabenin kendi notlarından ibarettir. Kendileri gibi o dönemde herkes net bir şekilde Kur’an ile tefsir kabilinden bu ilaveleri ayırt edilebiliyorlardı. Ne var ki sonradan gelenler bunları kıraat zannetmişlerdir. Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın (öl. 55/675) وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمِّ ilave ederek وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمِّ âyetine⁹⁴ şeklindeki okuyuşu bu kıraat çeşidine örnek teşkil eder.

1.8. Kıraat İmamları, Râvîleri ve Tarikleri

Kıraat imamları, râvîleri ve tariklerine geçmeden önce bu kavramların ıstılâhî olarak ne anlama geldiğini açıklayalım.

İmam; kıraat alanında hüccet, uzman, otorite ve güvenilen kimsedir. Bununla özel olarak yedi veya on kıraatin kendilerine isnâd edildiği kimseler kastedilir.⁹⁵

Râvî (imamlardan sonraki nakil halkası); kıraat farklılıklarında rivâyet ve tariklerin ittifâkı söz konusu olduğunda bu farklılık imama nispet edilir ve buna da kıraat denir. Bunun yanında râvîler arasında farklılık da olabilir. İki râviden birinin okuyuşu diğerine muhalif ise buna rivâyet, bu ihtilafın kendisine rivâyet edildiği kimseye de râvî denir.

Tarik; râvîlerden sonra gelen nakil halkasına (râvinin râvisine) denir.⁹⁶ Özetleyecek olursak, ihtilaf ya imamlarda, ya râvîlerde ya da tariklerde olur. İhtilaf sadece imama ait olursa, yani râvîler ve tarikler imamda ittifak ederlerse bu kıraat olur.

⁹² Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü*, 262; Zürkânî, *Menâhil*, 1/574.

⁹³ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 168.

⁹⁴ en-Nisâ 4/12.

⁹⁵ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 237.

⁹⁶ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 61.

Şâyet ihtilaf râviler arasında olursa buna rivâyet, râvilerden sonraki halkada ihtilaf varsa buna da tarik denir.⁹⁷

1) Nâfi': Ebû Ruveyym Nafi' b. Abdirrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî (öl. 169/785). Medine imamıdır.⁹⁸

a) Kâlûn

Ebû Mûsâ Îsâ b. Minâ' b. Verdân el-Medenî (öl. 220/835). Güzel Kur'an okuduğu için hocası Nafi' ona, "iyi, güzel" anlamlarına gelen Kâlûn lakabını vermiştir ve böyle de meşhur olmuştur. Tarikleri; Ebû Neşît (öl. 258/871) ve el-Hulvânî (öl. 250/864).⁹⁹

b) Verş

Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî (öl. 197/812). Hocası onu çabuk hareket ettiğinden dolayı güvercine benzeyen "vereşân" isimli kuşun adıyla çağırdığı, zamanla bunun "verş" şekline döndüğü, yine teninin beyaz olması sebebiyle verş (süt ürünü peynir) diye andığı rivâyet olunmuştur. Tarikleri; el-Ezrâk (öl. 240/854) ve el-İsbahânî (öl. 296/908).¹⁰⁰

2) İbn Kesîr: Ebû Mâ'bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (öl. 120/738). Mekke imamıdır.¹⁰¹

⁹⁷ Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), "tarik", 156.

⁹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mucâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 53; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'ı'l-meşhûra*, thk. Muhammed Sıddîk el-Cezâiri (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 43; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/99; Müflih, *Mukaddimât*, 83; Dimyâtî, *İthâf*, 1/19. Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 237; Sirâceddîn Öztoprak, *Kur'an Kıraatı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 65; Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-i Aşere* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 51.

⁹⁹ İbn Mucâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 64; Dânî, *Câmiu'l-beyân*, 46; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/99; Dimyâtî, *İthâf*, 1/20; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 7; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 238; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 67; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 52.

¹⁰⁰ İbn Mucâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 64; Dânî, *Câmiu'l-beyân*, 47; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/99; Dimyâtî, *İthâf*, 1/20; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 7; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 239; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 68; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 52.

¹⁰¹ İbn Mucâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 65; Dânî, *Câmiu'l-beyân*, 47; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/115; Müflih, *Mukaddimât*, 85; Dimyâtî, *İthâf*, 1/20; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 239; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 83; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 52.

a) Bezzî

Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî (öl. 250/864). Dedelerinden Ebû Bezze'ye nispetle Bezzî diye tanınmıştır. Tarikleri; Ebû Rabîa (öl. 294/906) ve İbnü'l-Habbâb (öl. 301/903).¹⁰²

b) Kunbül

Ebü Ömer Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Mahzûmî el-Mekkî (öl. 291/904). Sığır cinsinden bir hayvana içirilen “kunbil” adındaki ilacı, kendi gözleri için kullanması sebebiyle “Kunbül” lakabıyla meşhur olmuştur. Yine bu lakabın Mekke'de yaşayan Kunâbile kabilesine mensup olması sebebiyle de verildiği ileri sürülür. Tarikleri; İbn Mücâhid (öl. 324/936) ve İbn Şenbûz (öl. 328/939).¹⁰³

3. Ebû Amr: Ebu Amr Zebbân b. Alâ' b. Ammâr el-Mazinî el-Basrî (öl. 154/771). Basra imamıdır.¹⁰⁴

a) Dûrî

Ebü Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (öl. 248/862). Bağdat'ın doğusunda yer alan Dûr isimli mahallesinde doğmuş ve buraya nispetle Dûrî lakabıyla meşhur olmuştur. Aynı zamanda İmam Kisâî'nin de râvîlerinden biridir. Tarikleri; Ebu'z-Za'ra' (öl. 280/893) ve İbn Ferah (öl. 303/915).¹⁰⁵

b) Sûsî

Ebü Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî (öl. 261/874). Tarikleri; İbn Cumhûr (öl. 300/912) ve İbn Cerîr (öl. 316/928).¹⁰⁶

4. İbn Âmir: Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (öl. 118/736). Şam imamıdır.¹⁰⁷

¹⁰² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 66; Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 50; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/115; Dimyâtî, *İthâf*, 1/21; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 7; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 240; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 85; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 53.

¹⁰³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 66; Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 50; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/115; Dimyâtî, *İthâf*, 1/21; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 7; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 240; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 86; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 53.

¹⁰⁴ Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/123; Müflih, *Mukaddimât*, 87; Dimyâtî, *İthâf*, 1/21; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 241; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 97; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 53.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/123; Dimyâtî, *İthâf*, 1/21; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 7; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 242; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 100; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 53.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/123; Dimyâtî, *İthâf*, 1/22; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 7; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 242; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 102; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 54.

a) Hişâm

Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dimeşkî (öl. 245/859). Tarikleri; Hulvânî (öl. 250/864) ve Dâcûnî (öl. 324/935).¹⁰⁸

b) İbn Zekvân

Ebü Amr Abdullah b Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dimeşkî (öl. 242/857). Tarikleri; el-Ahfeş (öl. 292/904) ve es-Sûrî (öl. 307/919).¹⁰⁹

5. Âsım: Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Nücûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (öl. 127/745). Kûfe imamıdır.¹¹⁰

a) Ebû Bekr Şu'be

Ebü Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî (öl. 193/809). Tarikleri; İbn Âdem (öl. 203/818) ve el-Uleymî (öl. 243/857).¹¹¹

b) Hafs

Ebü Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Muğîre el-Esedî (öl. 180/796). Tarikleri; Ubeyd b. es-Sabbâh (öl. 235/849) ve Amr b. es-Sabbâh (öl. 221/835).¹¹²

6. Hamza: Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî (öl. 156/773). Kûfe imamıdır.¹¹³

a) Halef

¹⁰⁷ Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 56; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/135; Müflih, *Mukaddimât*, 90; Dimyâtî, *İthâf*, 1/23; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatler*, 242; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, 117; Feyizli, *Kirâat-i Aşere*, 54.

¹⁰⁸ Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/135; Dimyâtî, *İthâf*, 1/24; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 7; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatler*, 243; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, 121; Feyizli, *Kirâat-i Aşere*, 54.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/135; Dimyâtî, *İthâf*, 1/24; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 7; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatler*, 244; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, 123; Feyizli, *Kirâat-i Aşere*, 54.

¹¹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 70; Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/146; Müflih, *Mukaddimât*, 93; Dimyâtî, *İthâf*, 1/24; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatler*, 244; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, 134; Feyizli, *Kirâat-i Aşere*, 55.

¹¹¹ Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 61; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/146; Dimyâtî, *İthâf*, 1/25; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatler*, 246; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, 137; Feyizli, *Kirâat-i Aşere*, 55.

¹¹² Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 62; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/146; Dimyâtî, *İthâf*, 1/26; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatler*, 246; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, 139; Feyizli, *Kirâat-i Aşere*, 55.

¹¹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 72; Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 63; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Müflih, *Mukaddimât*, 95; Dimyâtî, *İthâf*, 26; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatler*, 247; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, 193; Feyizli, *Kirâat-i Aşere*, 56.

Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (öl. 229/844). Aynı zamanda kıraat imamlarının onuncusudur. Tarikleri; idrîs el-Haddâd (öl. 292/904) ve İbn Şâzân (öl. 286/899).¹¹⁴

b) Hallâd

Ebû Îsâ Hallâd b. Hâlid eş-Şeybânî (öl. 220/835). Tarikleri; İbnü'l-Heysem (öl. 249/863) ve el-Vezzân (öl. 250/864).¹¹⁵

7. Kisâî: Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (öl. 189/805). Kûfe imamıdır.¹¹⁶

a) Ebû'l-Hâris

Ebû'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Bağdâdî (öl. 240/854). Tarikleri; Muhammed b. Yahyâ (öl. 288/900) ve Seleme b. Âsım (öl. 270/883).¹¹⁷

b) Dûrî

Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (öl. 248/862). Bağdat'ın Dûr isimli mahallesinde doğmuş ve buraya nispetle Dûrî lakabıyla meşhur olmuştur. Daha önce geçtiği üzere aynı zamanda Ebû Amr'ın da râvîsidir.¹¹⁸

8. Ebû Ca'fer: Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî (öl. 130/747-48). Medine imamıdır.¹¹⁹

a) Îsâ b. Verdân

Ebû'l-Hâris Îsâ b. Verdân el-Medenî (öl.160/777). Tarikleri; Fadl b. Şâzân (öl. 290/903) ve Hîbetullâh (öl. 350/963).¹²⁰

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Dimyâtî, *İthâf*, 1/27; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 248; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 197; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 56.

¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Dimyâtî, *İthâf*, 1/27; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 249; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 200; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 56.

¹¹⁶ Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 68; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/167; Müflih, *Mukaddimât*, 97; Dimyâtî, *İthâf*, 1/27; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 249; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 212; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 56.

¹¹⁷ Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 70; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/167; Dimyâtî, *İthâf*, 1/28; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 250; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 215; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 57.

¹¹⁸ Dâni, *Câmiu'l-beyân*, 70; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/170; Dimyâtî, *İthâf*, 1/28; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 250; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 215; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 57.

¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/174; Müflih, *Mukaddimât*, 101; Dimyâtî, *İthâf*, 1/29; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 251; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 227; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 57.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/174; Dimyâtî, *İthâf*, 1/29; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 252; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 229; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 58.

b) Süleymân b. Cemmâz

Ebü'r-Rabi' Süleymân b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî (öl. 170/786'dan sonra).
Tarikleri; Hâşimî (öl. 216/831) ve Dûrî (öl. 246/860).¹²¹

9. Ya'kûb: Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî (öl. 205/821). Basra imamıdır.¹²²

a) Ruveys

Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil el-Lü'lûi el-Basrî (öl. 238/852).
Tarikleri; Nehhâs (öl. 368/980) ve Ebü't-Tayyib (öl. 350/962).¹²³

b) Ravh

Ebü'l-Hasen Ravh b. Abdilmü'min b. Abde (Kurre) el-Basrî (öl. 233/847).
Tarikleri; İbn Vehb (öl. 270/865) ve Zübeyrî (öl. 300/913).¹²⁴

10. Halefü'l-Âşir: Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (öl. 229/844). Kûfe imamıdır. Aynı zamanda kıraat imamlarından Hamza'nın râvîsidir. Onuncu kıraat imamı olduğu için bu isimle anılır.¹²⁵

a) İshâk

Ebü Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Osmân el-Verrâk el-Mervezî (öl. 286/899).
Tarikleri; İbn Ebî Ömer (öl. 352/954) ve İbn İshâk (öl. 290/902).¹²⁶

b) İdrîs

Ebü'l-Hasen İdrîs b. Abdilkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî (öl. 292/905). Tarikleri;
Şattî (öl. 370/972) ve Mutavvî (öl. 371/973).¹²⁷

¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/176; Dimyâtî, *İthâf*, 1/30; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 252; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 229; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 58.

¹²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/180; Müflih, *Mukaddimât*, 103; Dimyâtî, *İthâf*, 1/30; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 252; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 241; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 58.

¹²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/180; Dimyâtî, *İthâf*, 1/31; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 253; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 242; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 58.

¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/183; Dimyâtî, *İthâf*, 1/31; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 253; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 243; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 59.

¹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/188; Müflih, *Mukaddimât*, 108; Dimyâtî, *İthâf*, 1/31; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 6; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 254; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 253; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 59.

¹²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/188; Dimyâtî, *İthâf*, 1/31; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 255; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 253; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 59.

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/189; Dimyâtî, *İthâf*, 1/32; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 255; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 253; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 59.

Buraya kadar zikrettiğimiz on imama dört imamın daha eklenmesiyle on dört kıraat meydana gelmiştir. Kıraat ilminin tarihçesinde de bahsettiğimiz gibi Kastallânî ve el- Bennâ tarafından ilave edilen bu kıraatler şâz olup, namazlarda ve diğer zamanlarda okunmaz. Ancak bazı fikhî meselelerin çözüme kavuşturulmasında yardımcı olabilir

11. İbn Muhaysın: (öl. 123/741).

a) Bezzî: (öl. 250/864).

b) İbn Şenbûz: (öl. 328/939).

12. Yezidî: (öl. 202/812).

a) Süleyman b. Hakem: (öl. 235/850).

b) Ahmed b. Ferah: (öl. 303/916).

13. Hasan-ı Basrî: (öl. 110/728).

a) Şücâ' b. Ebû Nasr: (öl. 190/806).

b) Dûrî: (öl. 248/862).

14. A'meş: (öl. 148/765).

a) Ebü'l-Abbâs el-Muttavî: (öl. 371/982).

b) Şenebûzî: (öl. 388/998).

Kıraat eğitiminde kolaylık sağlamak için bir takım işaretler vardır ki, bunlara “remz” (ç. rumûzât) denilmektedir. Esâsen İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile tespitine kadar kıraat-i seb'a imamları birlikte tâlim edilmemiştir. İbn Mücâhid'in bu tespitinden sonrada Ebû Amr Osmân ed-Dânî *Kitâbü't-teysîr fi'l-kirâati's-seb'* isimli eserinde kıraatleri naklederken imamların isimlerini söylemekte, râvîler arasında rivâyet farklılığı varsa bunların da isimlerini ayrı ayrı zikretmektedir.

ed-Dânî'den sonra eş-Şâtıbî (öl. 590/1194), *Hırzû'l-emânî* isimli kasideyi kaleme alarak, bu eserinde kıraat tedrisine büyük bir kolaylık ve yenilik getirecek olan işâretleri/remzleri kullanmıştır. Böylelikle kıraatler nakledilirken imam ve ravilerin isimlerini uzun uzadıya yazmak yerine, remzler kullanılmaya başlanmıştır. Şâtıbî eserinde esâsen kıraat-i seb'a imamları ve râvîleri için aşağıda gösterdiğimiz işaretleri kullanmıştır. 12. Yüzyıldan itibaren Osmanlı medreselerinde okutulmaya başlanan,

günümüzde de halen okutulan *Zübdetü'l-'irfân* isimli eserde de Şâtıbî'nin işaretleri benimsenmiş ve diğer üç imam içinde aşağıdaki tabloda ifade ettiğimiz işaretler konmuştur.¹²⁸

Tablo 1. Kıraat-i 'Aşere İmam, Râvi ve Rumuzları

İMAM	REMZ	1.RAVİ	REMZ	2. RAVİ	REMZ
1. Nâfi'	ا	Kâlûn	ب	Verş	ج
2. İbn Kesîr	د	Bezzî	ه	Kunbül	ز
3. Ebû Amr	ح	Dûrî	ط	Sûsî	ى
4. İbn Âmir	ك	Hişâm	ل	İbn Zekvân	م
5. Âsım	ن	Ebû Bekr Şu'be	ص	Hafs	ع
6. Hamza	ف	Halef	ض	Hallâd	ق
7. Kisâî	ر	Ebü'l-Hâris	س	Dûrî	ت
8. Ebû Ca'fer	جع	İsâ b. Verdân	عى	İbn Cemmâz	جم
9. Ya'kûb	يع	Ruveys	يس	Ravh	حه
10.Halefû'l-Âşir	خل	İshâk	سح	İdrîs	سه

Tablo 2. Kıraat-i Erbaate 'Aşere İmam ve Râvileri

İMAM	1.RAVİ	2. RAVİ
11. İbn Muhaysın	Bezzî	İbn Şenebûz
12. Yezidî	Süleymân b. Hakem	Ahmed b. Ferah
13. Hasan-ı Basrî	Şüca' b. Ebû Nasr	Dûrî
14. A'meş	el-Muttavviî	Şenebûzî

¹²⁸ Abdülfettâh Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, 2019), 5.

Tablo 3. Kıraat-i ‘Aşere İmam, Râvî ve Tarikleri

İMAM	RAVİLER	1.TARİK	2.TARİK
Nâfi’	1. Kâlûn	Ebû Neşît	Hulvânî
	2. Verş	Ezrâk	İsbahânî
İbn Kesîr	1. Bezzî	Ebû Rabîa	İbnü’l-Habbâb
	2. Kunbül	İbn Mücâhid	İbn Şenbûz
Ebû Amr	1. Dûrî	Ebu’z-Za’ra’	İbn Ferah
	2. Sûsî	İbn Cerîr	İbn Cumhûr
İbn Âmir	1. Hişâm	Hulvânî	Dâcûnî
	2. İbn Zekvân	Ahfêş	Sûrî
Âsım	1. Ebû Bekr Şu’be	İbn Âdem	Uleymî
	2. Hafs	İbn Sabbâh	Amr b. Sabbâh
Hamza	1. Halef	Haddâd	İbn Şâzân
	2. Hallâd	İbnü’l-Heysem	Vezzân
Kisâî	1. Ebû’l-Hâris	İbn Yahyâ	İbn Âsım
	2. Dûrî	Nusaybî	Darîrî
Ebû Ca’fer	1. İsâ b. Verdân	Fadl	Hîbetullâh
	2. İbn Cemmâz	Hâşimî	Dûrî
Ya’kûb	1. Ruveys	Nehhâs	Ebu’t-Tayyib
	2. Ravh	İbn Vehb	Zübeyrî
Halefû’l-Âşir	1. İshâk	İbn Ebî Ömer	İbn İshâk
	2. İdrîs	Şattî	Mutavvî

1.9. Kıraati Elde Etme Yolları

Hocanın talebeye kıraati öğretmesi ya da talebenin hocadan kıraati elde etmesi ya semâ’ ya arz ya da edâ şeklinde olur.¹²⁹

1.9.1. Semâ’

Semâ’ sözlük anlamı olarak işitmek, dinlemek manalarına gelmekte olup,¹³⁰ kıraat ıstılâhı olarak talebenin kıraati hocadan dinleyerek almasına denilmektedir.¹³¹ Kur’an’ı

¹²⁹ Ata, “Kur’ân Öğretim Yöntem ve Teknikleri”, 167/189.

¹³⁰ Cevherî, “س م ع”, 3/1231; İsfahânî, “س م ع”, 242; Mütercim Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), “س م ع”, 4/3380.

¹³¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 223.

(kıraati), Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) Cibril'den (a.s.), sahabe de Hz. Peygamber'den (sallallâhü aleyhi ve sellem) semâ' usulü ile almıştır.¹³²

Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân* isimli eserinde, Cebrâil'in (a.s.) Kur'an'ı nasıl aldığıyla ilgili üç görüşü zikretmiş ve bunlardan Beyhakî'nin (öl. 458/1066) görüşünü diğerlerine göre daha isabetli olduğunu belirterek, Beyhakî'nin *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ* "Biz onu Kadir gecesinde indirdik" âyetindeki¹³³ *أَنْزَلْنَاهُ* ile ilgili olarak şöyle dediğini nakletmiştir: "Doğrusunu en iyi kendisi (Allah (celle celâlühü)) bilmekle beraber, Biz onu Melek'e (Cibril) işittirdik ve ona anlattık. Dinlemesi sayesinde Kur'an'ı ona inzal ettik." Buna göre Cibril (a.s.) Kur'an'ı semâ' ile almıştır.¹³⁴ Süyûtî'nin Taberî'den naklettiği şu rivâyette bu görüşü destekler: "Allah (celle celâlühü) vahyi indirmeye başladığında gökyüzü O'nun (celle celâlühü) korkusundan şiddetle sarsılır. Ehl-i semâ bunu işitince secdeye kapanır. İlk olarak başını kaldıran Cebrâil (a.s.) olur. Allah (celle celâlühü) dilediği vahyi O'na bildirir. O da meleklerle ulaştırır. Hangi semâya uğrarsa orada bulunan melekler "Rabbimiz ne buyurdu?" diye sorarlar. Cebrâil de (a.s.) "Hakikati buyurdu. O yüce ve büyüktür" der ve sonra onu kendisine emredilen yere ulaştırır."¹³⁵

Bu rivâyetlerden hareketle diyebiliriz ki, söz konusu usûl ilk olarak Hz. Peygamber'den (sallallâhü aleyhi ve sellem) önce başlamış ve etba'u't-tâbiîn dönemine kadar semâ' usulü daha çok tercih edilmiştir. Sonraki dönemlerde zaman zaman da olsa bu metoda başvurulmuştur. Bu yol mütekaddimîn'in izlediği yoldur. Bunu Aliyyü'l-Kârî'nin (öl. 1014/1605) şu sözünden anlıyoruz: "Kıraat hocadan iki şekilde alınır. Bunlardan biri talebenin hocanın lisanından dinlemesidir ki, bu evvelkilerin takip ettiği yoldur."¹³⁶

Kıraat kitaplarında bu usûle işaret etmek için *سَمِعَ مِنْ* (semia min) *سَمَاعًا* (semâan) ifadeleri kullanılmaktadır.

¹³² Hz. Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem) Kur'an'ı Cebrâil'den (a.s.) aldığına dair: *إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ* "Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir." el-Kıyâmet 75/17.

¹³³ el-Kadr 97/1.

¹³⁴ Zürkânî, *Menâhil*, 1/87. Süyûtî'de *el-İtkân*'ında Beyhakî'den aynı rivayete yer vermiştir. bk. *el-İtkân*, 1/104.

¹³⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/104.

¹³⁶ Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Minehu'l fikriyye fî şerhi mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Mısır: 1948), 18.

1.9.2. Arz

Kıraati elde etme yollarından bir diğeri olan arz; sözlükte bir kimseye bir şeyi göstermek, sunmak, ortaya koymak ve izhar etmek gibi manalara gelir.¹³⁷ Kıraat ilminde arz denildiğinde ise talebenin almak istediği kıraati hocasına okuması ve hocanın da bunu takip etmesi, dinlemesi anlaşılır. Yine bu usûlde Hz. Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem) uygulamasına dayanmaktadır.¹³⁸ Sema' metodunun aksine bu metotta Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) Cibril'e (a.s.), sahabe de Hz. Peygamber'e (sallallâhü aleyhi ve sellem), tâbiîn sahabeye, etba'u't-tâbiîn tâbiîne Kur'an'ı (kıraati) arz etmiş ve günümüze kadar bu usûl süregelmıştır. Bu metoduna işaret etmek için ise عَرَضَ عَلَيَّ (arada alâ), قَرَأَ عَلَيَّ (karae alâ), عَرَضًا (ardan) lafızları kullanılmaktadır.

1.9.3. Eda

Semâ' ve arz usûlünün birlikte icrâ edildiği metottur. Şöyle ki talebe kıraati hocasının lisanından çıktığı şekilde alır, akabinde huzurunda ona okur. Aliyyü'l-Kârî; “Edâ kıraati hocadan semâ'en aldıktan hemen sonra aynı keyfiyetle ona arz etmektir” diye ifade eder.¹³⁹ Bu kıraati alma ve tekrar hocaya sunma tatbikatı kısa bölümler halinde gerçekleştirilir.

1.10. Kıraat Tedrisatında Usûller

Talebe kıraat ilmiyle ilgili terimleri (beyne, ibdâl, imâle, nakl vb.) teorik olarak öğrenip ve bunların da pratiğini fem-i muhsin olan hocasıyla tatbik ettikten sonra iş icrâ boyutuna gelir. Burada da talebenin karşısına iki usûl çıkar ki; bunlardan biri infirâd diğeri de indirâc usûüdür.

¹³⁷ Cevherî, “س م ع”, 3/1082; İsfahânî, “س م ع”, 330; Mütercim Efendi, “س م ع”, 3/3014; Abdullah Aydın, “Arz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/438.

¹³⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 223.

¹³⁹ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-Fikriyye*, 18.

1.10.1. İnfirâd Usûlü

Sözlükte yalnız olma, yanında kimse bulunmama gibi anlamlara gelir.¹⁴⁰ Kıraat ıstılâhındaki manası ise her râvî için ayrı ayrı hatim okunması şeklinde gerçekleşir.¹⁴¹ Selefîn uyguladığı usûl olup beşinci asra kadar kesintisiz olarak bilfiil devam etmiştir.¹⁴²

Talebelerinin İmam Şâtıbî'den kıraat-i seb'a'yı 21 hatimde aldığı rivâyet edilir. Yine talebelerinin her râvî için müstakil bir hatim indirdikten sonra üçüncü hatmi de kıraat imamını temsilen iki râvîyi birleştirerek yaptıkları da söylenir.¹⁴³

Bu usûl uzun süreli olması,¹⁴⁴ çok sabır gerektirmesi, talebelerin gayretinin ve rağbetlerinin azalması, buna mukâbil meşgalelerin artması vs. sebepler ötürü eğitimin süresini azaltmak ve kolaylaştırmak için söz konusu asırdan itibaren yeni bir usûle (indirâc) geçilmiştir.

1.10.2. İndirâc Usûlü

Dâhil olma, içine sıkıştırma manalarına gelen indirâc kelimesi,¹⁴⁵ terim olarak kıraat ve rivâyet vecihlerinin tek bir hatimde toplanıp ta'lim edildiği usûldür.¹⁴⁶ Günümüzde de uygulanan bu metodun kim tarafından ortaya çıkarıldığı bilinmemektedir.

Hocaların çabalarının ve öğrencilerin gayretlerinin azalması, talebelerdeki her şeyi bir an önce öğrenme isteği/hırsı, dünyevî uğraşların artması, infirâd usûlünde yapılan hatim sayılarının çok olması dolayısıyla eğitim süresinin onlu yıllara varması vs. sebepler indirâc metodunun çıkış sebebi olarak gösterilmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Temel, “infirâd tariki”, 92.

¹⁴¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/242.

¹⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/195; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/242.

¹⁴³ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 101.

¹⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *el-Kayruvânî'nin kıraat-i seb'a'yı hocası Ebû Bekr'den 10 senede 90 hatim de aldığını* şu beyitlerinde ifade etmiştir.

وَإِذْكَرُ أَشْيَاخِي الَّذِينَ قَرَأْتَهَا ... عَلَيْهِمْ فَأَبْدَأُ بِالْإِمَامِ أَبِي بَكْرٍ
قَرَأْتُ عَلَيْهِ السَّعْيَ تِسْعِينَ خَتْمَةً ... بَدَأْتُ ابْنَ عَشْرِ ثُمَّ أَكْمَلْتُ فِي عَشْرِ

“Kıraati kendilerine okuduğum hocalarımı hatırlıyorum... İmam Ebû Bekr ile başlıyorum.

Yediyi (kıraati) doksan hatimde ona arz ettim... On yaşımda başladım ve on yılda tamamladım.” bk.

İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, 2/194.

¹⁴⁵ Temel, “indirâc”, 92.

¹⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/195, Süyûtî, *el-İtkân*, 1/242, Temel, “indirâc”, 92.

¹⁴⁷ Necati Tetik, “Kıraat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kıraat Eğitiminde Meslekler”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kıraat İlmi ve Problemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 156.

Kıraatler de indirâc metodunun uygulanmaya başlamasıyla birlikte bölgesel olarak (Mısırlıların ve Şamlıların usûlü gibi) iki farklı usûl takip edilmiştir, denilebilir.¹⁴⁸

1.10.2.1. Harfle Cem'

Mısır kurrâsının takip ettiği yoldur. Kârî ihtilaflı bir kelime ile karşılaştığında âyetin sonuna gitmeden veya vakfı beklemeden o kelimedeki bütün kıraat ve rivâyet farklılıklarını peşin sıra okur. Sonra şâyet ihtilaflı kelime üzerinde vakf yapmak ister ve vakf da yapılabiliyorsa vakfeder, değilse vakfedene kadar diğer vecihle devam eder. İhtilaf meddî munfasıl gibi kendisinden sonraki kelime ile ilişkisi olan bir kelime ise ikinci kelime üzerinde durulup, diğer farklılıklarda okunduktan sonra mâba'dinden devam edilir.¹⁴⁹

Harfle cem' dediğimiz bu uygulamanın avantajları kıraatleri bir araya getirmede en sağlam, pratik ve okuyucuya kolay gelmesidir. Dezavantajları ise okuyuşun estetiğini, ahengini ve anlam bütünlüğünü bozmasıdır. Bu sebeplerden dolayı da çoğu kârî tarafından tenkit edilmiştir.¹⁵⁰

1.10.2.2. Vakfla Cem'

Gerek Şamlıların takip ettiği gerekse İbnü'l-Cezerî'nin geliştirdiği usûl olsun, ikisi de vakfla cem' kısmına girer.

1.10.2.2.1. Şam Kurrâsının İzlediği Usûl

Okuyucu dilediği kıraatle başlar¹⁵¹ ve vakf yerine kadar devam eder. Sonra tekrar başa döner, diğer kıraatle okur. Sonra yine başa dönüp, aynı şekilde (örtüşen rivâyetler hariç)¹⁵² her farklı bir kıraat için ayrı ayrı okuyuş gerçekleştirerek kalan kıraatleri de tamamlar. Bütün okuyuşlarda aynı yerden başlamaya ve aynı yerde durmaya riâyet edilir.

¹⁴⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/243.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/201; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/243.

¹⁵⁰ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 102.

¹⁵¹ Ancak şu kadar var ki her ne kadar kârî öncelediği bir kıraat ile başlayabilse de, selef kurrâsı İbn Mücâhid'in tertip ettiği sırayı takip etmiştir.

¹⁵² Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 102.

Bu usûl çok zaman almasına karşın, hafızada tutmak ve hıfz etmek bakımından en güzel metottur.

1.10.2.2.2. İbnü'l-Cezerî'nin Usûlü

İmam Cezerî, Tayyibe'nin 425 ile 426. beyitlerinde kendisinden önce selefin takip ettiği metottan bahsederek şöyle der:

وَقَدْ جَرَى عَادَةُ الْأُئِمَّةِ إِفْرَادُ كُلِّ قَارِيٍّ بِخَتْمَةٍ
حَتَّى يُؤْهَلُّوا لِجَمْعِ الْجَمْعِ بِالْعَشْرِ أَوْ أَكْثَرَ أَوْ بِالسَّبْعِ

“(Kıraat öğretimi konusunda, kıraat) imamlarından süregelen âdet/usûl, her kıraat imamının kıraatini (her râvinin her bir rivâyetiyle/tarikiyle ayrı ayrı) bir hatimde okuyup tamamlamak şeklindeydi. Tâ ki talebe kıraat-i seb'ayı veya 'aşereyi ya da daha fazlasını tek bir hatimde birleştirerek cem'u'l-cümü' a¹⁵³ ehliyet/yetki kazanabilsin.”

Bu usûlü uygulayabilmek için önce hoca öğrencisine manzum veya mensur lâkin muhtasar bir kıraat kitabını okutur, konuyla ilgili terimleri/ıstılahları kavramasını sağladıktan sonra her imam ve her râvi için birer hatim yaptırırdı.

Cezerî 427-430 beyitlerinde ise kendisi tarafından ortaya atılan cem'u'l-cümü' (tek hatimde kıraatleri toplama) usulünü beyan ediyor.

وَجَمَعْنَا نَحْنَارُهُ بِالْوَقْفِ وَغَيْرُنَا يَأْخُذُهُ بِالْحَرْفِ
بِشَرْطِهِ فَلْيَرْعَ وَقْفًا وَابْتِدَا وَلَا يُرَكَّبُ وَلْيَجِدْ حُسْنَ الْأَدَا
فَالْمَاهِرُ الَّذِي إِذَا مَا وَقَفَا يَبْدَا بِوَجْهِ مَنْ عَلَيْهِ وَقَفَا
يُعْطِفُ أَقْرَبًا بِهِ فَأَقْرَبَا مُخْتَصِرًا مُسْتَوْعِبًا مُرْتَبَا

Biz bu cem'imizde vakıfları esas almayı tercih ederiz. Bizim dışımızdakiler ise ihtilaf bulunan kelimeleri temel olarak alırlar.

Ancak bunu (harfle cem') temel olarak alanlar vakf ve ibtidâ (bitiş ve başlangıç) noktalarına ve terkip (ve telfik) yapmamaya dikkat etsinler ki arzu edilen hüsnü'l-edâyı bulabilsinler.

¹⁵³ Cem'u'l-Cümü': Kıraat ilmi talebesinin, İmam Nâfi'nin iki râvisi olan Kâlûn ve Verş için ayrı ayrı birer hatim yapıp, üçüncü hatmi de Nâfi' için yaptıktan sonra aynı usûlü diğer kıraat imamları ve râvileri içinde yaparak toplam hatim sayını otuza çıkarması ve daha sonra da bütün bu kıraatleri, imam ve râvi sırasına riâyet ederek tek bir hatimde toplamaktır.

(Kıraatlerde) Mâhir (usta/uzman), o kimsedir ki bir kelimedede vakf yaptığında, sonrasında başlayıp devam etmek isteyince vakf yaptığı kimselerin vecihlerini de alarak devam eder.

Bu cem' usûlünü, okunan veche en yakın kurrâyı ve buna da en yakın kim ise ona atfederek, muhtasar (kısa) ve bütün vecihleri kapsayacak şekilde ve sırasına riâyet ederek devam ettirir.

Yukarıda bahsettiğimiz Mısırlıların, Şamlıların usûlü gibi bir ayırım kalmayıp, İbnü'l-Cezerî'nin bu uygulaması diğer usûllere göre daha kolay, pratik ve bu yöntemle kıraat tahsilinin öteki usûllere nazaran daha kısa sürede tamamlanması vb. sebeplerden ötürü olsa hemen her yerde rağbet görmektedir.

Cezerî'nin bu usûlü günümüzde şöyle uygulanmaktadır: Okuyucu ya kendisi vecihleri sıralayarak dersine hazırlanır ya da daha önceden hazırlanmış ve arz edilmiş kürrâseleri istinsah etmek sûretiyle dersini sunar. Talebe ilk imam olan Nâfi' ve onun birinci râvisi Kâlûn ile okumaya başlar ve vakf yapacağı yere kadar devam eder. Sonra diğer imam ve râvilerden kimlerin kıraati Kâlûn ile örtüşüyorsa onlarda okumuş sayılır. Şâyet Nâfi' nin ikinci râvisi olan Verş'in rivâyeti ile Kâlûn'un rivâyeti örtüşüyorsa, bu okuyuş artık kendilerinin imamları olan Nâfi''ye nispet olunur. Aynı şekilde bir imamın râvileri arasında da okuyuş farklılıkları yoksa onlarda imamlarına izafetle vücûhattan çıkarılır. Şamlıların usulünde olduğu gibi ikinci okuyucu için en başa dönülmez. Vakfedilen yeren en yakın kelime esas alınarak okuyuş gerçekleştirilir. Yine ilk okuyuşta olduğu gibi örtüşen rivâyetler varsa onlarda çıkarılır. Usûl bu şekilde durulan yerden başlanılan yere doğru farklı vecihleri olan kelimeleri ele akmak sûretiyle on imam ve yirmi râvinin okuyuşu tamamlanmasıya kadar devam eder.

1.11. Kıraatleri Cem' Etmenin Şartları

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî kırâ'âti'l-'aşr* isimli eserinde kendisinin ortaya attığı Cem'/İindirâc usûlünü uygulayacak olanların, Kur'an lafzını ve manasını bozmamaları için aşağıdaki şartlara kat'î sûretle uymaları gerektiğini belirtmiştir.

Riâyetü'l-Vakf: Vakf, nefesin yetmemesi ve öksürük gibi mecbûrî durumlarda (el-vakfü'l-ıztırârî), lafzın ve mananın tam olduğu yerlerde (el-vakfü'l-ihitiyârî), talebelere öğretmek ve onları imtihan etmek amacıyla (el-vakfü'l-ihtibârî), ihtilaflı bir

kelimede kıraat vecihlerini cem' etmek (el-vakfû'l-intizârî) gibi vb. sebeplerle yapılır. Bu usûl ile kıraatleri cem' edecek olanlar, lafız ve manayı bozma ile bâtil bir mana çıkarma ihtimaline mahal vermemek için mutlak biçimde bu şarta uymalıdır.¹⁵⁴

Örnek:

وَدَا النُّونَ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ
سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

“Zünnûn’u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp gitmişti de kendisini asla sıkıştıramayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, “Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsime) zulmedenlerden oldum” diye dua etti.”¹⁵⁵

Bahsi geçen âyetin أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ “Sen’den (Allah) başka ilah yoktur...” kısmında لَا إِلَهَ (hiçbir ilah yoktur) kısmını okuyup, إِلَّا أَنْتَ (Sen’den başka) lafzını okumadan durmak câiz değildir.

1) Riâyetü'l-İbtidâ: İbtidâ¹⁵⁶ da tıpkı vakf gibi Kur'an lafzının ve manasının doğru anlaşılabilmesi için üzerinde durulması gereken çok önemli bir konudur.

Örnek:

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ...

“Andolsun “Allah (celle celâlühü) , Meryem oğlu Mesih’tir” diyenler kesinlikle kâfir oldu...” âyetinde¹⁵⁷ قَالُوا kelimesinde vakfedip, sonrasında devam edildiğinde “Andolsun ki Allah (celle celâlühü) , Meryem oğlu Mesih’tir” şeklinde batıl bir mana ortaya çıkmaktadır.

¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'inde Bedruddîn Muhammed b. Bashân'dan naklen bir anıya yer verir: “Bir kişinin indirâc usûlüne göre el-Mesed süresini okurken بَدَا أَبِي kısmında vakfedip, med vecihlerini tam olarak yaptığını gören İbn Bashân o kişiye “bu beddua senin gibilere haktır” demiştir.” bk. M. Emin Maşalı, Kur'an Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye'nin Durumu, *Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı Tecvit Çalıştayı*, Kasım 2015, s. 12.

¹⁵⁵ el-Enbiyâ 21/87.

¹⁵⁶ İlk defa kıraate başlamak veya vakf yapıp okumaya devam etmek için bir daha başlamak. bk. Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/461-463.

¹⁵⁷ el-Mâide 5/72.

2) Hüsnü'l-Edâ: Vecihlerin edâsını doğru ve güzel bir şekilde yaparak hakkını vermek.¹⁵⁸

3) Ademü't-Terkîb: Kâri okuyuşa başladığı kıraat veya rivâyetteki vecihleri tamamlamadan başka bir kıraat ve rivâyete geçemez. Böyle bir durumda hoca eliyle işaret ederek talebesinin terkib kusuru işlemesine müsaade etmez. Şâyet talebe işaretten anlamaz ya da işaretin farkına varmazsa, hoca niçin terkîb yaptığını sorar ve hatırlayınca kadar bekler. Yine de hatırlamazsa hoca hatırlatır.

Örnek:

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ

*“Eğer seni yalanladılarsa, senden önce açık delilleri, hikmetli sayfaları ve aydınlatıcı kitabı getiren peygamberler de yalanlanmıştı.”*¹⁵⁹

Cumhur âyeti bu şekilde okumakta iken, İbn Âmir'in iki râvisi de وَالزُّبُرِ kelimesini “vâv” (و) harfinden sonra “bâ” (ب) harfinin ziyadesiyle وَالزُّبُرِ şeklinde okurken, ilk râvisi olan Hişâm ise buna ilaveten وَالْكِتَابِ kelimesinde de “vâv” (و) den sonra “bâ” (ب) harfini ilave ederek وَبِالْكِتَابِ şeklinde okumuştur.¹⁶⁰ Şâyet burada okuyucu وَالزُّبُرِ kelimesini cumhurun okuduğu gibi okur, وَالْكِتَابِ kelimesini “bâ” (ب) harfinin ziyadesiyle Hişâm'ın okuduğu vech ile cem' ederek okursa çakışma denilen terkib kusurunu işlemiş olur ki, böyle bir durum kıraat tedrisinde kabul edilmemektedir.

4) Riâyetü't-Tertîb: İmamların sırasına riâyet etmektir. Mesela önce Nâfi' kıraati ile başlanır, sonrasında İbn Kesîr, Ebû Amr... ile devam edilir. Bu şekilde son imam kadar gidilir. İbnü'l-Cezerî, tertibe riâyet etmenin yani Verş'ten önce Kâlûn, İbn Kesir'den önce Nâfi' ile başlamanın şart değil müstehap olduğunu, bir kurrânın takdimine aynen uyanın üstadları tarafından mâhir sayıldığını söylemektedir. Bir kısım kurrâ da kıraatleri cem' ederken tenâsübü esas alırdı. Ya ashâbı kasr ile başlanır üst derecelere doğru çıkılır ya da tam tersi olarak tûl ile başlanır aşağı derecelere doğru inilir. Bunun için de şeyhin hafızasının çok iyi, kıraatte ise mâhir olması gerekir.

¹⁵⁸ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 101.

¹⁵⁹ Âl-i İmrân 3/184.

¹⁶⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 2/465.

1.12. Kıraat İlminde Tarik ve Meslekler

Tarîk; takip edilen yol, usûl, yöntem, metot gibi anlamlara gelmektedir. Kıraat ilminde tarik denilince, kıraatlerin kendilerine nispet edildiği zat sayısı bakımından (seb'a, aşere, tayyibe), takip edilen kaynak eserlere izafeten (Teysir ve Şâtıbiyye), kıraatin yürütülüş tarzına yönelik (infirad ve indirâc) ve yaygınlık kazandığı bölgeler açısından (Meşârika ve Megâribe) gibi farklı sınıflandırılmalar anlaşılmaktadır. Kıraatin icrasına yönelik tarikleri -infirâd ve indirâc- daha önce açıklamıştık. Burada diğerlerini açıklayacağız.

1.12.1. Sayı Bakımından Tarikler

1.12.1.1. Seb'a Tariki

Kıraatleri günümüzdeki şekliyle ilk olarak tasnif edenin İbn Mücâhid olduğu daha önce söylemiştik. Daha sonra yedi kıraat ile ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır.¹⁶¹ Fakat Ebû Amr ed- Dâni'nin *et-Teysîr fî'l-kırâ'âti's-seb'* isimli kitabı en fazla rağbeti gören kitap olmuştur. Dâni eserinde İbn Mücâhid'in kitabında zikrettiği -Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâi- kıraat imamlarına aynen yer vermiştir. Bu eser kendisinden 1,5 asır sonra gelen eş-Şâtıbi'nin *Hırzû'l-emânî ve vecühû't-tehânî*'sine de kaynaklık etmiştir. Müellifin adına nispetle Şâtıbiyye olarak meşhur olan *Hırzû'l-emânî* ile ed-Dâni'nin *et-Teysîr*'indeki ihtiva edilen vecihlere de seb'a tariki denilmiştir.¹⁶² Bu tarikte kıraat-i seb'a imamları ve râvilerinin aralarındaki kıraat farklılıklarına yer verilir.

1.12.1.2. Aşere Tariki

Seb'a tariki kaynaklarına İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîrû't-teysîr fî kırâ'âti'l-e'immeti'l 'aşere*'si ile yine Cezerî'nin *ed-Dürre fî kırâ'âti's-selâseti'l-mütemmeme li'l-'aşere* isimli eserlerinin ilâve edildiği tarike 'aşere tariki denilmiştir.¹⁶³ *Tahbîrû't-teysîr* Dâni'nin *Teysîr*'i, ed-Dürre ise Şâtıbi'nin *Hırzû'l-emânî*'si üzerine yapılmış çalışmalar

¹⁶¹ bk. Birişik, "Kıraat", 25/432; Mehmet Dağ, "Kıraat İlminin Akademik Serencamı - Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-", *EKEV Akademi Dergisi* 56 (Yaz 2013), 311-324.

¹⁶² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fî idâhi zübdetü'l-'irfân* (İstanbul: Mektebetü'l-Hanîfiyye 1287), 114; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 248; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

¹⁶³ Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 114; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 249; Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), "Tarîkü'l-Aşere", 148.

olup bu iki kaynak ile -Ca'fer, Ya'kûb ve Halef b. Hişâm eklenerek- seb'a tarikindeki kıraatler on kıraate tamamlanmış oldu. 'Aşere tariki programında istifade edilen bu dört kaynaktan Cezerî'nin *Tahbirü't-teysîr*'i ile Dâni'nin *Teysîr*'i mensur iken Şâtubî'nin *Hırzû'l-emânî*'si ile Cezerî'nin *ed-Dürre*'si manzumdur.¹⁶⁴ Bu tarikte kıraat-i 'aşere imamları ve ravileri arasındaki kıraat farklılıklarına yer verilir. Aynı zamanda 'aşere tarikine 'aşru's-suğrâ da denilir.

1.12.1.3. Takrib Tariki

Programın içeriğini İbnü'l-Cezerî'nin talebelere kolaylık sağlamak amacıyla kaleme aldığı, *en-Neşr fî kırâ'âtî'l-'aşr*'ın muhtasarı olan *Takribü'n-neşr fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr* isimli eseri oluşturur.¹⁶⁵ Müellif eserin mukaddimesinde *en-Neşr*'deki ifadelerin uzunluğundan dolayı talebelerin çoğunun anlamakta güçlük çektiklerini dolayısıyla esere teveccühün az olduğunu dile getiriyor. Ardından talebelerin kendisinden konunun özünün kavranabileceği şekilde ihtisar etmesini istediklerini ifade ederek Takrib'i yazma nedenini açıklıyor.¹⁶⁶ Bu uygulamada ravilerin de ravilerinin devreye girmesiyle 'aşere tarikine oranla tarik sayısında ciddi bir artış olmasından sebep aynı zamanda 'aşru'l-kübrâ olarak da isimlendirilmiştir.

1.12.2. Takip Edilen Kaynaklara Göre Tarikler

1.12.2.1. Teysîr Tariki (İstanbul)

Teysîr tarikine göre kıraat eğitiminde Ebû Amr ed-Dâni'nin *et-Teysîr kırâati's-seb'* isimli eseriyle İbnü'l-Cezerî *Tahbirü't-teysîr* isimli eseri temel kaynak olarak alınırken, İmam eş-Şâtubî'nin *Hırzû'l-emânî* ve *vechü't-tehânî* isimli eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudîyye fî kırâ'âtî'l-e'immeti's-selâseti'l-merzîyye li-tetmîmi'l-kırâ'âtî'l-'aşr* isimli eseri bu iki kaynağa yardımcı olarak okutulmaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ *Hırzû'l-emânî* 1173, *ed-Dürre* ise 240 beyitten oluşmaktadır. *Hırzû'l-emânî*'deki her beytin sonu lâ (ل) kafiyesi ile bittiğinden sebep kaside-i lâmiyye olarak da isimlendirilir.

¹⁶⁵ Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 114; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 248.

¹⁶⁶ Akdemir, "Aşere Takrib Eğitimi ve Uygulama Farklılıkları," *T.C.Diyanet İşleri Başkanlığı Tecvit Çalıştayı* (Ankara: Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı, 2015), 47.

¹⁶⁷ Hocaşâde Ahmed Hilmi, Ravzatü'l-kurra, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası* 6/148 (Temmuz 1911), 275-277.

İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe'si* ile *Takrîbü'n-neşr* isimli eserlerine ise Takrîb¹⁶⁸ eğitiminde müracaat edilmektedir.

Hicri onuncu asırda başta kıraat ilmi olmak üzere beyan, hadis, fıkıh, kelim, nahiv, tasavvuf, usul gibi pek çok alanda şöhrete ulaşan Nâsiruddîn Tablâvî (öl. 966/1559)¹⁶⁹ ve onun en güzide talebesi (aynı zamanda damadı) olan Ahmed el-Mısırî el-Mesyerî'yi (öl. 1006/1597) görmekteyiz. Kânûnî Sultan Süleyman (öl. 974/1569), Ahmed el-Mısırî'nin İstanbul'a gelmesini ve burada tedriste bulunmasını istemiştir. Bu iş içinde Sokollu Mehmet Paşa'yı¹⁷⁰ (öl. 987/1579) görevlendirmiştir.¹⁷¹

İstanbul'a geldiğinde Eyüp Sultan Camii'nde imamete tayin edilen Ahmed el-Mesyerî, caminin yanında bulunan Sokollu Dâru'l-Kurrâ'sında tedrisata başlamış ve vefatına kadar dâru'l-kurrâ da müderrislik yapmıştır. H. bininci yıldan sonra bu tarike önce İslâmbûl,¹⁷² daha sonra da İstanbul tariki denilmeye başlanmıştır.¹⁷³

1.12.2.1.1. İtilâf Mesleği

Mesleğin kurucusu asıl adı Abdullah b. Muhammed olan Yûsuf Efendizâde Amâsî (öl. 1167/1753)'dir.¹⁷⁴ Kânûnî Sultan Süleyman döneminde Mısır'dan getirtilen Ahmed el-Mesyerî'nin vefatından sonra reisü'l-kurrâ'lık Evliyâ Efendi olarak meşhur olan Muhammed b. Ca'fer'e, ondan sonra dedesi Yusuf b. Abdurrahman'a ondan da babası Muhammed b. Yusuf'a ve dördüncü halkada Yusuf Efendizâde'ye geçti. Kendisinden önceki ilk tabakadakilerden hiç birisi meslek sahibi değildi. Hem babasının hem de dedesinin kıraat âlimi olması, onun kıraat ilminde meslek sahibi olmasında etkili olmuştur.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Kıraat-i Aşere imamlarının her birinin ikişer ravisi, her bir ravinin de ikişer ravisi vardır ki bunlara tarîk denir. Takrîb eğitimi ise bu ravilerin ravileri arasındaki farklılıkların okutulduğu ve öğrenildiği eğitimidir.

¹⁶⁹ Ahmet Gökdemir, "Kıraat İlminde Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme", *Marife* 18/1 (2018), 183.

¹⁷⁰ Önceki ismi Bayo Sokoloviç olan Hırvat asıllı Sokollu Mehmet Paşa, çocuk yaşlarda devşirme sistemi ile Edirne'ye getirilerek Mehmet adını almış ve Türk/Müslüman kültürü ile yetiştirilmiştir. Boyunun uzun olması hasebiyle "Tavîl" mahlasıyla da anılır.

¹⁷¹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 112.

¹⁷² Ahmed Hilmi, *Ravzatü'l-kurra*, 276.

¹⁷³ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü*, 249; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 117; Fırat, "Tarîkî İslâmbol", 148.

¹⁷⁴ Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 117.

¹⁷⁵ Ali Öge, *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri* (Konya: Hüner Yayınevi, 2015), 29.

Yusuf Efendizâde kıraat ilmine *Îtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf* isminde mühim bir eser kazandırmıştır. Kendisi eserine bu ismi vermesinin sebebinin şöyle anlatır. “Uzun zamandır kıraat-i aşere imamlarının okuyuşlarındaki vücuh ve rivâyet farklılıklarını içeren bazı âyetleri sûrelerin tertibine göre toplamayı ve bunu da *Tayyibetü'n-neşr*'i esas alarak yapmayı düşünüyordum. Allah'a (celle celâlühü) sığındım. Bütün işlerimde O'ndan (celle celâlühü) yardım dileyerek yazmaya başladım ve yazdığım bu küçük esere de el-*Îtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf* adını verdim.”¹⁷⁶ Yine eserin mukaddimesinde Yusuf Efendizâde “İstanbul tarikinin ruhsat değil de azîmet yönü tercih ettiğini”¹⁷⁷ ifade etmiştir. Zamanla mesleğinin ismi de eserin ismiyle müsemma olmuştur.

Yusuf Efendizâde seb'a ve 'aşere tariklerin de merâtib-i erba'a ile mertebeteyni, takrîb tarikinde ise yalnız erba'a merâtibi uygulamıştır.¹⁷⁸ Kimi eserler de sadece imam ve râvilerin rivâyetlerine yer verilirken, Cezerî'nin *Tayyibetü'n-neşr* ve *Takrîbü'n-neşr*'inin de içinde bulunduğu bazı kaynaklar da ise râvilerin de râvilerinden gelen rivâyetlere yani tariklere de yer verilmiştir. Bu da vecih ve ihtilafların ruhsat cihetine göre daha çok olması dolayısıyla hem talebe hem de hoca açısından daha çok dikkat, zaman ve meşakkat gerektirmesi demektir. Yusuf Efendizâde'nin azimet yönünden kastı da budur.

1.12.2.1.2. Sûfî Mesleği

Mesleğin öncüsü Kastomonu'lu Ahmed es-Sûfî Efendi (öl. 1172/1758)'dir.¹⁷⁹ Ahmed el-Mesyerî el-Mısırî'den sonra reisü'l-kurrâ'lığın Evliya Efendi'ye geçtiğini îtilâf mesleğini anlatırken söyledik. Evliyâ Efendi'den sonra ise reisü'l-kurrâ'lık, biri Şa'ban b. Mustafa b. Abdillâh el-Kostantinî (öl. 1097/1686) olmak üzere iki koldan devam etmiştir. Şa'ban Efendi'den sonra Çelebi İmam olarak meşhur olan Sultan

¹⁷⁶ el-Havedh Dehmane, *Yusûf Efendizâde Abdullah Hilmi Efendi'nin (ö. 1167/1754) "Necâhu'l-kârî li-Sahîhi'l-Buhârî" Adlı Eserinin Tahkîki* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 30.

¹⁷⁷ Akdemir, *Kıraat Eğitim ve Öğretim Metotları*, 117; Temel, “meslekü'l-i'tilâf”, 123-124.

¹⁷⁸ Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 117; Akdemir, *Kıraat Eğitim ve Öğretim Metotları*, 117; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (Bahar 2019), 101.

¹⁷⁹ Ahmed Hilmi, *Ravzatü'l-kurra*, 276; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü*, 250; Temel, “meslekü's-sûfî”, 124.

Ahmed'in imamı Muhammed b. Mustafa b. Ramazan'a geçmiş ve ondan da üç kola ayrılmış olup bunlardan birisi de mesleğin kurucusu olan Ahmed es-Sûfî'dir.¹⁸⁰

Ahmed es-Sûfî'nin mesleğine ilişkin tercihlerini beyan ettiği bir kaynağa ulaşılmamakla birlikte tedrisatın icrasına yönelik kolaylık sağlayan, vecihlerin de çıkarıldığı kürrâseler ile birtakım notların bulunduğu defterler kütüphanelerde mevcuttur. Kıraatin edasında ruhsat yönü tercih edilirken,¹⁸¹ seb'a, 'aşere ve takrîb tariklerin de merâtib-i erbaâ esas alınmakla birlikte mertebeteyn de uygulanmaktadır.¹⁸² İstanbul tarikinin azimet cihetini tercih eden İtilâf mesleğine karşın, Sûfî mesleğinde ruhsat cihetinin seçilmesi, hâlihazırda varlığını sürdürmesinde etkili olmuştur.

1.12.2.2. Şâtıbiyye Tariki (Mısır)

Bu tarikte öncelikli olarak İmam Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî*'si ile İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*'si esas alınırken, ed-Dânî'nin *et-Teyssîr*'i ile İmam Cezerî'nin *et-Tahbîr*'i tamamlayıcı kaynak olarak ilave edilmektedir.

Nâsıruddîn et-Tablâvî'nin bir diğer talebesi olan Şehâzetü'l-Yemenî (öl. 987/1580), Ahmed el-Mısırî'nin İstanbul'da bulunduğu sırada Mısır'da kıraat okutuyordu. Şeyhu'l-Kurrâ Şehâzetü'l-Yemenî, tedriste Şâtıbiyye tariki olarak bilinen *Hırzû'l-emânî*'yi esas almıştır. Daha sonra iş bu tarik Mısır tariki olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁸³

İstanbul tarikine göre kıraat okumuş kurrâdan bazıları hac dönüşü Mısır'a uğrayarak Mısır tarîkini de tâlim etmiştir. Her ne kadar bu kurrâlar Mısır tarîkini okusalar da Osmanlı'ya bu tarîkin gelmesi, yaygınlaşması ve kökleşmesi Ali b. Süleyman el-Mansûrî (öl. 1134/1721) ile 1088/1677 tarihinden sonra olmuştur.¹⁸⁴ Şeyhü'l-İslâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (öl. 1103/1692) isteği ve Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın (öl. 1102/1637) davetiyle 1088/1677'de İstanbul'a gelen Ali el-Mansûrî, Çemberlitaş'taki Köprülü Dâru'l-Hadîs'inde, Sultan Süleyman Han'ın vâlidesi Sâliha

¹⁸⁰ Akdemir, *Kıraat Eğitim ve Öğretim Metotları*, 117; Gökdemir, *Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler*, 107.

¹⁸¹ Ahmed Hilmi, *Ravzatü'l-kurra*, 276.

¹⁸² Akdemir, *Kıraat Eğitim ve Öğretim Metotları*, 118.

¹⁸³ Ahmed Hilmi, *Ravzatü'l-kurra*, 276.

¹⁸⁴ Ahmed Hilmi, *Ravzatü'l-kurra*, 276.

Sultan hayrına imar edilen medresede ve Sultan Ahmed Dâru'l-Kurrâ'sında müderrislik ve şeyhü'l-kurrâ'lık vazifelerinde bulunmuştur.¹⁸⁵

1.12.2.2.1. Atâullah Mesleği

Mesleğin kurucusu Mısır tarîkinin İstanbul'da temelini atan, Osmanlı'da yayılmasını sağlayan Ali el-Mansûrî'nin torunu Atâullah Necîb b. el-Hüseyn Efendi'dir (öl. 1209/1794).¹⁸⁶ Seb'a ve 'aşere tarîkini Dülgerzâde imamı Mahmud Efendi (öl. 1166/1753), takrîb tarîkini ise Mahmud Paşa Hatîbi Veliyyüddin b. Ali Efendi'den (öl. 12/18. yy) alan Şeyh Atâullah Efendi'nin kıraat silsilesi Dülgerzâde İmamı Mahmed Efendi, Hocapaşa İmamı Hasan b. Mustafa Efendi (öl. 1136/1723-24) kanalıyla Ali el-Mansûrî'ye ulaşır. O mesleği ile ilgili bir eser telif etmemiştir. Vefatından sonra ise Yusuf İmamzâde Ahmed er-Rüşdî Efendi (öl. 1233/1837) mesleğin usullerini izah eden Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi ba'di âyâtî'l-Kur'aniyye isiminde mesleğin temel kaynağı kabul edilecek olan eser kaleme almıştır.

1.12.3. Bölgelere İzafesine Göre Tarikler

Bulundukları bölgede ve yaşadığı dönemde kıraat alanında mâhir sayılan kurrâdan bir kısmının ders işleyiş usulleri ve meseleleri ele alış yöntemleri, yetiştirdikleri talebeleri ve yazdıkları eserleri vasıtasıyla o çevrede rağbet görmüştür. Zaman içerisinde de Meşârikâ, Meğâribe, Irâkiyyûn gibi yaygınlık kazandıkları bölgelerin isimleriyle bilinir olmuştur.

1.12.3.1. Meğâribe Tariki

Hicaz, Mısır, Şam ve Mağrib ülkelerinde öteden beri takip edilen Şâtıbiyye tarikine, ravi ve kaynaklarının izafe edildiği ve yaygın olarak uygulandığı bölge olması hasebiyle Meğâribe ekolü de deniyordu.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî", 180; Mustafa Tugantay, *Ali el-Mansûrî Kıraat İlmindeki Yeri ve Tahrîru't-Turuk ve'r-Rivâyât Adlı Eserin Tahlîli* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 30-31.

¹⁸⁶ Akdemir, *Kıraat Eğitim ve Öğretim Metotları*, 123; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü*, 250; Temel, "meslekü Atâulaah", 123.

¹⁸⁷ Akdemir, *Kıraat Eğitim ve Öğretim Metotları*, 123.

1.12.3.2. Meşârika Tariki

Aynı zamanda Irâkıyyûn Tariki veya İslâmbul Tariki olarak da adlandırılan bu ekole Basra, Kûfe ve geniş civarına mensup ravi ve kaynaklara nispet edilmesi ve orada daha çok tatbik olunması itibariyle Meşârika Tariki denilmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Akdemir, *Kıraat Eğitim ve Öğretim Metotları*, 123.

İKİNCİ BÖLÜM

FETİH - HUCURÂT SÛRELERİNDEKİ

KIRAAT FARKLILIKLARI ve MANAYA ETKİSİ

2.1. Fetih Sûresi Hakkında Genel Bilgiler

Sûre, ismini ilk âyette geçen فَتْحًا مُبِينًا (apaçık fetih) terkindeki “feth” kelimesinden almaktadır. Sözlükte açmak, hüküm vermek, yardım etmek, karar, zafer gibi anlamlara gelen fetih kelimesi sûre içerisinde iki yerde daha -18 ve 27. âyette- فَتْحًا قَرِيبًا şeklinde geçmektedir.¹⁸⁹ Sûrenin tamamı Mekke-Medine arasında H. 6. senede nazil olmuştur.¹⁹⁰ 29 âyet 560 kelime ve 2438 harften oluşmaktadır.¹⁹¹

Begavî *Me'âlimü't-tenzîl* adlı eserinde “Şüphesiz biz sana apaçık fetih verdik”¹⁹² âyetindeki fetih ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Mekke’nin fethi kastedilmiştir ki bunu Katâde (r.a.) Enes ‘ten (r.a.) nakletmiştir. Hayber’in fethidir ki bu görüş de İbn Mücâhid’e (r.a.) âittir. Çoğunluk ise Hudeybiye antlaşmasının kastedildiğini

¹⁸⁹ Cevherî, “ف ت ح”, 1/389; İsfahânî, “ف ت ح”, 370; İbn Manzûr, “ف ت ح”, 2/536; Mütercim Efendi, “ف ت ح”, 2/1187.

¹⁹⁰ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015), 7/418; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 19/294; Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Müessesetü't-Kütübi's-Sekâfiyye, 2002), 236. Sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşuyla ilgili olarak vahyin indiği yer esas alınarak yapılan tasnif, hicret milâd kabul edilerek yapılan tasnif ve muhataplara yapılan hitap nazarı dikkate alınarak yapılan tasnif olmak üzere üç görüş vardır. Buna göre Mekke bölgesi civarında nazil olan âyetler ister hicretten önce ister sonra nazil olsun Mekkî, Medine ve yakınlarında nazil olanlar ise Medenî sayılır. bk. Saîd Havvâ, *el-Esâs fî't-tefsîr* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1405/1985), 9/5337. Hicretin esas alındığı tasnife göre ise hicretten sonra başka bir ifâdeyle M. 622 yılından sonra nazil olan âyetler ister Mekke’de ister Medine’de nazil olsun Medenî kabul edilir. Dolayısıyla hicretten önce nazil olanlar da Mekkî sayılır. Bu görüş bütün âyetleri kapsamasından dolayı âlimler daha çok arasında kabul görmüştür. Fetih sûresi de bu tasnif kapsamında Medenî’dir. Muhataplara yapılan hitap dikkate alınarak yapılan hitaba gelince Mekke ehline hitap eden âyetler (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) Mekkî, Medinelilere hitap eden âyetler de (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) Medenî sayılmıştır. Bu tasnif Kur’an’daki bütün âyetleri ihâta etmemektedir. Zira Medenî bir sûre olan Nişâ sûresi (يَا أَيُّهَا النَّاسُ (ey insanlar!)) ile başlarken, Mekkî sûre olan Hac sûresi 77. âyetide de (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (ey iman edenler!)) şeklinde Medine halkına hitap ediyormuş gibidir. bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 65-66.

¹⁹¹ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî en-Nisâbü’rî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 5/486. Muhammed Hamdi Yazır harf sayısını 2430 olarak tespit etmiştir. bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam v.dğr. (İstanbul: Azim Yayınları, 2011), 7/166.

¹⁹² el-Fetih 48/1.

söylemektedir.”¹⁹³ İbn Mes’ûd (r.a.) ve diğerlerinden rivâyet edildiğine o şöyle demiştir: “Siz Mekke’nin fethini fetih olarak görüyorsunuz. Biz ise Hudeybiye Barışı’nı (fetih) sayıyoruz.”¹⁹⁴

İbnü’l-Cevzî fetih ile ne kast edildiği hususunda Hudeybiye barışı, Mekke’nin fethi, Hayber’in fethi ve İslâm’a hükmedilmesi olmak üzere dört görüş zikrelemektedir.¹⁹⁵

Keşşâf sahibi Zemahşerî fetih ile Mekke’nin fethinin kastedildiğini ifade etmektedir.¹⁹⁶ İzzet sahibi ve eksik sıfatlardan münezzeh olan Allah’ın (celle celâlühü) verdiği haberler, meydana gelmiş olay gibi kabul edileceğinden haber vermedeki âdeti gereği âyetle فَتَحْنَا (fetih verdik) şeklinde geçmiş zaman sigası kullanıldı. (Çünkü hali hazırdaki şeyler ne kadar kesinse bu haberin (fethin) de vuku bulacağı da doğruluğu da o derecede kesindir.) Bu şekilde -mâzî sigası kullanılarak- gelecekte haber vermek, haber verilen şeyin (fethin) şânının yüceliğine ve büyüklüğüne delalettir.¹⁹⁷

Fahreddin er-Râzî fetih ile Mekke, Rum (Bizans) ve diğer ülkelerin fethedilmesinin, Hudeybiye barışının, İslam dininin aklî ve naklî deliller, kılıç ve süngü ile yaptığı fetihlerle İslâm’ın hükümlerinin kastedildiğini söyledikten sonra tercihe şâyan olanın ise Mekke’nin fethi, Hudeybiye barışı ve âyet, beyân, delil ve burhanlar ile İslâm’ın yapmış olduğu fetihler olmak üzere bu üç görüş olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁸

¹⁹³ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Riyad: Dâru Taybe, 1409/1989), 7/296; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 5/487.

¹⁹⁴ Ebü’l-Fidâ’ İmâmüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 1724; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/5353.

¹⁹⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 7/418-423.

¹⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vüçûhi’t-te’vîl*, thk. Halîl Me’mûn Şihâ (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2009), 1024; Muhammed Alî es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr* (Beyrut: Dâru’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1402/1981), 3/217.

¹⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1024; Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâ’iku’t-te’vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedevî (Beyrut: Dâru’l-Kelimü’t-Tayyib, 1419/1998), 3/333; Vehbe ez-Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr fi’l-akîdeti ve’s-şerîati ve’l-menhec* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2009), 13/473.

¹⁹⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981/1401), 28/77.

2.1.1. Fazileti

Hiz. Ömer (r.a.) anlatıyor: “Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) ile beraber bir gece yolculuk yapıyordum. Ona bir soru sordum cevap vermedi. Tekrar sordum. Yine cevap vermedi. Üçüncü kez sordum yine cevap vermedi. Ben de kendi kendime (kızarak): “Ey Hattab’ın oğlu! Annen ölümünü görsün! Resûlullah’a (sallallâhü aleyhi ve sellem) üç kere ısrarla soru sordun sana cevap vermedi” dedim. Sonra devamle hareket ettim ve insanların önüne geçtim. Hakkımda vahiy inmesinden korktum. Birinin yüksek bir ses ile beni çağırdığını duydum. “Benim hakkımda Kur’an ineceğinden korktum” dedim. Allah Resûlü’nün (sallallâhü aleyhi ve sellem) yanına gittim ve ona selam verdim. Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) “Bana bu gece öyle bir sûre indirildi ki benim için üzerine güneşin doğduğu şeylerden daha sevimlidir” dedi ve **إِنَّا** ¹⁹⁹ **فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا** ²⁰⁰ âyetini okudu.”

2.1.2. Mushaf ve Nüzul Sırası

Mushaf tertibine göre Hiz. Osmân’ın (r.a.) mushafında 48., Übey b. Kâ’b (r.a.) (Fâtır sûresinden sonra) ve Abdullah b. Mes’ûd’un (r.a.) (Duhân sûresinden sonra) nushaflarında ise 42. sûredir. Nüzul sırasına göre ise Hiz. Osman’ın (r.a.) ²⁰¹ (Cum’a sûresinden sonra) ve Ca’fer es-Sâdık’ın (r.a.) (öl. 148/765) (Teğâbün sûresinden sonra) mushaflarında 111., İbn Abbâs’ın (r.a.) (öl. 68/687) mushafında ise (Mümtehine sûresinden sonra) 91. sıradadır. ²⁰²

¹⁹⁹ el-Fetih 48/1.

²⁰⁰ Buhârî, “Tefsîr”, 48/1; Müslim, “Cihâd”, 97; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 5/486; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/295; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 7/295; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 19/294; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1724; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsîri’l-me’sûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2011), 7/507, 508; Muhammed İzzet Derveze, *Tefsîru’l-hadîs* (Beyrut: Dâru’l-Arabi’l-İslâmiyyi, 2000), 8/575; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/165; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/5347.

²⁰¹ Nüzul sırasına göre tertip edilen ve Hiz. Osman’a (r.a.) isnad olunan mushaf, 1925 yılında Mısır Kralı I. Fuâd’ın (öl. 1936) emriyle Mısırlı bir heyet tarafından hazırlanan mushaftır. 20. yüzyıla gelinceye kadar Hiz. Osman’a (r.a.) ait nüzul sırası esas alınarak oluşturulan bir mushafın varlığı söz konusu değildi. Bu tarihlerden itibaren böyle bir görüş ortaya atılmıştır. Esasında gerek tefsir gerek meal – Mustafa Öztürk ve Yaşar Nuri Öztürk hariç- gerekse meal-tefsir çalışmalarında Mısırlı heyet tarafından oluşturulan mushaftaki sûre sıralaması gözetilmiştir. Nüzul sıralamasına göre ilk tefsir yazan Muhammed İzzet Derveze’de (öl. 1984) heyetin hazırladığı mushafa şahsi tasarruflar haricinde büyük ölçüde bağlı kalmıştır. Detaylı bilgi için bk. M. Şerif Kahraman, Hiz. Osman’a (35/656) Nüzul Sırasına Göre Mushaf Nispet Edilmesi Üzerine Bir İnceleme, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (ts), 173-182.

²⁰² Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Ebi’l-Fadl ed-Dimyâtî (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1427/2006), 137; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 98-104.

Tablo 4. Fetih Sûresinin Tilâvet Tertibine Göre Mushaflardaki Sırası

H. Osman	Übey b. Kâ'b	Abdullah İbn Mes'ûd
47. Muhammed	41. Fâtır	41. Duhân
48. Fetih	42. Fetih	42. Fetih
49. Hucurât	43. Muhammed	43. Hadîd

Tablo 5. Fetih Sûresinin Nüzul Sırasına Göre Mushaflardaki Tertibi

H. Osman	İbn Abbâs	Ca'fer es-Sâdık
110. Cum'a	90. Mümtehine	110. Teğâbün
111. Fetih	91. Fetih	111. Fetih
112. Mâide	92. Nisâ	112. Tevbe

2.1.3. Nüzul Sebepleri

← إِنَّا فَتَحْنَاكَ فَتْحًا مُبِينًا

“Şüphesiz biz sana apaçık fetih verdik.”²⁰³

Ata'nın (r.a.) İbn Abbâs'tan (r.a.) ettiğine göre وَمَا أَدْرِ مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ “Bana ve size ne yapılacağını bilmem...”²⁰⁴ âyeti nâzil olunca Müşrikler ile Yahudiler sevindiler ve Resûlullah (sallallâhü aleyhi ve sellem) ve müminler hakkında alaycı bir tavırla şöyle dediler: “Daha kendisine ve yanındakilere ne yapılacağından haberi olmayan bir adamın arkasından nasıl gideriz.” Bu ifadeler Hz. Peygamber’e (sallallâhü aleyhi ve sellem) çok ağır geldi. Ardından da “Şüphesiz biz sana apaçık fetih verdik”²⁰⁵ âyeti nazil oldu.²⁰⁶

← لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

²⁰³ el-Fetih 48/1.

²⁰⁴ el-Ahkâf 46/9.

²⁰⁵ el-Fetih 48/1.

²⁰⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Isâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân (Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1412/1992), 382-383; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/488; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdusselam Abdu's-Şâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 5/127; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/295; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7/418; Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdülfettah Ebû Sünne (Beyrut: Dâru İhyâ'i-Türâsî'l-Arabî, 1418/1997), 5/250; Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 13/475.

“Ta ki Allah (celle celâlühü) senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin.”²⁰⁷

Resûl-i Ekrem (sallallâhü aleyhi ve sellem) Hudeybiye’den dönerken “Bana yeryüzündeki şeylerden daha sevimli olan bir âyet indirildi” buyurdu ve “Ta ki Allah (celle celâlühü) senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin” mealindeki âyeti okudu. Ashâb (r.anhüm) “Ne mutlu sana! Allah (celle celâlühü) sana ne yapacağını beyân etmiş, peki ya bize ne yapacak?” diye sordular. Bunun üzerine ... لِيُذْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي... “Bütün bunlar Allah’ın (celle celâlühü) inanan erkek ve kadınları, içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetlere koyması, onların kötülüklerini örtmesi içindir. İşte bu Allah (celle celâlühü) katında büyük başarıdır”²⁰⁸ âyeti nazil oldu.²⁰⁹

← سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا...

“Bedevilerden (savaştan) geri bırakılanları sana, “Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu; Allah’tan (celle celâlühü) bizim için af dile” diyecekler...”²¹⁰

Mücâhid ve İbn Abbâs’dan rivâyet olunduğuna göre bedevilerden (savaştan) geri bırakılanları ile kastedilen Medine etrafında bulunan Ğıfâr, Müzeyne, Cüheyne, Eslem, Eşca’ ve Dîl bedevileridir.²¹¹ Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) fetih (Hudeybiye) senesinde Mekke’ye doğru yola çıkmak isteyince onların beraberinde gelmelerini istedi. Yalnız onlar Kureys’ten korktukları için Resûlullah (sallallâhü aleyhi ve sellem) ile sefere çıkmadılar. İnsanlar onun savaşmak istemediğini bilmesi için umre

²⁰⁷ el-Fetih 48/2.

²⁰⁸ el-Fetih 48/5.

²⁰⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru’l-Hicr, 2001), 21/241; Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 383; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 5/489; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/295; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 5/127; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 7/295; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1724; Süyûtî, *Lübâbü’n-nükûl*, 236; a. mlf. *ed-Dürri’l-mensûr*, 7/515; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân er-Rüdânî, *Cem’u’l-fevâid*, çev. Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 5/399; Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’âni’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, thk. Mahmûd Şükrü Âlûsî (Beyrut: İdâretü’t-Tibâatü’l-Müniriyye-Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2006), 26/94; Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 8/575; Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 4/474, 475.

²¹⁰ el-Fetih 48/11.

²¹¹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 7/429; Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/336; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîd*, thk. Âdil Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1993), 8/92; Seâlibî, *el-Cevâhirü’l-hisân*, 5/252; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 26/96; Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 8/593; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/179; Saîd Havvâ, *el-Esâs fî’t-tefsîr*, 9/5362.

niyetiyle ihrama girdi ve kurbanlarını yanında götürdü. Bedeviler işi yavaştan alarak Resûlullah'a (sallallâhü aleyhi ve sellem) katılmadılar ve meşguliyetlerini -mallarına ve ailelerine bakacak kimseleri olmadığını- mazeret olarak gösterdiler. Bunun üzerine “*Bedevilerden (savaştan) geri bırakılanları sana...*”²¹² diye başlayan âyet nazil oldu.²¹³

← لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ
وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا

“Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değillerdir.) Kim Allah’a (celle celâlühü) ve Peygamber’e (sallallâhü aleyhi ve sellem) itaat ederse, Allah (celle celâlühü) onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu elem dolu bir azaba uğratur.”²¹⁴

Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak İbn Abbâs şöyle der: *وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ* “Önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah (celle celâlühü) sizi elem dolu bir azaba uğratur.”²¹⁵ âyeti inince âmâ, total vb. engeli ile hasta olanlar kendi durumlarından ötürü “bizim durumumuz ne olacak ey Allah’ın Resûlü?” diye sorunca “Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur...”²¹⁶ âyeti nazil oldu.”²¹⁷

← لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ
عَلَيْهِمْ وَأَنْابَهُمْ فَتَحْنَا قَرِيْبًا

“Şüphesiz Allah (celle celâlühü), ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu ve yakın bir fetih nasip etmiştir.”²¹⁸

İbnü Ebî Hâtim, Seleme b. el-Ekvâ’nın “Biz öğle uykusunda (kaylule) idik. Resûlullah’ın (sallallâhü aleyhi ve sellem) habercisi “Ey İnsanlar! Haydi biata, haydi

²¹² el-Fetih 48/11.

²¹³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 21/527; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 5/492; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/300; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 5/130; Kurtubî, *el-Cami’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 19/307; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 8/92, 93; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/160, 161; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/179.

²¹⁴ el-Fetih 48/17.

²¹⁵ el-Fetih 48/16.

²¹⁶ el-Fetih 48/17.

²¹⁷ Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 13/495.

²¹⁸ el-Fetih 48/18.

biata. Cebrâil (a.s.) (Rûhu'l-Kudüs) indi” diye seslendi. Hemen Semûre ağacının altında bulunan Resûlullah’ın (sallallâhü aleyhi ve sellem) yanına yürüdük ve ona biat ettik. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu” şeklinde rivâyette bulunduğunu nakleder.²¹⁹

← وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا

“O (celle celâlühü), Mekke’nin göbeğinde, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çekendir. Allah (celle celâlühü) yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”²²⁰

“Hudeybiye günü 80 silahlı adam Resûlullah’ın (sallallâhü aleyhi ve sellem) boşluğundan istifade etmek isteyerek Ten’im dağından Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) ve ashâbının yanına indiler. Sonra müminler onları esir aldılar. Sonra da serbest bırakıldılar. Bunun üzerine “O (celle celâlühü), Mekke’nin göbeğinde, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra...”²²¹ nazil oldu. Bu hadisi âyetin nüzul sebebi olarak Müslim, Tirmizî ve Nesâî, Enes’den rivâyet etmiştir.²²²

Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî’den şöyle rivâyet etmiştir: “Biz Allah’ın (celle celâlühü) sözünü ettiği ağacın altında oturuyorduk. Ağacın dalları Allah Resûlü’nün (sallallâhü aleyhi ve sellem) sırtına değiyordu. Ali b. Ebî Tâlib ile Süheyl b. Amr (Mekkelilerin barış için gönderdiği elçi) ise Resûlullah’ın (sallallâhü aleyhi ve sellem) önündeydi. Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) Hz. Ali’ye (r.a.) “Bismillâhirrahmânirrahîm” yaz deyince Süheyl elini tuttu ve “Biz Rahmân ve Rahîm bilmeyiz. Sen bizim bildiğimizi Bismikellâhümme’yi yaz” dedi. Hz. Ali (r.a.) “Bu Allah’ın Resûlü Muhammed’in (sallallâhü aleyhi ve sellem) Mekke ehli ile yaptığı barış antlaşmasıdır” yazınca Süheyl yine elinden tuttu ve “şâyet sen Allah’ın (celle

²¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/273, 274; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1418/1997), 10/3300; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7/434; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/95; Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 236; a. mlf. *ed-Dürrü'l-mensûr*, 7/521; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 26/174; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/607, 608; Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 13/507.

²²⁰ el-Fetih 48/24.

²²¹ el-Fetih 48/24.

²²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/290; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 384; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/501; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/313; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 19/323; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7/437; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/97; Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 236; a. mlf. *ed-Dürrü'l-mensûr*, 7/527; Rüdânî, *Cem'u'l-fevâid*, 5/400; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 26/111; Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 13/513; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/187.

celâlühü) elçisi isen o halde biz sana zulmettik. Sen yine bizim bildiğimiz gibi Muhammed b. Abdullah yaz dedi.” Tam bu esnada yanlarında silahları olan otuz genç çıkageldi. Üzerimize doğru harekete geçtiler. Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) beddua etti ve Allah (celle celâlühü) basiretlerini aldı. Biz de kalktık ve onları esir aldık. Resûlullah (sallallâhü aleyhi ve sellem) onlara herhangi biriyle antlaşmalı olarak gelip gelmediklerini ve birisinden emân alıp almadıklarını sordu. Onlar da “hayır” cevabını verine Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) onları serbest bıraktı. Bunun üzerine “O, Mekke’nin göbeğinde, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra...”²²³ nazil oldu.”²²⁴

← وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُّؤْمِنَاتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنَّ تَطَّوُّوهُمْ فَتُصِيبُكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ...

“Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek olmasaydı... (Allah (celle celâlühü) Mekke’ye girmenize izin verirdi.)”²²⁵

Taberânî ve Ebû Ya’lâ Cum’a Cüneyd b. Seb’î’ den şöyle rivâyet etmiştir: “Günün başında kâfir olarak Resûlullah’a (sallallâhü aleyhi ve sellem) karşı, günün sonunda da onun yanında Müslüman olarak savaştım. Biz üç erkek, yedi kadın idik. Sonra da hakkımızda “Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz...”²²⁶ âyeti nazil oldu.”²²⁷

لَقَدْ صَدَّقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ...

“Andolsun, Allah (celle celâlühü), Peygamberinin (sallallâhü aleyhi ve sellem) rüyasını doğru çıkardı. Allah (celle celâlühü) dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz.”²²⁸

Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) rüyasında arkadaşlarıyla beraber Mekke’ye girip tavaf ettiğini, kimisinin saçlarını tıraş ettiğini, kimisinin kısalttığını

²²³ el-Fetih 48/24.

²²⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 21/288, 289; Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 384; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/313; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1731-1738; Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 13/514.

²²⁵ el-Fetih 48/25.

²²⁶ el-Fetih 48/25.

²²⁷ Süyûtî, *Lübâbü’n-nükûl*, 237; a. mlf. ed-Dürri’l-mensûr, 7/534; Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 13/521.

²²⁸ el-Fetih 48/27.

gördü. Sonra da bu rüyasını arkadaşlarına anlattı, onlar da mutlu oldular. Hudeybiye Antlaşması gereğince Müslümanlar Mekke'ye girmediler. Bunun üzerine münafıklar kuşkuya düşerek “biz ne saçımızı tıraş ettik, ne kısalttık, ne de Kabe'yi gördük. Nerede o rüya?” demeye başladılar. O zaman Müslümanlarında kalplerine şüphe düştü. Bunun üzerine “*Andolsun, Allah (celle celâlühü), peygamberinin (sallallâhü aleyhi ve sellem) rüyasını doğru çıkardı...*”²²⁹ âyeti nazil oldu.²³⁰

Şöyle de demişlerdi: “Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) Kabe'ye gidip tavaf edeceğimizi bize vaat etmedi mi?” Basiret sahibi (kavrayışı yüksek olan) biri “size bu sene mi gideceğinizi söyledi?” diye sorunca “hayır” cevabını aldı. Basiret sahibi adam “kesinlikle oraya gideceksiniz ve Beytullah'ı tavaf edeceksiniz” dedi. Allah (celle celâlühü) onu onaylamak için bu âyeti indirdi.²³¹

2.1.4. Muhteviyâtı

Medenî sûreler genel olarak ibâdet, muâmelât, ahlâk, irşâd, hudûd, cihâd gibi konular ile Yahudi ve Hristiyanların yanlış tutum ve davranışlarından, kitaplarını tahrif ve tağyir etmelerinden bahseder.²³² Medenî bir sûre olan fetih sûresinde de durum aynıdır.

Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) Medine'de iken rüyasında Mekke'ye gittiğini ve Beytullah'ı tavaf ettiğini gördü ve bunu ashâbına anlattı. H. 6. yılın zilkâde ayında Resûlullah (sallallâhü aleyhi ve sellem) ve beraberinde ensar, muhâcir ve müslüman araplardan oluşan 1400 kişilik topluluk umre için yola çıktı. Yanlarında kurbanlık ve o gün için yolcu silahı sayılabilecek kınında duran kılıçtan başka savaş aleti yoktu.

Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) Mekke'ye yaklaştığında Kureys hakkında bilgi toplaması için bir casus gönderdi. Casus “Ey Allah'ın Resûlü!

²²⁹ el-Fetih 48/27.

²³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/316; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/322; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7/442, 443; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/343; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/99; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 1738; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 5/260; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 7/538; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 26/120; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/227.

²³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/317; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/139; Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 13/529.

²³² Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 13/467; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/216; Mekkî ve Medenî sûrelerin özellikleri için bk. Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 67-68.

Kureyşliler geldiğinizi öğrenmişler. Çeşitli ailelere mensup insanları bir araya getirip, seni Mescid-i Harâma sokmamak için savaşacaklarına dair yemin ediyorlar” diyerek geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) Kureyş nezdinde nüfûzu ve saygınlığı olan Hz. Osman’ı (r.a.) asıl niyetlerinin savaş değil umre yapmak olduğunu haber vermesi için gönderdi. Hz. Osman (r.a.) amaçlarının savaş değil umre yapmak olduğunu söyledi. Mekkeliler kendisini güzelce karşıladılar ve tavaf yapabileceğini söylediler. Hz. Osman (r.a.) Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) olmadan tavaf etmeyeceğini söyleyince buna çok sinirlendiler Hz. Osman’ı (r.a.) uzun bir süre (13 gün) yanlarında tuttular. Sonra Hz. Osman (r.a.) öldürüldü diye haber yayılınca Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) ashâbından kanlarının son damlasına kadar çarpışacaklarına ve sonu ya zafer ya da şehâdet olan bir biat (bey’atü’r-rıdvân) aldı.²³³ Durumdan haberdar olan Kureyşlilerin içlerine korku düştü ve hemen Hz. Osman’ı (r.a.) serbest bıraktılar. Ardından da elçi gönderdiler. Kureyş’in elçi gönderdiğini gören Resûl-i Ekrem (sallallâhü aleyhi ve sellem) antlaşma yapmak için geldiklerini anladı ve ashâbına durumu bildirdi.²³⁴

Gelen elçi antlaşma metninin başına بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın ismiyle) yerine بِسْمِكَ اللَّهُمَّ (Allah’ım senin isminle) ve مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ (Allah’ın (celle celâlühü) elçisi Muhammed) yerine de مُحَمَّدٌ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ (Abdullah’ın oğlu Muhammed) yazılmasını istedi. Yapılan antlaşmaya göre taraflar on yıl boyunca savaşmayıp barış içerisinde olacak, Kureyş’ten birisi Müslüman olup Allah Resûlüne (sallallâhü aleyhi ve sellem) sığınırsa ailesinin talebi üzerine geri iade edilecek, aksi bir durum olduğunda ise -Müslümanlardan birisi Kureyş’e sığınmak isterse- geri verilmeyecek. Müslümanlar Hudeybiye barışının imzalandığı yıl Kabe’yi ziyaret etmeden geri dönecek ve sonraki sene ise Kureyş Mekke’yi boşaltacak, Müslümanlar üç gün kalacak ve ibadetlerini yerine getireceklerdi.²³⁵

Antlaşma eşit şartlar taşımadığından ve maddelerin tamamı (görünürde) Müslümanların aleyhine gözüktüğünden dolayı, Hz. Ömer’in (r.a.) de içinde bulunduğu

²³³ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/305; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 26/106; Bey’atü’r-Rıdvân’da bulunanların sayısı hakkında 1400, 1500, 1525, 1300 olmak üzere dört görüş bulunmaktadır. bk. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 7/423; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/159.

²³⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 21/272, 273; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-’azîm*, 1727; Seâlibî, *el-Cevâhirü’l-hisân*, 5/252; Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 13/469; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/179.

²³⁵ Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 13/470.

bazı Müslümanlar antlaşmaya tepki göstermişlerdir.²³⁶ Ancak nihâyetinde Resûl-i Ekrem (sallallâhü aleyhi ve sellem) antlaşmayı tanıdığını söyleyince itiraz edenlerde Resûlullah'a (sallallâhü aleyhi ve sellem) bağlılıklarını ifade ettiler ve yanlarında getirdikleri kurbanlıkları (hedy) kesip Medine'ye doğru yola çıktılar.

Büyük bir sevinç ve heyecanla umre yapmak için yola çıkıp hüznün ve hayal kırıklığı içerisinde Kabe'yi ziyaret edemeden geri dönen Müslümanların gelecek fetihler ile (Hudeybiye, Hayber, Mekke) müjdelenerek teselli edilmesi sûrenin esas konusunu oluşturmaktadır.²³⁷ Ana tema bu olmakla beraber Fetih Sûresi ashâb-ı kirâmın son nefeslerini verinceye kadar Allah (celle celâlühü) yolunda canlarıyla ve mallarıyla mücadele edeceklerine dair Hz. Peygamber'e (sallallâhü aleyhi ve sellem) verdikleri sözden²³⁸ ve Allah'ın (celle celâlühü) bu sözü veren sahâbîlerden hoşnut ve razı olduğundan,²³⁹ Hz. Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem) umre yapmak için Mekke'ye gitmek istediği Hudeybiye senesinde Kureyş, Sâkif, Kinâne kabilelerini büyük bir düşman olarak görüp Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) ve ashâbının sağ sâlim dönemeyeceğini düşünen, kalplerinde hastalık bulunan bedevî kabilelerden -Eslem, Cuheyne, Müzeyne, Gıfâr, Eşcâ', Dîl- bahseder.²⁴⁰ Yine bu sûrede Resûlullah'ın (sallallâhü aleyhi ve sellem) ashâbıyla birlikte emniyet ve huzur içerisinde Beytullah'a girdiğini gördüğü rüya anlatılır. Sûre Allah'ın (celle celâlühü) Hz. Peygamber'i (sallallâhü aleyhi ve sellem) ve sahâbîlerini övmesiyle ve iman edip sâlih amelde bulunanlara büyük bir mükafat vaadiyle nihâyete erer.²⁴¹

2.1.5. Önceki Sûreyle Münasebeti

Bir önceki sûre olan Muhammed (sallallâhü aleyhi ve sellem) sûresinde Müslümanlarla aralarında sulh bulunmayan Müşrik, Yahudi ve Hıristiyanlar ile zulüm hat safhaya gelip savaş kaçınılmaz hale geldiğinde فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ (Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihâyet onları çökertip etkisiz hale getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın

²³⁶ Zühaylî, *Tefsiru'l-münir*, 13/471.

²³⁷ Hayreddin Karaman v. dğr. *Hak Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 5/63.

²³⁸ el-Fetih 48/10; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/216.

²³⁹ el-Fetih 48/18; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/216.

²⁴⁰ el-Fetih 48/11-12; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/179;

²⁴¹ el-Fetih 48/27-29.

(sağ kalanları esir alın)²⁴² buyrularak müminlerin kâfirlere karşı nasıl savaşması gerektiği beyan edilmiş, Fetih sûresinde de bu tutumun meyvesi olan Allah'ın (celle celâlühü) yardımı ve fetih açıklanmıştır.²⁴³

Muhammed sûresinde Allah (celle celâlühü) Resûlullah'a (sallallâhü aleyhi ve sellem) hitâben *وَأَسْتَغْفِرُ لِدُنْيِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ* "...Hem kendinin hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!..."²⁴⁴ buyurarak kendi ve müminlerin kusurları için istiğfarda bulunmasını emretmiştir. Fetih sûresine de *لِيَغْفِرَ لَكَ* "Senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın..."²⁴⁵ şeklinde başlanılarak mağfiretin gerçekleştiği zikredilmiştir.²⁴⁶

Allah (celle celâlühü) Muhammed sûresinin 35. âyetinde *فَلَا تَهْنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ* "Sakin zaaf göstermeyin. Üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın. Allah (celle celâlühü) sizinle beraberdir. Sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir" buyurmaktadır. Bunun manası şudur: "Gerek Hudeybiye Antlaşması gerekse Mekke'nin fethinde olsun, güçlü ve kuvvetli iken zaafiyet gösterip barışı teklif eden taraf siz olmayın. Çünkü onlar kendileri sizi barışa davet edecekler."²⁴⁷ Yine iki sûrede de mümin, müşrik ve münafıkların özellikleri açıklanmıştır.²⁴⁸

2.2. Hucurât Sûresi Hakkında Genel Bilgiler

Sûre ismini dördüncü âyette geçen "hucurât" kelimesinden almaktadır. Hucurât, "hücre" (حُجْرَةٌ) kelimesinin çoğulu olup odalar anlamına gelmektedir. Sûre içerisinde ise Mescid-i Nebvî'nin yanındaki Allah Resûlü'nün (sallallâhü aleyhi ve sellem) hâne-i saadetin odalarıdır ki, her biri hanımlarına ait dokuz oda kastedilmektedir.²⁴⁹ Medine'de hicretin 9. yılında nazil olduğu konusunda genel olarak icmâ vardır.²⁵⁰ 18 âyet, 343

²⁴² Muhammed 47/4.

²⁴³ Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 13/466.

²⁴⁴ Muhammed 47/19.

²⁴⁵ el-Fetih 48/2

²⁴⁶ Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 13/467; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/166.

²⁴⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/77.

²⁴⁸ Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 13/466.

²⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1034; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/497; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/208.

²⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7/451. İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen bir rivâyete göre 13. ayeti Mekki'dir. bk. Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 2006), 9/164; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/201. Bu

kelime ve 1475 harften oluşmaktadır.²⁵¹ Müfessirlerin çoğunluğuna göre mufassal sûrelerin ilkidir.²⁵²

2.2.1. Fazileti

Resûlullah (sallallâhü aleyhi ve sellem) “Kim Hucurât sûresini okursa Allah’a (celle celâlühü) itaat edenlerin ve O’na (celle celâlühü) isyan edenlerin sayısınca on sevap verilir” buyurmuştur.²⁵³

2.2.2. Mushaf ve Nüzul Sırası

Mushaf tertibine göre Hz. Osman’ın (r.a.) mushafında Fetih sûresinden sonra 49., Übey b. Kâ’b’ın (r.a.) mushafında Alak sûresinden sonra 71. ve Abdullah b. Mes’ûd’un (r.a.) mushafında Talak sûresinden sonra 50. sıradadır. Nüzul sırasına göre ise Hz. Osman (r.a.) ve Ca’fer es-Sâdık’ın (r.a.) mushaflarında Mücâdele sûresinden sonra 106., İbn Abbâs’ın (r.a.) mushafında ise Mücâdele sûresinden sonra 104. sıradadır.²⁵⁴ Fasılası “nûn” (ن) ve “mîm” (م) harfleridir.

Tablo 6. Hucurât Sûresinin Tilâvet Tertibine Göre Mushaflardaki Sırası

Hz. Osman	Übey b. Kâ’b	Abdullah b. Mes’ûd
48. Fetih	70. Alak	49. Talak
49. Hucurât	71. Hucurât	50. Hucurât
49. Tahrîm	72. Münâfikûn	51. Mülk

Tablo 7. Hucurât Sûresinin Nüzul Sırasına Göre Mushaflardaki Tertibi

Hz. Osman	İbn Abbâs	Ca’fer es-Sâdık
105. Mücâdele	103. Mücâdele	105. Mücâdele
106. Hucurât	104. Hucurât	106. Hucurât
107. Tahrîm	105. Tahrîm	107. Tahrîm

görüş “ey iman edenler!” diye başlayan ayetleri Medenî, “ey insanlar!” diye başlayan ayetleri ise Mekkî olarak kabul edenler içindir. Fakat böyle bir ölçüt her zaman için doğru değildir.

²⁵¹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 5/518. Harf sayısının 1476 olduğunu söyleyenler de vardır. bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/201; Hüseyin Taşçı, *Kur’an-ı Kerim’in Rivayet ve Dirayet Tefsiri* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 37.

²⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/215.

²⁵³ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 5/518.

²⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 87-104.

2.2.3. Nüzul Sebepleri

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾

“Ey iman edenler! Allah’ın (celle celâlühü) ve Peygamberinin (sallallâhü aleyhi ve sellem) önüne geçmeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah (celle celâlühü) hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”²⁵⁵

Temimoğullarından bir grup Allah Resûlü’nün (sallallâhü aleyhi ve sellem) yanına geldi. Hz. Ebû Bekir (r.a.) Allah Resûlü’ne (sallallâhü aleyhi ve sellem) “Ka’ka b. Ma’bed’i onlara emir olarak seç”, Hz. Ömer (r.a.) ise “hayır Akra’ b. Hâbis’i seç” dedi. Hz. Ebû Bekir “sen bana muhalefet etmek istiyorsun” deyince Hz. Ömer “hayır sana muhalefet etmek istemedim” diye cevap verdi. Sesleri yükselinceye kadar tartışma sürüp gitti. Bunun üzerine “Ey iman edenler! Allah’ın (celle celâlühü) ve Peygamberinin (sallallâhü aleyhi ve sellem) önüne geçmeyin... Onlar sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için iyi olurdu. Allah (celle celâlühü) çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”²⁵⁶ âyetleri nazil oldu.²⁵⁷

Diğer bir rivâyete göre Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) Hayber’e gidince yerine bir adamı bırakmak istedi. Hz. Ömer’in (r.a.) başka birini bırakmasını ima etmesi üzerine bu âyet nazil oldu.²⁵⁸

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنَ الْهُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴾

“Odaların arkasından sana bağırانların çoğu akli ermeyen kimselerdir.”²⁵⁹

Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak üç rivâyet bulunmaktadır.²⁶⁰

Birincisi: Bu âyet şair ve hatibiyle Resûlullah’ın (sallallâhü aleyhi ve sellem) kapısına gelip “çık dışarıya seninle şiir ve övünmede yarışmak için geldik” diyerek bağırان Temimoğulları hakkında nazil oldu. Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem)

²⁵⁵ el-Hucurât 49/1.

²⁵⁶ el-Hucurât 49/1-5.

²⁵⁷ Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 385; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 5/519; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/334; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 5/144; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 7/454; Seâlibî, *el-Cevâhirü’l-hisân*, 5/267; Süyûtî, *Lübâbü’n-nükûl*, 238; a. mlf. *ed-Dürrü’l-mensûr*, 7/546; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 26/133; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 26/216, 217; Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 8/498; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/205, 206.

²⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 19/353.

²⁵⁹ el-Hucurât 49/4.

²⁶⁰ İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 5/146; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 7/458, 459.

kapıya çıkıp “ben ne şiir ile gönderildim ne de övünmekle emrolundum. Ama yine de getirin (şair ve hatiplerinizi)” dedi. Zibrikân b. Bedir içlerinden bir gence “kalk, kendinin ve kavminin üstünlüğü anlat” dedi. (Genç) kalktı ve anlattı. Resûlullah (sallallâhü aleyhi ve sellem) Sâbit b. Kays’a emretti. O da cevap verdi. Şairleri kalktı ona da Hasan cevap verdi. Akra’ b. Hâbis “Vallâhi bu iş nasıl oluyor bilmiyorum. Bizim hatibimiz konuştu, onların ki daha güzel konuştu. Şâirimiz şiir okudu, onların şâirleri daha güzel şiir okudu” dedi. Sonra da Müslüman oldu. Resûlullah (sallallâhü aleyhi ve sellem) ona (ikramda) bulundu ve kisvet giydirdi. Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) yanında sesler yükseldi, gürültü çoğaldı. Bunun üzerine bu âyet indi.²⁶¹

İkincisi: Bu âyet üzerlerine birlik gönderilen ve birliğin başına da Uyeyne b. Hıns el-Fezârî’nin tayin edildiğini öğrenip kaçan ve ailelerini terk eden Anberoğulları hakkında indirildi. Uyeyne (geride kalanları) esir aldı. Onlar da soylarının fidyelerini vermek üzere öğle üzeri Resûlullah (sallallâhü aleyhi ve sellem) uykuda iken geri döndüler. “Ey Muhammed! Çık dışarı diye” bağırıyorlar ve onu uykusundan uyandırdılar. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.²⁶²

Üçüncüsü: Bu âyet birbirlerine “şu adama gidelim. Şâyet peygamber ise onunla mutlu oluruz. Şâyet kral ise onun altında yaşarsınız” deyip Resûlullah’ın (sallallâhü aleyhi ve sellem) evine gelip: “Yâ Muhammed! Ya Muhammed! diye bağırarak birkaç Arap kişi hakkında nazil oldu.

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ﴾

“Ey iman edenler! Size bir fasık haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”²⁶³

Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) Velîd b. Ukbe b. Muayt’ı Müstalikoğullarına zekat toplamak üzere gönderdi. Ukbe b. Muayt’ı görünce ona doğru yürüdüler. O da onlardan korktu. -Rivâyete göre aralarında cahiliyeden kalma kin ve husûmet var idi- Allah Resûlü’ne (sallallâhü aleyhi ve sellem) dönerek onların İslam

²⁶¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 8/106, 107; Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/349; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1744; Seâlibî, *el-Cevâhirü’l-hisân*, 5/269; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 7/552-555; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/209-212.

²⁶² Derveze, *et-Tefsîru’l-hadis*, 8/498.

²⁶³ el-Hucurât 49/6.

dininden irtidat ettiklerini haber verdi. Bunun üzerine Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) Hâlid b. Velîd'i acele etmeden araştırma yapması için gönderdi. Hâlid yola çıktı. Gece olunca onların bulunduğu yere geldi. Gözcülerini gönderdi. Gözcüler geri geldiklerinde onların İslama bağlılıklarının devam ettiğini, okudukları ezanları işittiklerini, namaz kıldıklarını haber verdi. Hâlid sabah olunca onların yanına gitti ve söylenenlerin doğruluğunu gözleriyle gördü. Hz. Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem) yanına döndü ve gördüklerini ona anlattı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.²⁶⁴

Bir diğer rivâyette ise Ukbe b. Muayt'ın geldiğini haber alan Müstalikoğulları onu karşılamak üzere bineklerine bindiler. Ukbe ise onların bu halde binitlerinde hazır halde olduğunu işitince korktu ve geri dönerek Allah Resûlü'ne (sallallâhü aleyhi ve sellem) Müstalikoğullarının kendisini öldürmek istediğini ve zekat vermek istemediklerini söyledi. Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) içinden bir sefer düzenlemeyi geçirdi. Müstalikoğulları bir heyet göndererek "Ey Allah'ın Resûlü! Gönderdiğin elçinin haberini aldık. Ona ikramda bulunmak ve zekâtlarımızı ödemek üzere karşılamaya çıktık. Duyduğumuza göre elçin sana gelip "savaştık üzere yola çıktığımızı" söylemiş. Allah'a (celle celâlühü) yemin ederim ki bu niyetle yola çıkmadık" dedi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.²⁶⁵

← وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

*"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın (celle celâlühü) buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adalaetli davranın. Çünkü Allah (celle celâlühü) adaletli davrananları sever."*²⁶⁶

²⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/351; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/146, 147; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 19/366; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7/460, 461; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/350; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 7/558; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 26/145; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/228; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/213, 214.

²⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/351; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/526; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/339; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 19/367; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 1745; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 5/269; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/501, 502.

²⁶⁶ el-Hucurât 49/9.

Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) Abdullah b. Übey'in yanına gitmek için merkebine bindi ve yola çıktı. Ashabı da yürüyerek yola koyuldu. Arazi çoraktı. Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) onun yanına gelince “benden uzak dur. Allah’a (celle celâlühü) yemin ederim ki merkebinin kokusu bana çok rahatsızlık verdi” dedi. Ensar’dan bir adam “Allah Resûlü’nün (sallallâhü aleyhi ve sellem) merkebi senden daha güzel kokuyor” dedi. Abdullah b. Übey’in kavminden bir adam böyle denilmesine kızdı. Her biri arkadaşlarına kızdı. Sopalarla, elleriyle ve ayakkabılarıyla birbirlerine vurmaya başladılar. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.²⁶⁷

← يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

*“Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tevbe etmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”*²⁶⁸

Sâbî b. Kays b. Şemmâs’ın kulakları zor duyuyordu. Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) mescide geldiğinde yanında bulunan yer açarlar ki o ne denildiğini duysun. Bir gün geldi ve insanlar meclisdeki yerlerini almışlardı. İnsanların omuzlarına basarak ilerlemeye çalıştı. Bir yandan da açılın açılın diyordu. Bir adam “mecliste bulunanlara rahatsızlık verdin, otur!” dedi. Sâbî öfkeli bir şekilde oturdu. Gözüyle işaret ederken “bu kim?” diye sordu. Adam “ben falan kişiyim” dedi. Sâbî cahiliye döneminde kötü gözle bakılan bir kadını kastederek “falan kadının oğlu mu?” diye sordu. Adam utancından başını öne eğdi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.²⁶⁹

“...Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler...” kısmının nüzul sebebiyle ilgili olarak İbn Abbâs’tan gelen rivâyete göre Hz.

²⁶⁷ Vâhîdî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 392; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/527; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/148; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 19/373; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/352; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 5/270, 271; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/218.

²⁶⁸ el-Hucurât 49/11.

²⁶⁹ Vâhîdî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 393; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/529; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 19/386; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/246.

Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem) eşi Safiyye (r. anhâ) Allah Resûlü'ne (sallallâhü aleyhi ve sellem) gelerek “Ey Allah'ın elçisi! Kadınlar “ ey iki yahudinin kızı olan Yahudi kadın” diye beni ayıplıyorlar” diye şikâyetinde bulundu. Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) ona “babam Hârûn, amcam Mûsâ ve eşim de Muhammed deseydin ya” dedi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.²⁷⁰

Diğer bir rivâyette ise bu âyet beyaz bir elbiseyle böğrünü bağlayıp arkasından sallandıran Ümmü Seleme (r. anhâ) ile “şuna bak! Köpek dili gibi sanki” diyerek alay eden Hz. Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem) hanımları Aişe ve Hafsa (r. anhümâ) hakkında nazil oldu.²⁷¹

← يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَنْتَاقُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah (celle celâlühü) katında en değerli olanınız, O'na (celle celâlühü) karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah (celle celâlühü) hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”²⁷²

Bu âyet Hucurât sûresi 11. âyetinin nüzulüne sebep olan Sâbit b. Kays'ın sözü üzerine nazil oldu. Şöyle ki Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) “az önce falan kişiyi annesine nispet eden kim?” diye sorunca Sâbit “benim yâ Resûlullah” dedi. Bu sefer Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem): “Mescitte bulunanların yüzüne bak” dedi. Sâbit de baktı. Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem): “ne görüyorsun” diye sorunca Sâbit: “beyaz, kırmızı, siyah yüzler” dedi. Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem): “işte sen onlardan din ve takvaca üstün olabilirsin” buyurdu ve sonrasında Allah (celle celâlühü) bu âyeti indirdi.²⁷³

Mekke'nin fethedildiği günde Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) Bilâl'e (r.a.) mescidin damına çıkıp ezan okumasını söyledi. Attâb b. Esîd b. Ebi'l-İys: “Allah'a (celle celâlühü) hamdolsun ki bu günü görmeden babamın canını aldı!”, el-

²⁷⁰ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 393; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/530; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/112; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7/466; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/222.

²⁷¹ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 393; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/530; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/112.

²⁷² el-Hucurât 49/13.

²⁷³ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 394; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/536; Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 7/347.

Hâris b. Hişâm'da: "Muhammed şu siyah kargadan başka ezan okuyacak birini bulamamış mı?"²⁷⁴ Süheyl b. Amr'da: "Allah (celle celâlühü) bir şeyi değiştirmeyi dilediği zaman onu değiştirir", Ebû Süfyân ise: "ben bir şey demeyeceğim. Çünkü semanın Rabbinin ona haber vermesinden korkarım" dedi. Cibrîl (a.s.) geldi ve söylenilenleri Hz. Peygamber'e (sallallâhü aleyhi ve sellem) haber verdi. Hz. Peygamber (sallallâhü aleyhi ve sellem) onları davet etti ve konuştuklarını sordu. Onlar da söylediklerini ikrar ettiler. Allah (celle celâlühü) bu âyeti indirerek soy-nesep ve mal-mülk çokluğuyla övünmeyi ve fakirleri hor-hakir görmeyi yasakladı.²⁷⁵

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*"Bedeviler "iman ettik" dediler. De ki: "iman etmediniz. Öyle ise "iman ettik" demeyin. "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize girmedir. Eğer Allah'a (celle celâlühü) ve Peygamberine (sallallâhü aleyhi ve sellem) itaat ederseniz yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah (celle celâlühü), çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*²⁷⁶

Bu âyet kıtlık yılında Medine'ye gelen ve iman etmedikleri halde şehadet getirip Müslüman olduklarını açıklayan, Resûlullah'a (sallallâhü aleyhi ve sellem) "biz filan oğulları gibi sana karşı savaşmadık, mal ve evlatlarımızla sana geldik" deyip bununla zekat-sadaka talep eden ve İslam'a girmelerini Hz. Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem) başına kakan Esed b. Huzeymeoğulları hakkında nazil oldu.²⁷⁷

Süddî'nin de şöyle dediği nakledilmektedir. "Bu âyet Allah'ın (celle celâlühü) Fetih sûresi 11. âyette bahsettiği Ğıfâr, Müzeyne, Cüheyne, Eslem, Eşca' ve Dîl kabileleri hakkında nazil oldu. Bu bedevi kabileleri can ve mallarının emniyette olması

²⁷⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/521.

²⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 10/3306; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 394; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/536; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 19/411; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7/473; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/115; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 7/578.

²⁷⁶ el-Hucurât 49/14.

²⁷⁷ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 396; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/116; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/349; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7/475, 476; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/357; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 7/583; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/263; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 8/525; Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 13/600.

için “iman ettik” demişlerdi. Hudeybiye günü sefer için çağrıldıklarında ise sefere katılmadılar.²⁷⁸

İbn Şeyme, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Cerîr ve İbn Merdûye’nin Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan bildirdiğine göre: “bir grup Allah Resûlü’nün (sallallâhü aleyhi ve sellem) yanına geldiğinde Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) birisi hariç diğerlerine bir şeyler verdi.” Ben: “biri hariç diğerlerine verdin. Allah’a (celle celâlühü) yemin ederim ki onu mümin olarak görüyorum” dedim. Allah Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) ise “veya Müslüman biri” dedi. Ben aynı şeyi üç defa dedi. O da her seferinde aynı cevabı verdi.²⁷⁹

← يَمْنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمْنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمْنُ عَلَيْكُمْ أَنْ هَذَا كُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: “Müslüman olmanızı bir lütufta bulunmuş gibi bana hatırlatıp durmayın. Tam tersine eğer doğru kimseler iseniz sizi imana erdirmesinden dolayı Allah (celle celâlühü) size lütufta bulunmuş oluyor.”²⁸⁰

İbn Sa’d’ın Muhammed b. Ka’b el-Kurazî’den bildirdiğine göre: “H. dokuzuncu senede Esedoğullarından içlerinde Hadramî b. Âmir, Dirâr b. el-Ezver, Vâbisa b. Ma’bed, Katâde b. el-Kâif, Seleme b. Hubeyş, Nukâde b. Abdillâh b. Halef ve Talha b. Huveylid’in de bulunduğu on kişilik bir heyet geldi. Resûlullah (sallallâhü aleyhi ve sellem) ashabıyla birlikte mescitteydi. (Heyettekiler gelip) selam verdi. Sözcüleri: “Ey Allah’ın Resûlü! Allah’ın (celle celâlühü) tek ve ortaksız olduğuna, senin de O’nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ettik. Ey Allah’ın Resûlü! Bizim üzerimize birlik göndermeden kendimizden müslüman olduk. Geride bıraktıklarımızın barış içinde kalacaklarına kefiliz” dedi. Bunun üzerine Allah (celle celâlühü) bu âyeti indirdi.²⁸¹

²⁷⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 5/539; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 19/421; Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 13/600.

²⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 21/389; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 7/583.

²⁸⁰ el-Hucurât 49/17.

²⁸¹ İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 5/154; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 7/585; a. mlf. *Lübâbü’n-nükûl*; 243.

2.2.4. Muhteviyâtı

Kur'an'da yer alan diğer sûre ve âyetler gibi Hucurât sûresi de dün olduğu gibi bugün için de yarın için de evrensel mesajlar taşımaktadır. Sûrede ilk âyetten son âyete kadar nasihat verilerek öğüt-telkin yöntemi, gıybet yapan kimsenin ölü kardeşinin etini yiyen kimseye benzetilerek betimleme yöntemi, bundan hoşlandınız mı sorusu sorularak soru yöntemi ve ardından evet hoşlanmadınız buyurarak soru-cevap yöntemi kullanılmış ve muhataplara öğretim yöntemleri çeşitleri gösterilmiştir.

Sûre özel ve genel ahlak ilkelerinden bahsetmektedir. Özel ahlak ilkeleri ile müslümanların Allah'a (celle celâlühü) ve Hz. Peygamber'e (sallallâhü aleyhi ve sellem) karşı uymaları gereken edep kuralları hakkında buyruk ve tavsiyelerde bulunulurken, genel ahlak ilkeleri ile de insanların birbirleriyle beşerî münasebetlerinde olması veya olmaması gereken hususlara yer verilmiştir.

Buna göre sûre özel ahlak ilkeleri kapsamında Allah (celle celâlühü) ve Resûlü'nün (sallallâhü aleyhi ve sellem) önüne geçilmemesi, Allah Resûlü'ne (sallallâhü aleyhi ve sellem) saygısızlık olmaması için sesin yükseltilmemesi, Allah'a (celle celâlühü) ve Resûlüne (sallallâhü aleyhi ve sellem) itaat edilmesi gibi normlardan bahseder. Genel ahlak ilkeleri kapsamında ise fâsığın getirdiği haberin doğruluğunun araştırılmasını emrederken, birbiriyle tartışan, savaşılan müslümanların arasını düzeltme yoluna gidilmesi gerektiğinden söz eder. Yine inananlara karşı adaletli davranılmasından, ancak inananların kardeş olduğundan, insanların ayıplanmaması, alaya alınmaması, kötü lakaplarla çağırılmaması, sû-i zanda bulunulmaması, gizli hallerinin araştırılmaması, gıybet ve dedikodu yapılmaması ve başa kakılmaması gerektiğinden de söz eder.

2.2.5. Önceki Sûreyle Münasebeti

Kendinden öncesi Fetih sûresiyle ilgi ve münasebet yönünden şu izahlar yapılabilir:

Fetih sûresinde, sahâbîlerden bazılarının Hz. Peygamber'in (sallallâhü aleyhi ve sellem) Hudeybiye Antlaşmasını imzalamasını ve müşriklerin isteği üzerine anlaşmanın başından besmelenin ve risâlet âyetinin kaldırmasını hazmedemeyişleri zikredilmiş, yine de Allah'ın (celle celâlühü) kalplerine imanı yerleştirdiği haber verilince Allah

Resûlü (sallallâhü aleyhi ve sellem) onlara: “Allah’ın ve Resûlullah’ın önüne geçmeyin, Allah’ın ve Resûlü’nün emirlerini çiğnemeyin” demiştir.²⁸²

Allah (celle celâlühü) bir önceki sûre olan Fetih sûresinin son âyetinde müminleri kâfirlere karşı sert, kendi içlerinde merhametli, rükû ve secde ediciler olarak vasıflandırmış ve onların Allah (celle celâlühü) nezdinde kıymetli olduklarını bildirmişti. Ayrıca “*onların tevrattaki özellikleri budur*” buyurarak önceki kitaplarda övgüyle bahsettiğini ve “*...Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.*” buyurarak onlara büyük bir bağışlanma ve ecir vaad ettiğini haber vermişti. Güzel işler yapan müminlerde de bazen yasaklanan işler sadır olabilmektedir. O yüzden Allah (celle celâlühü) müminlere hem öğretmek hemde onları güzel ahlakla nitelemek üzere sûreye “*Ey iman edenler! Allah’ın (celle celâlühü) ve Peygamberinin (sallallâhü aleyhi ve sellem) önüne geçmeyin. Allah’a (celle celâlühü) karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah (celle celâlühü) hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir*” şeklinde hitapta bulunarak başlamıştır.”²⁸³

Hem fetih hem de Hucurât sûresi Resûlullah’ın (sallallâhü aleyhi ve sellem) şanını yücelten buyruklar ile başlamaktadır.²⁸⁴ Fetih sûresinde kâfirler ile Hucurât sûresinde ise zalimler (iç karışıklığa kalkışanlar) ile savaşmanın hükmüne yer verilmektedir.²⁸⁵

2.3. Fetih - Hucurât Sûrelerindeki Usûl ile İlgili Kıraat Farklılıkları

Asl kelimesinin çoğulu olan usûl kelimesi sözlükte kök, kaynak, esas, temel gibi anlamlara gelmektedir.²⁸⁶ Kıraat ıstılahı olarak ise “birbirine benzeyen cüz’iyyâtın tümünün altında toplandığı veya sınıflandığı kurallar bütünü” şeklinde tanımlanabilir.²⁸⁷ Aynı biçimde gelen kelimelerin geçtiği yerlerde aynı şekilde okunmaları ve söz konusu farklılık ile ilgili kuralın genel olarak hepsine uygulanabilmesi sebebiyle usûlî farklılıklar, kelimelerin ses ve telaffuz keyfiyetiyle ilgili olması hasebiyle de fonetik

²⁸² Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 28/110.

²⁸³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 28/110; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 8/105; Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 13/541; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/5395.

²⁸⁴ Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 13/541; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/5365.

²⁸⁵ Zühaylî, *Tefsîru’l-münîr*, 13/540.

²⁸⁶ İsfahânî, “أصل ل”, 19; İbn Manzûr, “أصل ل”, 11/16; Mütercim Efendi, “أصل ل”, 5/4327; Temel, “asl”, 47; Fırat, “usûl”, 46.

²⁸⁷ Yaşar Akaslan, “Kıraat İlmi Sistematğinde Usûl Kavramları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.

farklılıklar olarak isimlendirilmiştir. Kelimelerin telaffuz yönüyle ilgili bu farklılıklar, ibdâl, terkîk, tefhîm, imâle, işmâm, nakil, sekte, sıla, teshîl, hazf, tahfîf, vb. konuları içermektedir. Ses ve telaffuz ile ilgili olan usûl/fonetik farklılıklar konuşma dilinde aynı kelimeleri farklı eda ve tavır ile söylemek olarak da değerlendirilebilir.²⁸⁸

Usûl farklılıklarının manaya tamamen etkisinin olduğunu söylemek hata olduğu gibi mana üzerinde hiçbir tesirinin olmadığını söylemek aynı ölçüde hatadır. Yalnız ferşî farklılıklara nispeten anlama etkisi daha az ve farklı biçimdedir. Bu farklılıklar daha çok manayı vurgulamak üzere tezâhür eden vecihler olarak düşünebilir.²⁸⁹

2.3.1. Med

Sözlükte uzatmak, ziyâde etmek, çekmek, yaymak, yükseltmek anlamlarına gelmektedir.²⁹⁰ Bir tecvîd ıstılâhı olarak ise med²⁹¹ ya da lin harflerinden²⁹² biriyle sesin uzatılmasıdır.²⁹³ Tecvîd ilminde medler aslî (meddi tabîî) ve fer'î (meddi muttasıl, munfasıl, lâzım, ârız ve lîn) olmak üzere iki başlık altında ele alınırken²⁹⁴ kıraat ilminde ise med çeşidi olarak medd-i bedel, medd-i tebriye, medd-i ta'zîm gibi kavramlar ele alınmaktadır.²⁹⁵

2.3.1.1. Medd-i Bedel

Bir kelimedede med harfinden önce hemzenin geldiği med çeşididir.²⁹⁶ Bedel denmesinin sebebi kelimenin aslından olan ikinci hemzenin, birinci hemzenin harekesinden bedel bir med harfine dönüşmesinden dolayıdır.²⁹⁷ Örneğin اَمَنَّ kelimesinin aslı اَمَنَّ idi. Sonra اَمَنَّ ve nihâyetinde harfî med de hat üzerinde

²⁸⁸ Akaslan, “Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları”, 219.

²⁸⁹ Ömer Özbek, “Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (2015), 163-181.

²⁹⁰ İbn Manzûr, “م د د”, 3/396; Cevherî, “م د د”, 2/537; Mütercim Efendi, “م د د”, 2/1595; Temel, “medd”, 113.

²⁹¹ “elif” (ل) sakın mâkabli meftuh, “vâv” (و) sakın mâkabli mazmûm, “yâ” (ي) sakın mâkabli meksûr olursa harfî med olur.

²⁹² “vâv” (و) ve “yâ” (ي) harfleri sakın, mâkabli meftûh olursa lîn harfî olur.

²⁹³ İbrahim b. Saîd ed-Devserî, *Muhtasarul-'ibârât li mu'cemi muslahâtî'l-kırâ'ât* (Riyad: Dâru'l-Hadârâ li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2008), “المَدَّ”, 106.

²⁹⁴ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, (İstanbul: Emin Yayınları, 2011), 205-230; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 68-80; Ramazan Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021), 147-162.

²⁹⁵ Fırat, “medd”, 190; Koyuncu, *Kıraat İlmi*, 168. Diğer med çeşitleri için bk. Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 115-116.

²⁹⁶ Devserî, “مَدَّ البَدَل”, 107.

²⁹⁷ Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 73.

hazfedilerek اَمَنْ oldu. Yine اِيْمَانْ kelimesinin aslı اِيْمَانْ idi. Sonra ikinci hemze birinci hemzenin harekesinden bedel bir harfi medde (ى) dönüşerek اِيْمَانْ oldu. Aynı şekilde اُوْتُوا kelimesin aslı اُوْتُوا idi. İkinci hemze birinci hemzenin harekesi türünden bir harfi medde dönüştü ve اُوْتُوا oldu. Bu uygulama Verş'e mahsus olup söz konusu kelimelerdeki hemzeyi tûl (beş elif), tevassut (üç elif) ve kasr²⁹⁸ (bir elif) ile okur.²⁹⁹

Verş, مَوِيْلًا, مَوِيْدَةً örneklerindeki gibi kelimelerde harfi lin ile hemze aynı kelimede bulunduğu için kasr ile okur. شَيْءٍ, شَيْءٍ, شَيْءٍ kelimelerinde ise tûl (üç elif) ve tevassut (iki elif) olmak üzere iki vecih, Hamza sadece tevassut (iki elif) ile okur.³⁰⁰

Ancak اَلْقُرْآنُ, اَلْظَّمَانُ, مَسْئُوْلًا, مَدْنُوْمًا gelen hemzeleri; اُوْتِمْنَ, اِنْدَنْلِي, اُوْتِمْنَ, اِنْدَنْلِي örneklerindeki gibi fethalı tenvinleri; اُوْتِمْنَ, اِنْدَنْلِي örneklerindeki gibi hemze-i vasıl ile başlayan ve اُوْتِمْنَ, اِنْدَنْلِي gibi kelimeleri medd-i bedelin şartları taşımasına rağmen tahkik okumuştur.³⁰¹

Yapılan araştırma neticesinde Verş Fetih sûresinde 6 âyette 9 kelimede;³⁰² Hucurât sûresinde ise 9 âyette 11 kelimede³⁰³ medd-i bedel yapmaktadır. Medd-i bedelin mana ile ikişkisine örnek verecek olursak هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا "O (celle celâlihü), inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir..."³⁰⁴ âyetinin لِيَزْدَادُوا اِيْمَانًا مَعَ اِيْمَانِهِمْ bölümünde, Verş'in لِيَزْدَادُوا kelimesinden itibaren bir medd-i munfasıl ve iki tane medd-i bedelden oluşan toplamda 15 elif miktarlık uzatması bulunmaktadır. Bu da Allah (celle celâlihü)

²⁹⁸ Sözlükte alıkoymak, kısaltmak vb. anlamlara gelir. bk. İsfahânî, "قى ص ر", 405; İbn Manzûr, "قى ص ر", 5/95; Mütercim Efendi, "قى ص ر", 3/2281; Temel, "kasr", 101; Kasr, اُولِي اُولَيْكَ örneklerindeki gibi şartları tuttuğu halde meddi tabiîyi terk etmek ve aslî med veya harfi lin üzerine ilâye terk edip bir elif miktarı uzatmak olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Tecvîd ve kıraat ilminde kasr kastedildiğinde daha çok aslî med üzerine ilâveyi terk etmek anlaşılmaktadır. bk. Ebü'l-Bekâ Nûrüdîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî, *Sirâcü'l-kâri'i'l-mübtedî ve tezkârü'l-mukri'i'l-müntehî*, thk. Muhammed Ali Dabbâ (Kahire, Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1373/1954), 48; Süyûtî, *el-İtkân*, 205; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 202.

²⁹⁹ Sayılan sıralama İstanbul tarikine göredir. Mısır tarikinde vecihlerin okunuş sırası ise kasr, tevassut ve tûl şeklindedir.

³⁰⁰ Koyuncu, *Kıraat İlmî*, 79, 95.

³⁰¹ Dâni, *et-Teyşîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, thk. Ferîd Muhammed b. Azzûz (Beyrut: Dâru İbnü Kesîr, 1437/2016), 237-240; Dimyâtî, *İthâf*, 160-162; Koyuncu, *Kıraat İlmî*, 79.

³⁰² el-Fetih 48/4 (اِيْمَانًا - اِيْمَانِهِمْ), 5 (سَيِّئَاتِهِمْ), 25 (آيَةً), 25 (تَطَوُّوهُمْ), 27 (رُؤُوسَكُمْ), 29 (اَمِنِينَ, رُؤُوسَكُمْ), 29 (فَازَرَهُ, اَمْنًا).

³⁰³ el-Hucurât 49/1, 2, 6, 11, 12, 14, 15, (اَمْنًا), 7, 11, 14 (اَلْاِيْمَانُ), 17 (لِلْاِيْمَانِ).

³⁰⁴ el-Fetih 48/4.

tarafından müminlerin imanlarının kat kat artırıldığına işarete bulunuyor gibidir.³⁰⁵ Bir başka örnek de يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ “Allah (celle celâlühü), hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar”³⁰⁶ âyetidir. أُوتِيَ kelimesi “verilmiş” anlamında olup Verş hemzeyi medd-i bedel ile beş elif miktarı uzatarak okumuştur. Buna göre mana çok şey verilmiş anlamındadır. Sonrasında gelen خَيْرًا كَثِيرًا “çokça hayır” ifadesi de bunu desteklemektedir.³⁰⁷

2.3.1.2. Medd-i Tebriye

Tebrie hoşlanılmayan şeyden uzak durmak, temize çıkarmak gibi anlamlara gelmektedir.³⁰⁸ لَا شَرِيكَ لَهُ³⁰⁹, لَا رَبَّ فِيهِ³¹⁰ örneklerinde görüldüğü üzere zâhirde ilâve uzatmayı gerektiren bir durum (sebeb-i medden hemze veya sükûn) olmadığı halde nekra kelimenin başına cinsinden hükmünü nefyeden لَ (lâ-i tebriye) geldiğinde Hamza لَ edatını tevassut (üç elif) ve kasr (bir elif) ile okur. Toplamda Kur'an'da 43 yerde geçmektedir.³¹¹

2.3.1.3. Medd-i Ta'zîm

Mânevi uzatma sebeplerinden bir diğeri olan medd-i ta'zîm لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ, لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ örneklerindeki gibi tevhide vurgu yapılan yerlerde Allah'ı (celle celâlühü) yüceltme ve O'nun dışındakilerden ilahlığı nefyetmek maksadıyla kelime-i tevhidin başındaki لَ harfinin mübâlağalı şekilde uzatılmasıdır. Söz konusu yerlerde tecvîd kâidesi olarak meddi munfasıl vardır. Dolayısıyla buradaki mevzu meddi munfasılı kasr (bir elif) ile okuyanlar -İbn Kesîr, Yâ'kûb- ile ilgilidir.³¹² Bu imamlar diğer yerlerde

³⁰⁵ Necdet Çağır, *Kur'ân Belâgati ve Fonetîği Yönünden Kıraatler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 419-423.

³⁰⁶ el-Bakara 2/269.

³⁰⁷ Necati Tetik, “Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'ân ve Kıraat”, *Kur'an ve Dil - Dilbilim ve Hermenötik - Sempozyumu*, ed. Bekir Tileklioğlu (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2001), 310.

³⁰⁸ İsfahânî, “ب ر أ”, 45.

³⁰⁹ el-En'âm 6/163. Burada meddi tabiden fazla uzatılarak Allah'ın hiçbir ortağı olmadığı vurgulanmaktadır.

³¹⁰ el-Bakara 2/2. Burada Hamza aslî med üzerine ziyade ederek Kur'an hakkındaki şüphe giderilmektedir.

³¹¹ Devserî, “مَدُّ التَّبْرِئَةِ”, 108; Koyuncu, *Kıraat İlmi*, 80.

³¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/344; Temel, “meddü't-ta'zîm”, 119.

geçen meddi munfasılları bir elif miktarı uzatırken meddi ta'zîmleri ise munfasıl med ölçülerinin dışına çıkarak tevassut ile okumaktadırlar.³¹³

2.3.2. İbdâl

Lügatte dönüştürmek, bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak gibi anlamlara gelmektedir.³¹⁴ Kıraat ilminde ise ibdâlin birkaç çeşidi vardır. Ancak şu kadarı var ki mahreç olarak (أَفْصَى الْحَقِّ) ağza en uzak yerden çıkması, cehr ve şiddet gibi lâzımî sıfatlara sahip olması, kelime ortasında ve sakın geldiğinde telaffuzunda zorluğa neden olması sebebiyle en çok ibdâl edilen harf hemzedir.³¹⁵

a) Sakin hemzeyi önceki harfin harekesi türünden bir harfi medde çevirerek yapılan ibdâl: يَأْكُلُ - يَأْكُلُ - يَأْكُلُ örneklerinde olduğu gibi hemze sâkin olup mâkabli fetha olursa hemze “elif” (ا) harfine; وَيُؤْتُونَ - وَيُؤْتُونَ - وَيُؤْتُونَ örneklerindeki gibi hemze sakın kendisinden önceki harf damme ise hemze “vâv” (و) harfine; جِنَابِكُمْ - جِنَابِكُمْ - جِنَابِكُمْ misallerindeki gibi hemze sakın mâkabli kesre olursa hemze “yâ” (ي) harfine ibdâl olunur.

b) Ard arda gelen ikinci hemze de yapılan ibdâl: لَوْ نَشَاءُ وَصَبَّاهُمْ - لَوْ نَشَاءُ أَصَبَّاهُمْ örneklerinde olduğu gibi ard arda gelen iki hemzeden ikincisi teklaffuzdaki zorluğu gidermek için ilk hemzenin cinsi bir harfe ibdâl olmuştur.

c) Harekeli hemzenin ibdâli: فَوَادَكَ - فَوَادَكَ - فَوَادَكَ vb. gibi kelimelerde hemzeler önceki harfin harekesine göre değişikliğe uğrar. Hemzeden önceki harfin harekesi damme ise “vâv” (و) harfine, kesre ise “yâ” (ي) harfine ibdâl olur.

³¹³ Medd-i ta'zîm sadece lafız ile ilgili olmayıp ses-mana boyutuyla da alakalıdır. Tevhide vurgu yapan ifadelerde Allah'tan (celle celâlühü) başka bütün ilahların nefyedildiği لَا إِلَهَ كısımındaki meddi munfasılı kıraat imamları bir eliften beş elif miktarına kadar uzatmışlardır. İbn Kesîr ve Ya'kûb genel meddi munfasıl ölçüsünün (bir elif miktarı) dışına çıkarak Allah'a (celle celâlühü) ta'zimde bulunmak amacıyla fazla uzatmışlardır. Med miktarı ne kadar artarsa Allah'ın (celle celâlühü) haricinde ilah olmayacağı anlamında mübâlağa kat sayısı artmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Çağır, *Kur'ân Belâgati ve Fonetigi*, 419-423.

³¹⁴ İbn Manzûr, “ب د ل”, 11/48; Zebidi, “ب د ل”, 28/64; Tehânevî, “ب د ل”, 1/86; Âsım Efendi, “ب د ل”, 5/4345; Temel, “ibdâl”, 84; Fırat, “ibdâl”, 16.

³¹⁵ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 61.

Tespitlerimize göre Fetih sûresinde 16 âyette 21 kelime,³¹⁶ Hucurât sûresinde ise 6 âyette 7 kelime³¹⁷ ibdâl ile okunmaktadır. Sûsî ve Ebû Ca'fer genel olarak ibdâl vechini tercih eden imam ve ravilerdir. Verş, Ezrak tarikinden gelen rivâyete göre sülasi fiilin fâû'l-fiilinde hemzenin bulunduğu kelimeler ile بِئْسَ, بِئْسَمَا, أَلْبِئْرَ, أَلْدُّبُ kelimelerinde ibdâl vechini uygulamaktadır. Hamza ise vakf halinde bütün sakin hemzeleri ibdâl ile okumaktadır. Kisâî ve Halef ise yalnızca أَلْدُّبُ kelimesini ibdâl ile okumaktadırlar. Sûsî ve Ebû Ca'fer sakin halde bulunan hemzeyi mâkablî harekesi türünden bir harfe çevirerek okur. Örnek verecek olursak Fetih sûresinde بَاسٍ kelimesi Sûsî ve Ebû Ca'fer tarafından ibdâl ile بِاسٍ şeklinde okunmuştur. Hucurât sûresinde ise بِئْسَ kelimesi Verş, Sûsî ve Ebû Ca'fer tarafından ibdâl ile بِيَسَ şeklinde okunmuştur.

Ses - mana ilişkisine örnek olarak ... قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي. *Hârûn: "Ey anam oğlu! Saçımı sakalımı çekme..."*³¹⁸ âyeti örnek olarak verilebilir. Musa (a.s.) Allah (celle celâlühü) ile kırk gece sürecek bir buluşma için kavminden ayrılırken kardeşi Hârûn'u (a.s.) vekil olarak bırakmış ve ona: "...Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma."³¹⁹ demişti. Bu süre içinde Sâmîrî isimli bir kuyumcu, altından bir buzağı yaparak İsrâiloğulları'nın ona taparak sapmalarına sebep olmuştu. Hz. Hârûn (a.s.) İsrâiloğulları'nın buzağıya tapmasını engellemeye çalışsa da başarılı olamamıştı. Sâmîrî'nin kavmini saptırdığını vahiy yoluyla haber alan Hz. Mûsâ (a.s.) çok öfkeli ve hayıflı bir biçimde geri dönerek abisi Hârûn'a (a.s.) kızdı. Söz konusu âyetteki hemzelerin (وَلَا بِرَأْسِي) med harfine ibdâl ederek okunması canı yanan Hârûn'un (a.s.) sanki yumuşak ve kısık sesle "Ey anam oğlu! Saçımı sakalımı çekme..." şeklinde yalvarmasını tasvir ediyor denilebilir.³²⁰

³¹⁶ el-Fetih 48/4, 5, 18, 20, 26 (الْمُؤْمِنِينَ), 5 (الْمُؤْمِنَاتِ), 6 (ظَنَّ السَّوَاءَ), 9 (لَتُؤْمِنُوا), 10 (فَسَنُوتِيهِ), 12 (الْمُؤْمِنُونَ), 13 (الرَّؤْيَا), 27 (مُؤْمِنُونَ), 25 (تَأْخُذُونَهَا), 20 (تَأْخُذَانَهَا), 19 (يُوتِكُمْ بِأَسٍ), 16 (لَتَأْخُذُوَهَا), 15 (بِشَاءَ), 14, 25 (يُؤْمِنُ)

³¹⁷ el-Hucurât 49/9 (الْمُؤْمِنِينَ), 10, 15 (الْمُؤْمِنُونَ), 11 (بِئْسَ), 12 (يَاكُلُ), 14 (لَتَلِتْكُمْ بُؤْمِنُوا)

³¹⁸ Tâhâ 20/94.

³¹⁹ el-A'râf 7/142.

³²⁰ Çağıl, *Kur'ân Belâgati ve Fonetigi*, 453.

2.3.3. İdğâm

Sözlükte atın ağzına gem takmak, yüzü karartmak, burundan konuşmak, bir şeyi diğer bir şeyin içerisine katmak gibi anlamlara gelmektedir.³²¹ Istîlâhen iki harften ilkinin ikinci harfe katarak şeddeli okumaktır.³²² Daha yaygın bir tanıma göre ise اِدْخَالَ أَحَدِ الْحَرْفَيْنِ الْمُتَمَاتِلَيْنِ أَوْ الْمُتَجَانِسَيْنِ أَوْ الْمُتَقَارِبَيْنِ فِي الْآخِرِ “Mütemâsil (birbirinin aynı) veya mütecânis (mahreçleri bir sıfatları farklı) veya mütekârib (mahreç ya da sıfatlarından birinde ya da her ikisinde yakınlık olan) iki harften ilkinin diğerine katmaktır.³²³ İdğâm da maksat telaffuz kolaylığı sağlamaktır. Zira idğâm yapılmaya müsait iki harfi idğâm ederek şeddeli gibi okumak, iki harfi ayrı ayrı okumaya nazaran daha kolaydır.³²⁴

İdğâma konu olan ilk harfe idğâm edilen harf anlamında müdğam (مُدْغَمٌ), ikinci harfe ise idğâmın kendisinde gerçekleştiği manasında müdğamün fih (مُدْغَمٌ فِيهِ) denilmektedir. Şâyet بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرٌ رَبِّكَ örneklerinde olduğu gibi hem müdğam hem de müdğamün fih harekeli gelirse idğâm-ı kebîr olur.³²⁵ İdğâma konu olan -gerek mütemâsil gereke mütecânis gerekse mütekârib olsun- harflerin ilki sakin ikincisi harekeli olduğu yerlere kıyasla iki harfinde harekeli olarak geldiği yerlerin Kur'an'da daha çok olması sebebiyle bu isimle (idğâm-ı kebîr) isimlendirilmiştir.³²⁶ Bu tür idğâm Ebû Amr'ın kıraatında mevcuttur.³²⁷ وَمَنْ يَعْمَلْ وَامِنْ نُعَمِّرْهُ örneklerindeki gibi ilk harf (müdğam) sakin olup ikinci harf (müdğamün fih) harekeli olursa buna da idğâm-ı sağîr denilir.³²⁸

³²¹ İbn Manzûr, “د غ م”, 12/203; İbn Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî'i'l-mübtedî*, 33; Tehânevî, “الإدغام”, 1/129; Mütercim Efendi, “د غ م”, 5/4970.

³²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 1/274; Temel, “idğâm”, 85; Devserî, “الإدغام”, 19; Karagöz, “idğâm”, 294; Fırat, “idğâm”, 35.

³²³ Rahim Tuğral, *Kur'an Tecvidi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009), 51; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 231; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 61.

³²⁴ Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 125.

³²⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî, *el-İknâ fi'l-kurâ'ati's-seb'*, thk. Abdülmecîd Katâmiş (Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1403/1982), 1/195; İbn Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî'i'l-mübtedî*, 33; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 43; Süyûtî, *el-İtkân*, 199; Tuğral, *Kur'an Tecvidi*, 52; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 235; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 105; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 130; Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 183.

³²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274.

³²⁷ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûs b. Muhammed el-Kays, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kurâ'ati's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*, nşr. Muhyiddîn Ramazan (Amman: Müessetü'r-Risâle, 1404/1984), 1/134; Dimyâtî, *İthâf*, 1/115.

³²⁸ İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ*, 1/238; İbn Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî'i'l-mübtedî*, 33; Süyûtî, *el-İtkân*, 202; Tuğral, *Kur'an Tecvidi*, 52; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 236; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 98; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 131; Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 183. Âsım kıraatinin Hafs rivâyetinde şu üç

İdğâmlar icrası bakımından da idğâm-ı tâm³²⁹ ve idğâm-ı nâkıs³³⁰ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Eğer أَخَذْتُمْ, أَمْرُ رَبِّكَ, أَلْعَذَابُ بِالْمَغْفِرَةِ misallerinde olduğu gibi müdğâm, müdğâmün fih'te zat ve sıfat itibariyle tam anlamıyla kayboluyorsa (iki harf tek harfmiş gibi şeddeli okunuyorsa) buna idğâm-ı tâm denir.³³¹ وَمَنْ يَعْمَلْ بَسِطَتْ, فَرَطْتُمْ misallerindeki gibi müdğâm zâtı (mahreç) ile müdğâmün fih'e katılıp sıfat itibariyle kendini hissettiriyorsa buna da idğâm-ı nâkıs denilmektedir.³³²

Tespitlerimize göre Fetih sûresinde 12 âyette 17 yerde³³³ idğâm yapılmaktadır.³³⁴ Bunlardan 12'si idğâm-ı kebîr,³³⁵ 5'i ise idğâm-ı sağırdır.³³⁶ Hucurât sûresinde ise 5 âyette 5 yerde³³⁷ idğâm yapılmaktadır.³³⁸ Bunlardan 4'ü idğâm-ı kebîr,³³⁹ 1'i ise idğâm-ı sağırdır.³⁴⁰ Örnek verecek olursak Sûsî Fetih sûresinde فَاسْتَغْفِرْ لَنَا³⁴¹ kelimesinde “râ” (ر) harfini “lâm” (ل) harfine idğâm ederek فَاسْتَغْفِرْنَا şeklinde okumuştur. Zemahşerî, “bu kıraatin hatalı olduğunu ve Ebû Amr'a isnad edilmesinin yalan olduğunu beyan ederek,

yerde ilk harfî sakin ikinci harfî harekeli olacak şekilde -bir kelime- idğâm (misleyn) vardır. (en-Nisâ 4/78) يُذَرِّكُكُمْ, (en-Nahl 16/76) يُوجِّهُهُ, (en-Nur 24/33) يُكْرِهُهُمْ

³²⁹ هُوَ إِذْ رَأَى الْحَرْفَ الْأَوَّلَ فِي الثَّانِي ذَاتًا وَصِفَةً

³³⁰ هُوَ إِذْ رَأَى الْحَرْفَ الْأَوَّلَ فِي الثَّانِي ذَاتًا لَا صِفَةً

³³¹ Sıtkı Güllü, *Tecvid Dersleri* (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2006), 78; Tuğral, *Kur'ân Tecvidi*, 61; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 140.

³³² “vâv” (و) ve “yâ” (ي) harfî ile olan idğâm-ı mea'l-ğunne, idğâm-ı mütecâniseyn'de “tâ” (ط) harfinin “te” (ت) harfine idğâmı -ki Kur'an'da (ez-Zümer 39/56) أَطَّطَ (en-Neml 27/22) أَطَّطَ (Yûsuf 12/80) فَطَّطَ (el-Mâide 5/28) بَسَّطَ sadece bu dört yerde geçer- ve idğâm-ı mütekâribeyn'de “kâf” (ق) harfinin “kef” (ك) harfine idğâmı -sadece (el-Mürselât 77/20'deki نَخْلَكُمْ kelimesinde geçer ki burası da idğâm-ı tam ve idğâm-ı nâkıs olmak üzere iki vecihtir- dışındaki bütün idğamlar tam idğamlardır. Detaylı bilgi için bk. Tuğral, *Kur'ân Tecvidi*, 61-64; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 231-237; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 140-141; Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 185-188. Sıtkı Güllü ise tenvin ve sakin “nûn” (ن) harfinden sonra idğâm-ı meal ğunne harflerinden (و ن م ي) herhangi birisinin gelmesiyle oluşacak idğâmın, idğâm-ı nâkıs olacağını söylemektedir. bk. Güllü, *Tecvid Dersleri*, 81.

³³³ el-Fetih 48/5 (يُعَذِّبُ مَنْ يَغْفِرُ لِمَنْ), 14 (بَلْ طَنَنْتُمْ), 13 (سَيَقُولُ لَكَ), 11 (الْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ), 5 (تَقَدَّمَ مَنْ لِيَغْفِرَ لَكَ), 2 (أَخْرَجَ شَطْنَهُ كُفَّارًا), 29 (أَرْسَلَ رَسُولَهُ), 28 (فَعَجَّلَ لَكُمْ), 20 (فَعَلِمَ مَا), 27, 18, 2 (تَحْسُدُونَ). bk. Muhammed Hasan Akil Mûsâ, *et-Telhis fi'l-kirâ'âti's-semân* (Suudi Arabistan: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek İslam Eğitimleri Kitap ve Sünnet Bölümü, 1412/1991), 413, 414.

³³⁴ el-Fetih 48/5 (يُعَذِّبُ مَنْ يَغْفِرُ لِمَنْ), 12 (ظَنَّ السَّوْءَ), 12 (ظَنَّ السَّوْءَ) kelimelerini Hişâm ve Hamza vakf halinde hemzeyi hazfederek سَوَّ şeklinde; hemzeyi hazfedip harekesini ravm ederek; hemzeyi “vâv” (و) harfine ibdal edip idğâm ederek سَوَّ şeklinde ve dördüncü olarak da idğâmı birlikte harekesini ravm ederek 4 vecih ile okumaktadır.

³³⁵ el-Fetih 48/2 (يُعَذِّبُ مَنْ يَغْفِرُ لِمَنْ), 14 (سَيَقُولُ لَكَ), 11 (الْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ), 5 (تَقَدَّمَ مَنْ لِيَغْفِرَ لَكَ), 20 (فَعَلِمَ مَا), 27, 18, 2 (يُعَذِّبُ مَنْ يَغْفِرُ لِمَنْ), 14 (بَلْ طَنَنْتُمْ), 13 (سَيَقُولُ لَكَ), 11 (الْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ), 5 (تَقَدَّمَ مَنْ لِيَغْفِرَ لَكَ), 2 (أَخْرَجَ شَطْنَهُ كُفَّارًا), 29 (أَرْسَلَ رَسُولَهُ), 28 (فَعَجَّلَ لَكُمْ).

³³⁶ el-Fetih 48/11 (بَلْ طَنَنْتُمْ), 13 (فَاسْتَغْفِرْ لَنَا), 26 (بَلْ تَحْسُدُونَ), 27 (إِذْ جَعَلَ), 20 (فَعَلِمَ مَا).

³³⁷ el-Hucurât 49/7 (لَمْ يَتَّبِعْ فَأُولَئِكَ), 11 (الْأَمْرَ لَعْنَتُمْ), 16 (قَبَائِلَ لِّتَعَارَفُوا), 13 (يَأْكُلْ لَحْمًا), 12 (لَمْ يَتَّبِعْ فَأُولَئِكَ), 11 (الْأَمْرَ لَعْنَتُمْ). bk. Mûsâ, *et-Telhis*, 415.

³³⁸ el-Hucurât 49/14 (شَيْئًا) kelimesi vakıf halinde Hamza tarafından nakil ve idğâm ile شَيَّا ve شَيَّا şeklinde okunmaktadır.

³³⁹ el-Hucurât 49/7 (الْأَمْرَ لَعْنَتُمْ), 12 (يَأْكُلْ لَحْمًا), 13 (قَبَائِلَ لِّتَعَارَفُوا), 16 (يَعْلَمُ مَا).

³⁴⁰ el-Hucurât 49/11 (لَمْ يَتَّبِعْ فَأُولَئِكَ).

³⁴¹ el-Fetih 48/14.

böylesi bir dil hatası bulunan kiraatin, Ebû Amr gibi Arapçayı iyi bilen birine nispet edilemeyeceğini” söylemiştir.³⁴² Bir dil bilimci ve müfessir olan Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (öl. 311/923) de bunu fâhiş bir hata olarak görmektedir.³⁴³ Ondan nakledenlerin hatalı bir şekilde nakletmiş olabileceğini düşünmekle beraber “lâm” (ل) harfinin “râ” (ر) harfine idğâmının Arap dili açısından mümkün, tersinin ise hata olduğunu belirtmektedir. Zira Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) ve Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebü’l-Hasen, Ebü’l-Hüseyn) Sîbeveyh (öl. 180/796) gibi söz sahibi olarak gördüğü dilcilerin bunu câiz görmediğini ifade etmektedir.³⁴⁴

İdğâmlardaki lafız - mana ilişkisine *“Saf bağlayıp duranlara”*³⁴⁵ *وَالصَّافَّاتِ صَفًّا* âyetini örnek olarak verebilir. Ebû Amr ve Hamza “tê” (ت) harfini “sâd” (ص) harfine idğâm ederek *وَالصَّافَّاتِ صَفًّا* şeklinde okumuşlardır. Bu idğamlı kiraat Türkçe ifadelerle “vessaaaaaffêêêessaffê” şeklinde yazıldığında bir düzen oluşturduğu açıkça görülmektedir. Böylelikle meydana gelen iki medd-i lâzım Allah Teâlâ’nın (celle celâlühü) huzurunda meleklerin uzun ve düzgün saflar oluşturduklarına, dört şeddeli harfde safların sık ve iç içe geçtiğine işaret ediyor gibidir.³⁴⁶

2.3.4. İhfâ

Lügatte gizlemek, örtmek manasına gelmektedir.³⁴⁷ Tecvîd terimi olarak sâkin ك, ق, ف, ظ, ط, ض, ص, ش, س, ز, ذ, د, ج, ث, ت ve tenvinden sonra “nûn” (ن) harfini şeddeden uzak, ğunne ile birlikte idğâm harflerinden biri gelirse sâkin “nûn” (ن) harfini şeddeden uzak, ğunne ile birlikte idğâm

³⁴² Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/377; Uludaş, *Ebû Hayyân el-Endelûsî’nin el-Bahru’l-muhît’inde Kırâat Olgusu* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 108. Ebû Hayyân, Ebû Saîd es-Sîrâfî’nin (öl. 368/979) şöyle dediğini nakletmiştir: “Biz Ya’kûb’dan başka hiç kimsenin “râ” (ر) harfinin “lâm” (ل) harfine idğâm edilmesi hususunda muhalefet ettiğini bilmiyoruz. Ancak Ebû Amr kanalıyla gelen rivayeti biliyoruz. O *وَسْتَغْفِرُ لَهُمُ الرَّسُولُ* (en-Nisâ 4/64), *يَغْفِرُ لِمَنْ* (en-Nahl 16/70), *أُرْدِلَ الْعُمُرُ* (el-Hac 22/5) “râ” (ر) harfinden önceki harf harekeli olursa “lâm” (ل) harfine idğâm ederek okur. *الْأَنْهَارُ لَهُمُ* (en-Nahl 16/31) örneklerindeki gibi “râ” (ر) dan önceki harf sâkin, “râ” (ر) harfi de kesra veya damme harekeli olursa yine idğâm edilir. *الْحَمِيرَ لِيَرْكَبُهَا* (en-Nahl 16/8), *الْأَبْرَارَ لِيَبْ نَعِيمَ* (el-İnfitâr 82/13), *مِنْ مِصْرَ لِأَمْرَاتِهِ* (Yûsuf 12/21) örneklerindeki gibi “râ” (ر) fetha hareke öncesinde lin veya med harflerinden birisi varsa idğâm edilmez.

³⁴³ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbühü*, nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 1408/1988), 1/398.

³⁴⁴ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 5/22.

³⁴⁵ es-Saffât 37/1.

³⁴⁶ Çağl, , *Kur’ân Belâgati ve Fonetigi*, 401, 402.

³⁴⁷ İsfahânî, “خ ف ي”, 152; İbn Manzûr, “خ ف ا”, 14/234; Mütercim Efendi, “خ ف ي”, 6/5727; Karagöz, “ihfâ”, 299; Temel, “ihfâ”, 88.

ve izhar arası bir okuyuş şeklidir.³⁴⁸ Ancak Ebû Ca'fer ³⁴⁹وَالْمُنْحَنَةُ ³⁵⁰يَكُنْ غَنِيًّا kelimeleri hariç ³⁵¹فَسَيُغْضَوْنَ kelimeleri hariç ³⁵²حَلِيمًا غَفُورًا لِمَنْ خَشِيَ اللَّهَ örneklerindeki gibi yukarıda sayılan bu 15 harfe “hâ” (خ) ve “ğayn” (غ) harflerini ilâve ederek sakın “nûn” (ن) ve tenviden sonra bu iki harften biri gelirse ihfâ ile okur.³⁵²

Fetih sûresinde Ebû Ca'fer'in ihfâ uygulamasına örnek yoktur. Hucurât sûresinde ise ³⁵³يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ ... إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ âyetinde tenviden sonra gelen “hâ” (خ) harfinde ise ihfâ yapmıştır.

2.3.5. İmâle

Sözlükte bir şeye yönelmek, bir tarafa çekmek, bir şeyi bir tarafa meylettirmek ve bir nesneyi bir tarafa eğmek gibi anlamlara gelmektedir.³⁵⁴ Kıraat ilmi terimi olarak ise fetha harekeyi kesre harekeye, harf olarak da “elif” (ا) harfini “yâ” (ي) harfine meylettirmeye denilmektedir.³⁵⁵ Fetha sesinin telaffuzda çenenin yukarı yönlü hareketi söz konusuysa imâle ile okuyuşta ise aşağı yönlü bir hareketi söz konusudur. Çenenin aşağıya doğru eğilmesi yukarıya yükselmesinden daha kolay olduğu için dolayısıyla telaffuzda kolaylık da vardır.³⁵⁶ İmâle, imâle-i kübrâ ve imâle-i suğrâ olmak üzere ikiye ayrılır.³⁵⁷

İmâle-i Kübrâ: Fetha harekeyi kesre harekeye, “elif” (ا) harfini de “yâ” (ي) harfine daha yakın olacak şekilde meylettirmek sûretiyle yapılır.³⁵⁸ Buna fethayı yatırma manasında idcâ' (اضجاع) veya yüzüstü düşürmek anlamında bath (بطح) da denilmektedir. İmâleli okuyuşta meylettirme işlemi yapılırken “elif” (ا) harfini tamamen

³⁴⁸ Tehânevî, “الإخفاء”, 1/121; Devserî, “الإخفاء”, 16; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 163; Temel, “ihfâ”, 88; Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 171.

³⁴⁹ en-Nisâ 4/135.

³⁵⁰ el-Mâide 5/3.

³⁵¹ el-İsra 17/51.

³⁵² Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, 232.

³⁵³ el-Hucurât 49/13.

³⁵⁴ Zemahşeri, “م ي ل”, 2/237; İbn Manzûr, “م ي ل”, 11/636; Zebidî, “م ي ل”, 30/433; Mütercim Efendi, “م ي ل”, 5/4773.

³⁵⁵ Mekkî, *el-Keşf*, 1/168; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ*, 1/268; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; Tehânevî, “الإمالة”, 1/259; Dimyâtî, *İthâf*, 1/240; Devserî, “الإمالة”, 31; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 115; Karagöz, “imâle”, 314; Tetik, “imâle”, 91; Fırat, “imâle”, 52.

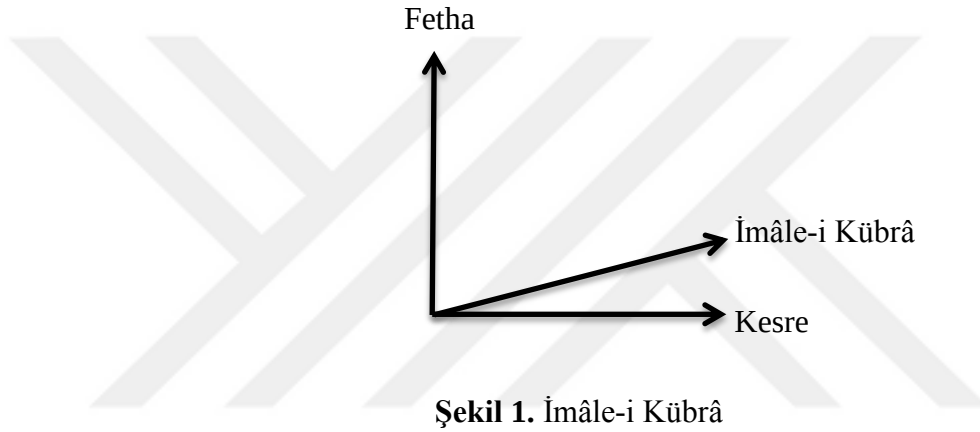
³⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/35.

³⁵⁷ İbn Kâsîh, *Sirâcü'l-kâri 'i'l-mübtedî*, 103.

³⁵⁸ Tuğral, *Kur'an Tecvidi*, 78; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 93.

“yâ” (ي) harfine, fetha harekeyi de kesre harekeye dönüştürmekten kaçınılmalıdır. Örneğin; يَحْيَى, عِيسَى, مُوسَى, مَوْلَانَا, كَافِرِينَ, مَأْوِيَهُمْ, وَأَنْقَى gibi kelimeleri kimi kıraat imamları imâle ile okumaktadır.³⁵⁹ Kıraat-ı Âsım’ın râvisi Hafs ise sadece ³⁶⁰مَجْرِيهَا kelimesini imâle ile okumuştur.³⁶¹

Ayrıca Kisâi بِصِيرَةٍ, وَالْمَلَكَةِ, لَعْبَرَةٍ örneklerinde olduğu gibi hâ-ü te’nîs ile biten ve mâkablinde ا, ح, خ, ص, ض, ط, ع, غ harflerinden biri olmayan kelimeleri vakf halinde imâle ile okur.³⁶²

Şekil 1. İmâle-i Kübrâ

Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrâhîm, Hicr, Râ’d, Tâhâ, Meryem gibi hurûf-u mukatta’ ile başlayan sûreleri de kimi imamlar imâle ile okumuşlardır.³⁶³

İmâle-i Suğrâ: Fetha harekeyi kesre harekeye meylettirirken fetha harekenin ağırlığını daha fazla hissettirerek okumaktır.³⁶⁴ Buna aynı zamanda fetha harekeyi azaltma anlamında taklîl (تقليل), fethayı eksiltmek manasında taltîf (تلطيف), iki lafız arasında manasında beyne’l-lafzeyn (بين اللفظين), beyne beyne (بين بين), beyne’l-feth ve’l-imâle (بين الفتح والإمالة) de denilmektedir.³⁶⁵ كَافِرِينَ, أَخْبَارَكُمْ, إِشْتَرَى, وَالْأَنْصَارِ gibi kelimeleri kimi kıraat imamları imâle-i suğrâ (beyne beyne, taklîl) ile okumuşlardır.

³⁵⁹ Bu tür okuyuş özellikle Hamza, Kisâi ve Halefû’l-Âşir’de görülmektedir. bk. Dimyâtî, *İthâf*, 2/248.

³⁶⁰ Hûd 11/41.

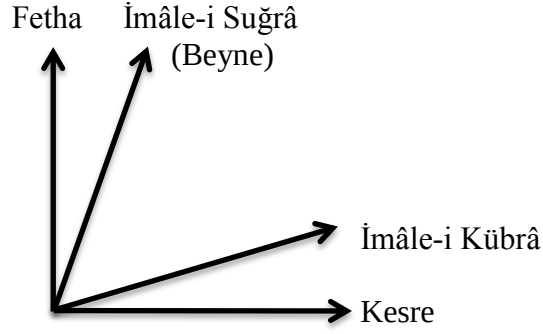
³⁶¹ Mekkî, *el-Keşf*, 1/204-205; Dâni, *et-Teyşir*, 269; Dimyâtî, *İthâf*, 2/46.

³⁶² Dâni, *et-Teyşir*, 277.

³⁶³ Mekkî, *el-Keşf*, 1/186; Dimyâtî, *İthâf*, 2/271-272.

³⁶⁴ Tuğral, *Kur’ân Tecvidi*, 78; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 93; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 116.

³⁶⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; Tetik, “imâletü’s-suğrâ”, 92.

Şekil 2. İmâle-i Suğrâ (Beyne)

Fetih sûresinde 9 âyette 15 kelimede ³⁶⁶ imâle uygulaması yapılmaktadır. ³⁶⁷ النَّاسِ kelimesi Dûrî; ³⁶⁸ شَاءَ kelimesi İbn Zekvân, Hamza ve Halefû'l-Âşir tarafından yalnızca imâle ile okunmaktadır. ³⁶⁹ Diğer kelimeler de ise imâle ve taklîl (beyne/imâle-i suğrâ) uygulaması beraber icrâ edilmektedir. Bunları altı grupta toplayabiliriz:

Birinci grup kelimeleri ³⁷⁰ Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir imâle ile okurken; Verş fetih ve beyne ile okumaktadır.

İkinci grup kelimeleri ³⁷¹ Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir imâle; Verş fetih ve beyne ile okurken; Ebû Amr beyne ile okumaktadır.

Üçüncü grupta yer alan kelimeyi ³⁷² Kisâî ve Halefû'l-Âşir imâle; Verş fetih ve beyne ile okurken; Ebû Amr beyne ile okumaktadır.

Dördüncü grupta yer alan kelimeyi ³⁷³ Ebû Amr ve Dûrî (Kisâî) imale ile okurken; beşinci gruptaki kelimede ³⁷⁴ ise Ruveys onlara katılmıştır.

³⁶⁶ el-Fetih 48/10 (أَوْفَى), 13 (لِلْكَافِرِينَ), 17 (الْأَعْمَى), 20 (النَّاسِ), 21 (الْأَخْرَى), 26 (الْتَقَوِي), 27 (الرُّءْيَى شَاءَ), 28 (هُدًى), (تَرْبُهُمْ, سَيِّمِيَهُمْ, فَاسْتَوِي, التَّوْرِيَّةَ, كُفَّارَ), 29 (كَفَى).

³⁶⁷ el-Fetih 48/20.

³⁶⁸ el-Fetih 48/27.

³⁶⁹ el-Fetih 48/27 (شَاءَ).

³⁷⁰ el-Fetih 48/10 (أَوْفَى), 17 (الْأَعْمَى), 28 (هُدًى), 29 (فَاسْتَوِي). Ebû Amr الْأَعْمَى kelimesini kimi yerlerde imâle ile okumuştur. Örneğin وَأَصْلُ سَبِيلٍ (el-İsrâ 17/72) ayetinde geçen أَعْمَى kelimesini ilk geçtiği yerde imâle ile okurken ikinci geçtiği yerde fetih ile okumaktadır. أَعْمَى kelimesi ilk geçtiği yerde sıfat olarak gelmiş olup fiziki anlamda göz ile görülen şeyleri göremeyen anlamındaki kör kastedilirken; ikinci geçtiği yerde ise ism-i tafdîl olarak gelmiş olup üstünlük ifade etmektedir. Zira ayetin sonundaki وَأَصْلُ سَبِيلٍ (yolunu daha da şaşırmıştır) ifadesinin ism-i tafdîl vezninde gelip öncesine atfedilmesi ikinci أَعْمَى'nin ism-i tafdîl olarak geldiğinin delilidir. İsm-i tafdîl olarak gelmediğinde tam kelime kabul edilir ve imâle ile okunabilir. bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 604; Çağır, *Kur'ân Belâgati ve Fonetigi*, 410, 411; Uludaş, *Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-muhîr'inde Kırâat Olgusu*, 110.

³⁷¹ el-Fetih 48/26 (الْتَقَوِي), 29 (فَاسْتَوِي).

³⁷² el-Fetih 48/27 (الرُّءْيَى).

³⁷³ el-Fetih 48/28 (كُفَّارَ).

Altıncı grup kelimeyi³⁷⁵ Ebû Amr, İbn Zekvân, Kisâî ve Halefû'l-Âşir imâle; Kâlûn fetih ve beyne ile okurken; Verş ve Hamza ise beyne ile okumuştur.

Hucurât sûresinde 8 âyette 10 kelimedede³⁷⁶ imâle uygulaması bulunmaktadır. ³⁷⁷جَاءَكُمْ kelimesi İbn Zekvân, Hamza ve Halefû'l-Âşir; ³⁷⁸نِعْمَةً kelimesi vakf halinde Kisâî tarafından yalnız imâle vechi ile okunan kelimelerdir. Diğer kelimelerde imâle ve beyne uygulaması beraber icrâ edilmektedir. Bunları da üç grupta toplayabiliriz:

Birinci grup kelimeleri³⁷⁹ Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir imâle ile okurken; Verş fetih ve beyne ile okumaktadır.

İkinci grup kelimeleri³⁸⁰ Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir imâle; Verş fetih ve beyne ile okurken; Ebû Amr beyne ile okumaktadır.

Üçüncü grupta yer alan kelimeyi³⁸¹ ise Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir imâle ile okurken; Verş beyne ile okumaktadır.

İmâlenin ses - anlam ilişkisine وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ... *“Savaştan geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkılmış...”*³⁸² âyeti örnek olarak verilebilir. Âyette geçen ضَاقَتْ fiillerini Hamza imâle ile okumuştur. Hamza'nın imâleli kıraati Tebük seferine katılmayıp geride kalan üç kişinin³⁸³ (yaşadığı pişmanlık ve sıkıntıdan kaynaklı) içsel yaşantısını betimliyor gibidir. Şöyle ki ضَاقَتْ fiileri tahkik vechi ile okunduğunda kişi psikolojik olarak kendisini iyi hissederken buna karşılık imâle ile kesraya meylettirerek okunduğunda ise insan iç dünyasının daralmakta ve birilerinin boğazını sıktığını hissetmektedir.³⁸⁴

³⁷⁴ el-Fetih 48/13 (لِلْكَافِرِينَ).

³⁷⁵ el-Fetih 48/28 (النَّورِ).

³⁷⁶ el-Hucurât 49/3 (لِلنَّفَوِي), 6 (جَاءَكُمْ), 8 (نِعْمَةً), 9 (إِخْدِيَهُمَا, الْأَخْرِي), 11 (عَسَىٰ), 12 (أَنْتِي), 14 (أَتَقِيكُمْ), 17 (هَدِيكُمْ).

³⁷⁷ el-Hucurât 49/6.

³⁷⁸ el-Hucurât 49/8.

³⁷⁹ el-Hucurât 49/11 (عَسَىٰ), 13 (أَتَقِيكُمْ), 17 (هَدِيكُمْ).

³⁸⁰ el-Hucurât 49/3 (لِلنَّفَوِي), 9 (إِخْدِيَهُمَا), 13 (أَنْتِي).

³⁸¹ el-Hucurât 49/9 (الْأَخْرِي).

³⁸² et-Tevbe 9/118.

³⁸³ Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî'. bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 3/259; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/93, 94.

³⁸⁴ Çağıl, *Kur'ân Belâgati ve Fonetîği*, 412, 413.

2.3.6. İskân

Harfî üç harekeden -fetha, damme, kesre- uzaklaştırıp cezm halinde okumaktır.³⁸⁵ Kavramsal olarak هُوَ، هِيَ gibi müfred müzekker/müennes ğâib zamirlerinin başına “lâm” (ل), “fâ” (ف), “vâv” (و) harfleri ve ³⁸⁶ثُمَّ geldiğinde Kâlûn, Ebû Amr, Kisâî ve Ebû Ca’fer zamirlerdeki “hâ” harfini هُوَ، هِيَ، هُوَ şeklinde iskân (cezm) ile okumaktır.³⁸⁷

Yalnızca Fetih sûresinde bir yerde iskân uygulaması bulunmaktadır. وَهُوَ الَّذِي وَهُوَ أَتَيْنَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيَّدِيكُمْ عَنْهُمْ...³⁸⁸ âyetinde Kâlûn, Ebû Amr, Kisâî ve Ebû Ca’fer وَهُوَ وَهُوَ şeklinde okumuşlardır.

2.3.7. İşmâm

Kelime olarak bir kişiye bir şeyi koklatmak anlamına gelmektedir.³⁸⁹ Terim olarak ise kullanıldığı alana göre farklı tanımlar yapılmıştır. Tecvid ilminde الْإِشْمَامُ: “(Vakfedildiğinde) sükûndan sonra damme (ötre) harekeye işaret etmek üzere dudakları ileri doğru toplamak” şeklinde ifade edilmiştir.³⁹⁰ نَسْتَعِينُ، الْعَظِيمُ gibi sonu damme ile biten kelimelerde vakfedildiğinde son harfin harekesine işaret etmek için ses kesildikten sonra dudaklar ön tarafa doğru toplanır. Bu tür işmâm sadece vakfedilen kelimenin son harfi damme olduğunda yapılabilir. Kıraat ilminde ise işmâmın birkaç çeşidi vardır.

a) Bir harfin (ص) diğer bir harf ile (ز) karıştırılmasıyla yapılan işmâm: “sâd” (ص) ve “zêy” (ز) harflerinin birbirine mezcedilmesiyle (karıştırılmasıyla) ortaya yeni bir çıkar ki -ne sâd ne de zêy harfidir- bu harfe sâd-ı müşemme denilir.³⁹¹ Kıraat imamlarından Hamza’nın ilk râvisi Halef Kur’an’daki bütün الصراط ve صراط

³⁸⁵ Öztoprak, *Kur’an Kıraatı*, 61; Temel, “iskân”, 93; Fırat, “iskân”, 41.

³⁸⁶ Ebû Amr, (el-Kasas 28/61) هُوَ ثَمَّ deki gibi هُوَ den sonra munfasıl zamir (هُوَ، هِيَ) geldiğinde iskân uygulamasını yapmayıp, tahrîk (hareke) ile okur.

³⁸⁷ Öztoprak, *Kur’an Kıraatı*, 233.

³⁸⁸ el-Fetih 48/24.

³⁸⁹ Zebidî, “ش م م”, 32/473; İbn Manzûr, “ش م م”, 12/325; Mütercim Efendi, “ش م م”, 6/5065; Temel, “işmâm”, 97; Fırat, “işmâm”, 43.

³⁹⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/121; Devserî, “الإشمام”, 24; Öztoprak, *Kur’an Kıraatı*, 62; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 158.

³⁹¹ İbn Kâsîh, *Sirâcü’l-kârî’i’l-mübtedî*, 31.

kelimelerini işmâm ile okurken, ikinci râvisi Hallâd sadece Fâtiha sûresindeki الصراط, أَصْدَقْ, kelimesini işmâm ile okur. Yine kıraat imamlarından Hamza, Kisâî, Halef قَصْدُ, فَاصْدَعْ, يَصْدِفُونَ, يَصْدِفُونَ, تَصْدِيقَ kelimelerinde olduğu gibi sâkin sâd harfinden sonra harekeli “dâl” (د) harfi gelen kelimelerdeki “sâd” (ص) harflerini işmâm ile okur. Ruveys ise ³⁹²يَصْدُرُ ve ³⁹³يُصْدِرُ kelimelerini işmâm ile okur.

b) Harekenin harekeye karıştırılmasıyla yapılan işmâm: Meçhul konumunda olan حِيلَ, سِيَقَ, قِيلَ, حِيلَ, سِيءَ, سِيئَتُ, غِيضَ, جِيءَ kelimelerini Kisâî, Hişâm ve Ruveys; حِيلَ, سِيَقَ, سِيئَتُ, سِيءَ kelimelerini İbn Zekvân; سِيئَتُ, سِيءَ kelimelerini ise Nafi’ ve Ebû Ca’fer işmâm ile okumuşlardır.³⁹⁴ Buralardaki işmâmın tatbiki şöyledir. Söz konusu kelimelerin ilk harflerini okurken dudaklar öne doğru toplanıp damme hareke hissettirilip devamında kesre harekeye geçilir. Böylelikle iki hareke -damme ve kesre- karıştırılmış olmaktadır.³⁹⁵

c) Harekenin sükûna işmâmı: Aslî harekeye işaret etmek için dudakları yummandır. İşmâmın bu çeşidine ³⁹⁶لَا تَأْمَنَّا lafzı örnek verilebilir. Kıraat imamları bu lafzı ya işmâm ile ya ihtilâs ya da normal (işmâm ve ihtilâs yapmadan) okumuştur.³⁹⁷

Kelimenin idğamsız hali لَا تَأْمَنَّا şeklinde idi. İşmâm ile okunduğunda birinci “nûn” (ن) harfindeki harekenin damme olduğunu göstermek için şeddeli “nûn” (ن) harfinde idğâm ile birlikte ğunne icra edilirken dudakları öne doğru uzatıp çekmek suretiyle yapılır.³⁹⁸

İhtilâs³⁹⁹ ile okunduğunda birinci “nûn” (ن) harfindeki hareke zayıf bir sesle ve süratli bir şekilde okunur.

³⁹² ez-Zilzâl 99/6.

³⁹³ el-Kasas 28/23.

³⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/208.

³⁹⁵ Devserî, “الإشمام”, 25.

³⁹⁶ Yûsuf 12/11.

³⁹⁷ İşmâm ve ihtilâs vecihleri Ebû Ca’fer hariç diğer kıraat-i aşere imamlarınca okunmaktadır. Dileyen iki vecihten biriyle okuyabilir. Ebû Ca’fer ise bu kelimeyi normal okumuştur. bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*. 1/303-304; Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 72; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 225.

³⁹⁸ Tuğral, *Kur'an Tecvidi*, 76.

³⁹⁹ Bazı kaynaklarda yakın anlamli oldukları için harekenin ihfâsı, ihtilâs ve ravm birbirinin yerine kullanılmıştır. Aslında gerek ihtilâs olsun gerekse ravm her ikisi de harekeyi hızlıca telaffuzdan ibaret olduğu için harekenin ihfâsı demektir. Ancak aralarında uygulama yeri bakımından farklar fardır. İhtilâs vasl halinde üç harekede –fetha, kesra, damme- ve hem kelime ortasında hem de kelime

Yapılan araştırma neticesinde Hucurât sûresinde işmâm uygulaması görülmemektedir. Fetih sûresinde iki âyette işmâm uygulaması bulunmaktadır.⁴⁰⁰ Halef bu kelimedeki “sâd” (ص) harfini sâd-ı müşemme ile Kunbül ve Ruveys “sîn” (س) ile okumuşlardır.⁴⁰¹

2.3.8. Hâü's-Sekt

Vakf halinde kelimenin sonuna harfî ya da harekeyi belirtmek için ilâve edilen sakin “hê” (ه) harfine denilir.⁴⁰² Buna aynı zamanda bitiştirmek, sonradan getirip eklemek anlamlarına gelen ilhâk da denilmektedir.⁴⁰³

Ya'kûb مِمَّ، لِمَ، بِمَ، عَمَّ gibi soru edatı olan “mâ” (ما) ile harfî cerler birleştiğinde مَاهِيَه، اِلَّا هُوَه، فَاَمْتَحِنُوْهُنَّ، بِيْدِيَّ şeklinde okumuştur. مَاهِيَه، اِلَّا هُوَه، فَاَمْتَحِنُوْهُنَّ، بِيْدِيَّ örneklerindeki gibi müfred müennes/müzekker gâib, cem' müennes gâib zamirleri ve sonu şeddeli “yâ” (ي) harfî ile biten lafızları Ya'kûb مَاهِيَه، اِلَّا هُوَه، فَاَمْتَحِنُوْهُنَّ، بِيْدِيَّ şeklinde hâ-i sekt ile okumaktadır.⁴⁰⁴ Yine مَطْهَرُونَ، عَالَمِينَ örneklerindeki gibi

sonunda yapılabilirken, ravm ise vakf halinde kelimenin son harfinde, hareke de kesra ve damme olduğunda kasr vechi ile birlikte yapılır. bk. İbnü'l- Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1405/1985), 59; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 166; Fırat, “ravm”, 118.

⁴⁰⁰ el-Fetih 48/2, 20 (صِرَاطًا). Ebû Hayyân işmamlı okuyuşun Kays lehçesinde olduğu ifade etmiştir. bk. Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühîd*, 1/143; Uludaş, *Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahrü'l-muhîd'inde Kırâat Olgusu*, 111.

⁴⁰¹ “Sâd” (ص) ve “tâ” (ط) harfleri kapantılı damaksıl harf iken, “sîn” (س) harfî ötümsüz ünsüz, daralma ünsüzü ve ıslıklı bir harftir. Dolayısıyla “sîn” (س) harfî ile okunması halinde mahreç yönünden çok uzak düşen “tâ” (ط) harfine geçilirken, dil aynı kelime içerisinde hem aşağı hem de yukarı yönlü bir işlevlik icra edeceğinden telaffuz zorluğu ortaya çıkacaktır. Fakat cumhurun kıraatine göre “sâd” (ص) ile okunup, sonrasında “tâ” (ط) harfine geçilmesi durumunda, her iki harf de damaksıllar grubuna dâhil olduğu için, geçiş anında dil bir tek kapatma ve yükselme hareketi yapmış olacak ve iki harf birbirlerine yakın düşüp uyum arzedecek. Bu sayede de hem telaffuz kolaylaşacak hem de kulak zevki oluşacaktır. Zîrâ işmam yapılması sonucu (ص - ز arası) oluşan “zı” harfî ötümlü ünsüzdür. Dolayısıyla bundan, diğer bir ötümsüz ünsüz olan “tâ” (ط) harfine geçmek kolay ve birbiriyle uyuşan, tek yönlü bir fonetik ahenk meydana getirecektir. bk. Eren - Uludaş, “Kıraat Farklılıklarının Fâtîha Sûresinin Yorumlanmasındaki Rolü”, 628.

⁴⁰² İlave edilen bu harf müfred müzekker gâib zamir ile karıştırılmamalıdır. Buradaki amaç son harfteki harekeyi muhafaza etmektir. bk. Devserî, “هَاءُ السَّكْتِ”, 126.

⁴⁰³ Uludaş, *İmâm-ı Ya'kûb ve Rivâyeti* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 43. Akaslan, *Nisâ Sûresinin Kırâat-i Aşere Açısından Tahlili* (Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 85.

⁴⁰⁴ Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 132.

sonu meftûh “nûn” (ن) harf ile biten ismi fâil ve ismi mefûl kalıbındaki cem’ müzekker sâlimleri de مُطَهَّرُونَهُ, عَالَمِيَّةُ, مُحْسِنِيَّةُ şeklinde hâ-i sekt ile okur.⁴⁰⁵

Âsım kıraatinin Hafs rivâyetinde ise كِتَابِيَّةُ⁴⁰⁸, اِفْتَدِهْ⁴⁰⁷, اَلَمْ يَتَسَنَّهُ⁴⁰⁶, حِسَابِيَّةُ⁴⁰⁹, مَالِيَّةُ⁴¹⁰, سُلْطَانِيَّةُ⁴¹¹, مَاهِيَّةُ⁴¹² olmak üzere dört sûrede, yedi kelimede ve ikisi mükerrer toplam dokuz yerde geçmektedir.⁴¹³ Bu kelimeler üzerinde vakfedildiğinde bütün kurra hâ-i sekt ile okunması konusunda ittifak etmişlerdir. Vakf ve vasl halinde Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Ebû Ca’fer ve Âsım “hâ” (ه) harfini sakın okumuşlardır. Bunların dışındaki imamlar vasl hallerinde ihtilaf etmişlerdir.⁴¹⁴

Fetih sûresinde hâ-i sekit yapılmamakla beraber Hucurât sûresinde bir yerde يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ ... خَيْرًا مِنْهُمْ⁴¹⁵... Ya’kûb hâ-i sekit yapmaktadır. âyetinde مِنْهُمْ lafzında vakfedildiğinde Ya’kûb hâ-i sekit ile مِنْهُمْ şeklinde okumaktadır.

2.3.9. Hazf

Düşürmek, kaldırmak, bir şeyden bir parça kesmek ve koparmak gibi anlamlara gelen hazf kelimesi⁴¹⁶ indirmek, düşürmek anlamlara gelen iskât kelimesi ile birbirleri yerine kullanılmaktadır.⁴¹⁷ Istılahta ise kelime içindeki bir harfin (harekesi ile birlikte) telaffuzdan kaldırılmasını ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴¹⁸ الصَّابُونَ, الْخَطِئِينَ, مُتَكِينِينَ⁴¹⁸ örneklerindeki gibi hemze tek kelimede olup mâkabli kesre ya da fetha harekeli olursa bazı kurra tarafından hazf ile الصَّابُونَ, الْخَاطِئِينَ, مُتَكِينٍ şeklinde; جَاءَ أَمْرُنَا, هَؤُلَاءِ إِنْ, أَوْلِيَاءِ şeklinde; أَوْلَانِكَ örneklerindeki gibi hemze iki kelimede olup, ilk kelimenin son harfî, ikinci

⁴⁰⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/134-136.

⁴⁰⁶ el-Bakara 2/259.

⁴⁰⁷ el-En’âm 6/90.

⁴⁰⁸ el-Hâkka 69/19, 25.

⁴⁰⁹ el-Hâkka 69/20, 26.

⁴¹⁰ el-Hâkka 69/28.

⁴¹¹ el-Hâkka 69/29.

⁴¹² el-Kâria 101/10.

⁴¹³ Güllü, *Tecvîd Dersleri*, 119; Tuğral, *Kur’ân Tecvidi*, 87; Yıldırım, *Kıraat İlmine Giriş*, 106; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, 132; Temel, “hâü’s-sekte”, 75; Koyuncu, *Kıraat İlmi*, 83. (Sultanın Mâliye Mâhiyesinin Hesâbı Kitâbında İktidâ Lem Yetesennehtir” kelimelerinde toplanmıştır.)

⁴¹⁴ Detaylı bilgi için bk. Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 256; Ünlü, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvidi*, 168-170.

⁴¹⁵ el-Hucurât 49/11.

⁴¹⁶ Cevherî, “ح ذ ف”, 4/1341; İbn Manzûr, “ح ذ ف”, 9/39; Mütercim Efendi, “ح ذ ف”, 4/3653; Temel, “hazf”, 75.

⁴¹⁷ Cevherî, “س ق ط”, 4/1132; Mütercim Efendi, “س ق ط”, 4/3131; Pâluvi, *Zübde*, 17; Temel, “iskât”, 93.

⁴¹⁸ Devserî, “الحذف”, 55.

kelinmenin ilk harfî olduğu durumlarda kimi imamlar⁴¹⁹ tarafından جَا أَمْرُنَا, هَوَلَا إِنْ كُنْتُمْ, أُولِيَاءَ, مِنَ السَّمَاءِ, أَلْسَفَهَا, أُولِيَاءَ, مَا مِنَ السَّمَاءِ, أَلْسَفَهَا şeklinde ilk hemzeleri hazfedilerek okunmaktadır. Aşîkâ ve Aşîkâ gibi elif-i memdûde ile biten kelimelerde vakfedildiğinde hazf ile أُولِيَاءَ, مَا مِنَ السَّمَاءِ, أَلْسَفَهَا şeklinde okunmaktadır.⁴²⁰

Fetih sûresinde 3 âyette 4 kelimede⁴²¹ hazf uygulaması bulunmaktadır. Hişâm ve Hamza söz konusu kelimelerden elif-i memdûde ile bitenleri beş vecih ile okumaktadır. Bu vecihlerden üçü tûl ile hazf, tevassut ile hazf ve kasr ile hazftir. Uygulamada kelimenin sonundaki “elif” (ل) harfîni düşürmektedirler. Diğer iki kelimeyi ise dört vecih ile okumakta olup bu vecihlerden biri de hazftir. Hucurât sûresinde ise hazf uygulaması bulunmamaktadır.

2.3.10. Ğunne-Adem-i Ğunne

Ğunne sözlükte genizden gelen ses denilmektedir. Litetâtürde ise ihfâ, idğâm-ı meal/misleyn ğunne ve iklâb uygulamalarında “mîm” (م) ve “nûn” (ن) harflerinin ğunne sıfatı ile beraber telaffuz edilmesidir. Adem-i ğunne ise bu harflerden ğunne sıfatını kaldırarak okumaktır. Kıraat imamlarından Hamza’nın ilk ravisi Halef b. Hişâm hariç bütün kıraat imamları sakın “nûn” (ن) ve tenvinden sonra “yâ” (ي), “mîm” (م), “nûn” (ن), “vâv” (و) harflerinden biri geldiğinde idğâm-ı mea’l-ğunne yapmaktadır. Halef ise جُوعٌ وَأَصِيلًا, بُكْرَةً وَأَصِيلًا, مَنْ يَعْمَلُ örneklerindeki gibi sakın “nûn” (ن) veya tenvinden sonra “yâ” (ي) veya “vâv” (و) harflerinden biri geldiğinde idğâm-ı bilâ ğunne -adem-i ğunne- ile okumaktadır.⁴²²

⁴¹⁹ Hemzenin iki ayrı kelimede geldiği bu gibi durumlarda iki harekede aynı ise Ebû Amr ilk hemzeyi hazf ile okur.

⁴²⁰ Hamza bu gibi durumlarda hemzenin harekesi fetha ise tûl ile hazf, tevassut ile hazf ve kasr ile hazf, hemzenin harekesi kesre veya damme ise bu üç veche kasr ile teshil mea’r-ravm ve tûl ile teshil mea’r-ravmi de ilave ederek vecih sayısını beşe çıkarır.

⁴²¹ el-Fetih 48/6 (يَسَاءُ), 14, 25 (دَانِرَةُ السَّوَاءِ, ظَنُّ السَّوَاءِ).

⁴²² Mekki, *el-Keşf*, 1/164; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ*, 1/249; İbn Kâsıh, *Sirâcü’l-kâri’i’l-mübtedî*, 101; Tuğral, *Kur’ân Tecvidi*, 50; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 172; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 102; Ali Öge, *Karabaş Tecvidi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2020), 13; Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*, 127.

Halef Fetih sûresinde 11 âyette 19 yerde,⁴²³ Hucurât sûresinde ise 5 âyette 8 yerde⁴²⁴ adem-i ğunne yapmaktadır.

Konuyla ilgili olarak يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنْتَقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضِ أَرْضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ...
“Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size “Allah yolunda sefere çıkın” denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz?...”⁴²⁵ âyeti ses - mana ilişkisine örnek verilebilir. Bu âyetteki dünya ahiret karşılaştırması telaffuz açısından da dikkat çekicidir. الدُّنْيَا kelimesi idğamsız ve meddi tabiî ile, الْآخِرَةِ kelimesi Verş tarafından medd-i bedel ile beş elif miktarı uzatılarak okunmaktadır. الدُّنْيَا kelimesinin aslî med ile okunması dünya hayatının geçiciliğine ve ahirete oranla kısa olmasına, idğamsız okunması ise dünyaya yapışıp kalınmaması gerektiğine, الْآخِرَةِ kelimesinde medd-i bedelin beş elif miktarı uzatılması ise ahiretin ebedi olmasına işaret sayılabilir. Nitekim âyetin sonunda da bu husus إِلَّا قَلِيلٌ “pek az bir şeydir” ifadesiyle zikredilmiştir.⁴²⁶

2.3.11. Nakl

Sözlükte bir sözü, bir nesneyi bir yerden bir yere nakletmek (taşımak) anlamına gelmektedir.⁴²⁷ Bir kıraat terimi olarak ise hemzenin harekesinin mâkabli sakın olan harfe verilip hemzenin de hazfedilmesidir.⁴²⁸

Nâfi’nin ikinci râvisi Verş عَذَابُ نَلِيمٍ - عَذَابُ أَلِيمٍ, أُمٌّ نَمْتَالُكُمْ - أُمٌّ أَمْتَالُكُمْ
الْبَكَارِ - الْإِبْكَارِ, الْأَرْضِ - الْأَرْضِ, مِنْ أَنْصَارٍ - مِنْ مَوَالِهِمْ - مِنْ أَمْوَالِهِمْ
örneklerindeki gibi harfî med ve cemi mimleri dışında sakın bir harften sonra hemze-i kat’ gelirse ve sakın harf ile hemze-i kat’ ayrı ayrı kelimelerde olursa hemzenin

⁴²³ el-Fetih 48/8 (مَنْ يَشَاءُ), 14, (أَبْدًا وَرُزْقًا لَنْ يَنْقَلِبَ), 12, (فَمَنْ يَمْلِكُ), 11, (بُكْرَةً وَأَصِيلًا), 9, (شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَمُذِيرًا وَنَذِيرًا), 8, (مَنْ يَشَاءُ), 15, (أَنْ يَبْلُغَ), 25, (وَلِيًّا وَلَا), 22, (كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا), 19, (حَرْجٌ وَلَا 2×, مَنْ يَطِيعُ, مَنْ يَتَوَلَّ), 17, (أَنْ يُبَدِّلُوا), 15, (لِمَنْ يَشَاءُ), 29, (سُجَّدًا يَبْتَغُونَ, مَغْفِرَةً وَأَجْرًا).

⁴²⁴ el-Hucurât 49/3 (مَغْفِرَةً وَأَجْرًا), 4, (مِنْ وَرَاءِ), 11, (أَنْ يَكُونَ), 12, (أَنْ يَكُونُوا), 13, (أَنْ يَأْكُلَ, إِنَّكُمْ وَلَا), 12, (أَنْ يَكُونُوا), 11, (مِنْ وَرَاءِ), 4, (مَغْفِرَةً وَأَجْرًا), 29, (وَقَبَائِلَ).

⁴²⁵ et-Tevbe 9/38.

⁴²⁶ Tetik, “Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur’ân ve Kıraat”, 296-312.

⁴²⁷ Zemahşerî, “ن ق ل”, 2/301; İbn Manzûr, “ن ق ل”, 11/674; Zebidî, “ن ق ل”, 31/23; Âsım Efendi, “ن ق ل”, 5/4795; Temel, “nakl”, 134; Fırat, “nakl”, 218.

⁴²⁸ Mekkî, el-Keşf, 1/89; İbn Kâsîh, Sirâcü’l-kârî i’l-mübtedî, 79; İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1/408; Devserî, “النقل”, 125; Öztoprak, Kur’an Kıraatı, 63.

harekesini mâkablindeki sakin harfe nakleder. Kimi durumlarda kıraat imamlarından Hamza da nakil ile okur.⁴²⁹

Verş Fetih sûresinde 13 âyette 25 kelimede⁴³⁰ nakil yaparken, Hamza bu kelimelerin 8'inde⁴³¹ Verş'e eşlik etmektedir. Hucurât sûresinde ise Verş 9 âyette 16 kelimede⁴³² nakil yaparken, Hamza bu kelimelerin 5'inde⁴³³ ona eşlik etmektedir.

Nakil ile ilgili olarak ses - mana ilişkisine أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا “Ey Âdemoğulları! Ben, size, “şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır” diye emretmedim mi?”⁴³⁴ âyeti misal olarak verilebilir. Verş altı çizili kelimelerdeki sakin harften sonra gelen hemzelerin harekesini naklederek أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ şeklinde okumuştur. Bu uygulama sayesinde telaffuzdaki zorluk giderilmektedir. Çünkü أَعْهَدْ kelimesindeki ا - ع - ه harfleri boğaz harflerinden olup, yan yana gelmişlerdir. Bu harflerin ilki olan hemzenin mahreci aksa'l-halk, yani boğazın göğse bitişen en uç noktasıdır. Çıkarılması zor bir harf olan hemzenin telaffuzu esnasında göğüs içerisinde şiddetli bir çarpma meydana gelir. Çıkan ses, zorlamadan dolayı kusmayı anımsatır. ع harfi ise telaffuzu sırasında mahreci sıkıştırmaktadır. Sertlik ve yoğunluk ihtiva eden bu iki harf ard arda okunduğunda zor bir telaffuz ortaya çıkar. Üçüncü boğaz harfi olan ه harfinin de söz konusu iki harfin hemen peşine eklenmesiyle telaffuz daha da zorlaşır. Verş, kelimeyi nakil vechiyle okuyarak boğaz harflerinden en zoru olan hemze ortadan kalkmış, böylelikle boğaz harflerinin sayısı ikiye düşmüş ve böylece telaffuzu kolaylaşmıştır.

Söz konusu yer tahkîk vechi ile okunurken mana yapılan hatanın ardından sert bir çıkışmaya benzer gibi uyarılara rağmen dünya hayatında şeytana ve nefsine uyup imtihanı kaybedip, mahşerde bir araya gelen insanlara Allah Teâlâ'nın (celle celâluhü): “ben sizi uyarmamış mıydım? Size şeytana tapmayın, onun peşinden gitmeyin diye söylememişmiydim?” şeklinde sert ve sitemkâr bir üslûb kullanacağını

⁴²⁹ Dâni, *et-Teyssîr*, 249; İbn Kâsîh, *Sirâcü'l-kâri 'i'l-mübedî*, 79; Dimyâtî, *İthâf*, 1/207-211.

⁴³⁰ el-Fetih 48/4, 7, 14 (الْأَرْضُ), 5, 17 (الْأَنْهَارُ), 10 (وَمَنْ أَوْفَى), 11 (أَوْ أَرَادَ), 16 (الْأَعْرَابُ شَيْئًا إِنَّ إِنْ أَرَادَ ضَرْأًا أَوْ إِنْ أَرَادَ), 21 (الْأَعْمَى), 22 (قَدْ أَحَاطَ), 24 (الْأَذْيَارُ), 25 (أَنْ أَظْفَرَكُمْ), 29 (مَنْ أَرَى الْإِنجِيلَ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ), 29 (الْيَمَّا).

⁴³¹ el-Fetih 48/4, 7, 14 (الْأَرْضُ), 16, 25 (عَذَابًا أَلِيمًا), 17 (عَذَابًا أَلِيمًا), 29 (الْإِنجِيلَ).

⁴³² el-Hucurât 49/2 (لِيُبْعِضَ أَنْ), 5 (وَلَوْ أَنَّهُمْ), 7 (وَلَوْ أَنَّهُمْ), 9 (الْأَمْرُ الْإِيمَانُ), 11 (بَعَثَ إِخْدِيهُمَا الْآخِرَى), 12 (الْأَلْقَابِ الْإِيمَانُ), 17 (فَلَنْ أَعْلَمُونَ), 18, 16 (الْأَرْضُ), 17 (أَنْ أَسْلَمُوا لِلْإِيمَانِ), 18, 16 (الْأَرْضُ).

⁴³³ el-Hucurât 49/11 (الْأَلْقَابِ الْإِيمَانُ), 17 (أَنْ أَسْلَمُوا), 18, 16 (الْأَرْضُ).

⁴³⁴ Yâsîn 36/60.

çağrıştırmaktadır. Nakil uygulaması ile okunduğunda ise sorulan sorunun ve sitemin daha yumuşak yapıldığı adeta “size demiştim değil mi?” şeklinde daha mutedil ve sorun çözücü bir tonla yapıldığı sezilenmektedir. Buna bağlı olarak tahkîk vechi inkarcıların cehennemde ebedi kalacaklarına işaret etmektedir. Nakil vechi ise günahkâr müminlere şefaât kapısını aralıyor gibidir.⁴³⁵

2.3.12. Sekte

Susmak, konuşmayı terk etmek, iki nağme arasını soluk almadan ayırmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴³⁶ Tecvîd ilminde ise *قَطْعُ الصَّوْتِ بِغَيْرِ التَّنَفُّسِ / دُونَ النَّفْسِ* kıraat esnasında “nefes almaksızın sesi kesmektir” şeklinde tarif edilmiştir.⁴³⁷ İbnü'l-Cezeri ise sekteyi *السكّنة عبارة عن قطع الصوت زمنا دون زمن الوقف عادة من غير تنفس* “sesi nefes almaksızın âdet olarak vakf zamanından daha kısa bir süre kesmekten ibarettir” olarak ifade etmiştir.⁴³⁸ Halil b. Ahmed (öl. 175/791) ise sekteyi: “Mûsikî tarzlarında biri olup, iki nağme arasında nefes almaksızın durmak ve bu sayede iki nağmeyi birbirinden ayırmak” şeklinde tanımlamıştır.⁴³⁹ Bu ise günümüz modern müzikte bulunan es (sus)

⁴³⁵ Çağıl, *Kur'an Belâgati ve Fonetigi*, 454, 455.

⁴³⁶ İsfahânî, “س ك ت”, 236; Zemahşerî, “س ك ت”, 1/465; İbn Manzûr, “س ك ت”, 2/43; Mütercim Efendi, “س ك ت”, 1/766.

⁴³⁷ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Mühezzebe fî l-kırâ'âtî l-'aşr ve tevcîhihâ min tariki Tayyibeti'n-neşr* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1417/1997), 1/43; Tuğral, *Kur'an Tecvidi*, 83; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 133; Temel, “sekte”, 145; Fırat, “es-sekt”, 129. Âsım kıraatinin Hafs rivayetinde ise Kehf suresi 1 ile 2. ayetlerindeki *فَيَمَّا عَوَّجًا* kelimeleri arasında, Yâsîn suresi 52. ayetteki *مَنْ مَرْقَيْنَا هَذَا* kelimeleri arasında, Kıyâmet suresi 27. ayetindeki *مَنْ زَاقٍ* kelimelerinde ve Muttaffifin suresi 14. ayetindeki *بَلْ زَانَ* kelimeleri arsında yapılmaktadır. Bu dört yer Hafs tarafından sektesiz olarak da nakledilmiştir. Kehf suresinde vakf evlâ vasl câizdir. Burada sekte vechi ile vaslederek okunduğunda sıfat-mevsûf ilişkisinin önüne geçilerek “dosdoğru eğrilik” gibi anlamsız bir mananın ortaya çıkması engellenmiş olunmaktadır. Yâsîn suresinde vakf evlâ vasl (sekte) câizdir. Burada da aynı şekilde sekte vechi alınarak sıfat-mevsûf ilişkisinin önüne geçilmekte ve “bizi bu kabirlerimizden kim kaldırdı” gibi yanlış mananın ortaya çıkması önlenmiş olmaktadır. Kıyâmet suresindeki ise sekte vaciptir. Şayet burada sekte yapılmazsa geçerli hüküm olan idğâm-ı bilâ ğunne yapılması gerekir. O zaman da durum *مَنْ زَاقٍ* (kim tedavi edecek) iken *مَرَّاقٍ* (çorbacı) şeklinde olur. Böyle bir yanlış anlama mahal vermemek için de burada sekte yapılmaktadır. Muttaffifin sûresine gelince burada da sekte vaciptir. Zira sekte vechi ile okunduğunda *بَلْ زَانَ* (bilakis... paslanmıştır) gibi mana ortaya çıkarken, sektesiz okunduğunda idğâm-ı mütekâribeyn olur. Bu durumda da *بَرَّانٍ* (küpçü) gibi bir yanlış mana zuhur etmektedir. Sonuç itibariyle Hafs, Kehf ve Yâsîn sûrelerinde sıfat-mevsûf ilişkisi zannının önüne geçmek, Kıyâmet ve Muttaffifin sûrelerinde ise iki kelimenin arasını açmak ve söz konusu dört yerde de mananın doğru anlaşılması için sekte yapmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Gülle, *Tecvîd Dersleri*, 117-119; Tuğral, *Kur'an Tecvidi*, 83-86; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 249-253; Öge, *Karabaş Tecvidi*, 24-25; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 165-167; Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 219-222.

⁴³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240.

⁴³⁹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: 1408/1988), 5/306; Çağıl, , *Kur'an Belâgati ve Fonetigi*, 433.

uygulamasının karşılığıdır. İnsan gerek sesiyle gerekse çaldığı herhangi bir enstrümanla es (sekte) işaretini gördüğü yerde sesi kesip bir müddet bekledikten sonra yeniden kaldığı yerden icraya devam ettiği zaman dinleyici üzerinde etki bırakmaktadır. Kur'an kıraati açısından baktığımızda sekte yapılan yerlerde sesi kesip bir süre bekledikten sonra farklı bir tonla başlamak hem nefis müzikal bir tilâvet tarzı hem de ses - mana ilişkisi oluşturmaktadır.⁴⁴⁰ Sektenin süresi vakıf zamanından az olduğuna ve vakfında ölçüsü nefes alacak kadar süre olduğuna göre sektenin uygulama miktarı bir elif (iki hareke) miktarıdır.⁴⁴¹

İmam Hamza'nın ikinci ravisi Hallâd Fetih sûresinde 16 âyette 33 yerde⁴⁴⁸ sekte yaparken, birinci ravisi Halef 11 âyette 14 yerde⁴⁴⁹ ona eşlik etmektedir. Hucurât sûresinde ise Halef 10 âyette 19 yerde⁴⁵⁰ sekte yaparken, Hallâd 6 âyette 10 yerde⁴⁵¹ ona eşlik etmektedir.

Sektenin ses - anlam ilişkine nasıl yansıdığıyla ilgili olarak فَهَلْ لَنَا مِنْ شَفَعَاءَ...
...فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ...
“Şimdi bizim için şefaatçılar var mı ki bize
şefaata etseler veya (dünyaya) döndürülsek de yaptıklarımızdan başkasını yapsak?...”⁴⁵²
âyeti örnek verilebilir.

Biri muttasıl biri munfasıl olmak üzere on eliflik⁴⁵³ uzatmanın bulunduğu bu
âyette ard arda iki defa sekte yapılması mahşerde inkârcıların “bize şefaata edecek kimse
yok muuuuu? diyerek feryâd figân bağırırlarken arada seslerinin kesip çevreden olumlu
bir yanıt beklediklerini resmediyor gibidir.”⁴⁵⁴

Belâgat ilminin meânî ile ilgili konuları içerisinde yer alan temenni⁴⁵⁵
edatlarından biri de هَلْ edatıdır. Bu edat çoğunlukla temennide bulunan şeyin
genellikle gerçekleşmeyeceği durumlarda kullanılır. Tıpkı hiçbir kimsenin şefaatte
bulunamayacağını bilerek هَلْ لِي مِنْ شَفِيعٍ؟ “bana şefaate bulunacak kimse yok mu?”
demesi gibi. Buna göre âyette “yok mu bize şefaata edecek, imdaaaat!” şeklinde çılgılık
atanlar, aslında kendilerine şefaata edilmeyeceğini bilerek “belki bize de bir şefaata eden
çıkarsın” ümiyle bağırırmaktadırlar.”⁴⁵⁶

2.3.13. Sıla

Sözlükte ulaştırmak, eklemek, yetiştirmek, bitiştirmek gibi anlamlara
gelmektedir.⁴⁵⁷ Kıraat terminolojisinde ise كُنْتُمْ، إِلَيْهِمْ، خَلَقْنَاكُمْ، قُلُوبِهِمْ gibi cemî‘
zamirlerindeki “mîm” (م) harfinden sükûnu kaldırıp damme hareke ve vâv-ı mukaddere
ile كُنْتُمْ، إِلَيْهِمْ، خَلَقْنَاكُمْ، قُلُوبِهِمْ şeklinde bir elif miktarı uzatarak okumaya
denilmektedir.⁴⁵⁸ Bu okuyuş vechi kıraat imamlarından Kâlûn,⁴⁵⁹ İbn Kesîr ve Ebû

⁴⁵² el-A’râf 7/53.

⁴⁵³ Buraki med miktarı Hamza’ya göredir.

⁴⁵⁴ Çağıl, *Kur’ân Belâgati ve Fonetigi*, 438. Daha fazla örnek için bk. Uludaş, “Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi”, 121, 122.

⁴⁵⁵ Gerçekleşmesi imkânsız olan veya imkân dâhilinde olduğu halde elde edilmesi çok uzak bir ihtimal olan, meydana gelmesi umulmayan bir şeyi istemektir. bk. Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb, *el-İzâh fi ‘ulûmi’l-belâğa*, haz. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 108.

⁴⁵⁶ Çağıl, *Kur’ân Belâgati ve Fonetigi*, 439.

⁴⁵⁷ Cevherî, “و ص ل”, 5/1842; İsfahânî, “و ص ل”, 525; İbn Manzûr, “و ص ل”, 11/726; Zebidî, “و ص ل”, 31/78; Mütercim Efendi, “و ص ل”, 5/4813; Temel, “sıla”, 147.

⁴⁵⁸ Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 114; Öztoprak, *Kur’an Kıraatı*, 63; Yıldırım, *Kıraat İlmine Giriş*, 23.

Ebû Amr ise 2 âyette 2 kelimedede⁴⁷⁸ Ya'kûb'a eşlik etmektedir. Hucurât sûresinde ise Ya'kûb ve Hamza bir kelimedede⁴⁷⁹ cem' zahirini damme ile okumaktadır.

Sıla ile ilgili olarak ses - mana ilişkisine *الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ* “O (celle celâlihü), hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır”⁴⁸⁰ âyeti örnek olarak verilebilir. Verş'in burada peş peşe med sıralı okuyuşu ilâhi duruşmanın uzun süreceğine işaret ediyor gibidir.⁴⁸¹

2.3.14. Tağlîz

Sözlükte bir şeyi kaba ve kalın yapmak, kaba söylemek gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁸² İstılahta ise fethalı veya sakın “sâd” (ص), “tâ” (ط) ve “zâ” (ظ) harflerinden sonra fetha harekeli gelen “lâm” (ل) harfini kalın okumaya denilmektedir.⁴⁸³ Lügatte büyütmek, yüceltmek, bir şeyi kalın yapmak gibi anlamlara gelen tefhîm⁴⁸⁴ kavramı da aynı şekilde “lâm” (ل) harfinin kalın okunduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴⁸⁵ Ancak tağlîz kavramı daha çok kalın okunan “lâm” (ل) harfi için, tefhîm kavramı ise kalın okunan “râ” (ر) harfi için kullanılmaktadır.⁴⁸⁶ Bunun sebebi “sâd” (ص), “tâ” (ط) ve “zâ” (ظ) harflerinin hurûf-u isti'lâdan olması ve bunlardan sonra gelen “lâm” (ل) harfinin de bu harflerin telaffuzuna yakınlaştırılması, bir şeyi kalın yapmak anlamına gelen tağlîz kelimesiyle ifade edileceğidir.⁴⁸⁷

Tağlîz/tefhîm uygulaması yalnızca Nafi'nin Verş rivâyetinde bulunmaktadır. Verş *إِصْلَاحٌ مَطْلَعٌ لَا يُظْلَمُونَ* örneklerinde olduğu gibi sakın “sâd” (ص), “tâ” (ط) ve “zâ” (ظ) harflerinden sonra “lâm” (ل) harfi gelirse, *الْصَّلَاةُ الظَّلَاقُ ظَلَمْنَاهُمْ* örneklerindeki gibi fetha harekeli “sâd” (ص), “tâ” (ط) ve “zâ” (ظ) harflerinden sonra

⁴⁷⁸ el-Fetih 48/6 (عَلَيْهِمْ), 18, 24 (عَلَيْهِمْ).

⁴⁷⁹ el-Hucurât 49/5 (الْيَوْمَ).

⁴⁸⁰ el-Mülk 67/2.

⁴⁸¹ Çağır, *Kur'ân Belâgati ve Fonetigi*, 443.

⁴⁸² İsfahânî, “غ ل ظ”, 364; Zemahşerî, “غ ل ظ”, 1/707; İbn Manzûr, “غ ل ظ”, 7/44; Mütercim Efendi, “غ ل ظ”, 4/3245.

⁴⁸³ Mekkî, *el-Keşf*, 1/28; İbn Kâsîh, *Sirâcü'l-kâri 'i'l-mübtedî*, 122.

⁴⁸⁴ İbn Manzûr, “ف خ م”, 12/449; Zebidî, “ف خ م”, 33/199; Altınbilek, “ف خ م”, 2/42; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 119; Temel, “tefhîm”, 160.

⁴⁸⁵ Fırat, “tefhîm”, 84.

⁴⁸⁶ İbn Kâsîh, *Sirâcü'l-kâri 'i'l-mübtedî*, 122; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111; Tuğral, *Kur'an Tecvidi*, 71.

⁴⁸⁷ Mekkî, *el-Keşf*, 1/218; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 152.

“lâm” (ل) harfî gelirse tağlîz ile (kalın) okur. ⁴⁸⁸ يُصَلِّحًا kelimelerindeki gibi fetha harekeli “sâd” (ص) ve “tâ” (ط) harfleri ile meftûh “lâm” (ل) harfinin arasına harf-i med olan “elif” (ا) girerse hulf -tağlîz ve terkîk- ile okur. Yine مَصَلَّى سَيَصَلِّي örneklerinde görüldüğü üzere meftûh “lâm” (ل) harfinden sonra imâle harfî olan “yâ” (ي) harfî gelirse Verş tarafından tağlîz ve terkîk ile okunmaktadır. بَطَلْ أَنْ يُوصَلَ örneklerinde olduğu gibi meftûh “sâd” (ص), “tâ” (ط) ve “zâ” (ظ) harflerinden sonra meftûh “lâm” (ل) harfî kelimenin son harfî olarak gelir ve üzerinde vakfedilirse Verş yine tağlîz ve terkîk olmak üzere iki vecih okur. ⁴⁸⁹

Verş Fetih sûresinde ⁴⁹⁰ انْطَلَقْتُمْ kelimesindeki “lâm” (ل) harfini tağlîz ile (kalın) okumaktadır. Hucurât suresinde ise Verş’in tağlîz ile okudu kelime bulunmamaktadır.

Tağlîz ile ilgili ses - mana ilişkisine وَأَطْعَى هُمْ أَظْلَمَ وَاقْعَى *“Daha önce de Nûh’un kavmini helâk etmişti. Şüphesiz onlar daha zalim ve daha azgın kimselerdi”* âyetini örnek olarak verebiliriz. Verş’in كَانُوا هُمْ kelimesini med sıla ile önce beş elif miktarı uzatarak okuması ardından أَظْلَمَ lafzında “lâm” (ل) harfini kalın okuması Hz. Nuh’un (a.s.) kavminin çok kaba, zulüm ve taşkınlıkta ısrarcı olduğuna işarete bulunuyor gibidir. Buradaki أَظْلَمَ kelimesi tağlîz vechiyle okunduğunda أَطْعَى kelimesi ile uygunluk arz edecektir. ⁴⁹¹

2.3.15. Terkîk

Sözlükte inceltmek, yumuşatmak, sözü güzelleştirmek gibi anlamlara gelir. ⁴⁹² İstılahta ise harfî ince ses ile okunmasına denilmektedir. ⁴⁹³ Kıraat ilmi özelinde ise

⁴⁸⁸ Bu kelimeler Kur’an’da üç yerde geçmektedir. en-Nisâ 4/128’deki يُصَلِّحًا (if’âl bâbı) kelimesi Kûfiyyûn (Kûfeli dört imam -Âsım, Hamza, Kisâi, Halefû’l-Âşir-) dışındaki imamlar bu kelimeyi يَصْلَحُ (tefâul bâbı) şeklinde okumuştur. يُصَلِّحًا şeklinde okuyanlar ... إِنْ مَا فَاصْلَحَ بَيْنَهُمْ. “Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafların) aralarını düzeltirse...” (el-Bakara 2/182) ve ... بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ. “Bir sadaka vermeyi, yahut iyilik yapmayı, yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur...” (en-Nisâ 4/114) ayetlerini delil getirmişlerdir. bk. Uludaş, *Ebû Hayyân el-Endelûsî’nin el-Bahru’l-muhît’inde Kıraat Olgusu*, 122.

⁴⁸⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111-115; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 128-129; Temel, “tağlîz”, 154.

⁴⁹⁰ el-Fetih 48/15.

⁴⁹¹ Çağlı, *Kur’ân Belâgati ve Fonetigi*, 445/446.

⁴⁹² İsfahânî, “ر ق ق”, 200; Zemahşerî, “ر ق ق”, 1/376; İbn Manzûr, “ر ق ق”, 10/121; Mütercim Efendi, “ر ق ق”, 4/3999; Temel, “terkîk”, 162; Koyuncu, *Kıraat İlmi*, 172.

Verş'in “râ” (ر) harfini mâkabli harfin kendisine ve harekesine göre ince okumasını ifâde etmektedir. فَاقِرَّةً, صَابِرًا, كَافِرُونَ, يُسِرُّونَ örneklerindeki gibi “râ” (ر) harfi meftûh ya da mazmûm, mâkabli lâzımî kesre olursa; حَيْرَانٌ, خَيْرٌ, غَيْرُكُمْ, عَزِيزٌ örneklerindeki gibi “râ” (ر) harfi meftûh ya da mazmûm mâkabli sakin “yâ” (ي) olursa; وَزَرَكَ, قَدِيرٌ, تَحْرِيرٌ örneklerindeki gibi “râ” (ر) harfi meftûh ya da mazmûm olup, mâkabli sakin olur ve onun mâkablisi de meksûr olursa terkîk ile okunur.⁴⁹⁴

Öte yandan Ezrak yukarıda sayılan şartları taşıdığı halde مَذْرَارًا, إِسْرَائِيلَ, صِهْرًا örneklerindeki gibi Arapçaya sonradan giren kelimelerde ve “râ” (ر) harfinden önce “hâ” (خ) dışındaki isti’lâ sıfatına sahip harflerden خص ضغط- birisi geldiğinde terkîk ile okumamaktadır.⁴⁹⁵

Verş Fetih sûresinde 15 âyette 19 kelimede,⁴⁹⁶ Hucurât sûresinde 5 âyette 6 kelimede⁴⁹⁷ “râ” (ر) harfini terkîk ile okumaktadır.

Terkîk ile ilgili olarak ses - mana ilişkisine وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِّسَانَا عَرَبِيًّا لِّئُنْذِرَ ...
...Bu ise, onu doğrulayan ve zulmedenleri uyarmak, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır”⁴⁹⁸ âyeti örnek verilebilir.

Verş kıraatine göre لِّئُنْذِرَ kelimesindeki “râ” (ر) harfini terkîk (ince), ظَلَمُوا kelimesindeki “lâm” (ل) harfini tefhîm (kalın) okunması kaba, düşüncesiz, nezaketsiz insanların nazik ve kibar bir şekilde uyarılmasına işaret ediyor gibidir. Dolayısıyla tağlîz vechiyle sert, katı kalpli ve merhametsiz kimseler kastedilirken terkîk vechiyle de uyarıcı konumunda olan kimselerinde nazik ve hassas davranmaları gerektiği îmâ edilmektedir.⁴⁹⁹

⁴⁹³ Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*, 153.

⁴⁹⁴ Detaylı bilgi için bk. Mekkî, *el-Keşşâf*, 1/209-218; Dâni, *et-Teyisîr*, 279-282; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ*, 1/324-336; İbn Kâsîh, *Sirâcü’l-kârî’i’l-mübtedî*, 119-122; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/90-103.

⁴⁹⁵ İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ*, 1/329.

⁴⁹⁶ el-Fetih 48/2 (لِيُغْفِرَ), 5 (يَكْفُرَ), 6 (دَائِرَةً مَّصِيرًا), 8 (مُبَشِّرًا نَذِيرًا), 9 (تُعَزِّزُوهُ, تُوقِّرُوهُ), 11 (خَبِيرًا), 13 (سَعِيرًا), 14 (مُغْفَرَةً), 19, 20 (كَثِيرَةً), 21 (تَقْدُرُوا, قَدِيرًا), 22 (نَصِيرًا), 24 (نَصِيرًا), 28 (لِيُظْهِرَهُ), 29 (مَغْفَرَةً).

⁴⁹⁷ el-Hucurât 49/3 (مَغْفَرَةً), 5 (خَيْرًا), 11 (خَيْرًا 2×), 12 (كَثِيرًا), 18 (نَصِيرًا).

⁴⁹⁸ el-Ahkâf 46/12.

⁴⁹⁹ Çağıl, *Kur’ân Belâgati ve Fonetigi*, 447.

2.3.16. Teshîl

Kolaylaştırmak, yumuşatmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁰⁰ İstılahta **ءَأَنْذَرْتَهُمْ**, **أَنْذَرْتَهُمْ** örneklerinde olduğu bir birini takip eden iki hemzeden ikincisini, hemze ile kendi harekesi cinsinden “elif” (ل), “vâv” (و) ve “yâ” (ي) arası bir ses ile okumaktır.⁵⁰¹ Bunun yanında **أَرَأَيْتَكُمْ**, **أَبَاؤُكُمْ** örneklerindeki gibi hemzenin tek olduğu kelimeleri kimi kıraat imamları teshil ile (yumuşatarak) okumuşlardır. Âsım kıraatinin Hafs rivâyetinde ise sadece **ءَأَعْجَمِي** kelimesi teshil ile okunmaktadır. Ancak bunu yaparken ikinci hemze **ءَهْجَمِي** şeklinde “hê” (هـ) harfine çevrilerek okunmamalıdır.

Hamza Fetih sûresinde 4 âyette 4 kelimedede⁵⁰² teshîl yaparken; 2 kelimedede⁵⁰³ Hişâm ona eşlik etmektedir. Hucurât sûresinde ise bir âyette 2 yer⁵⁰⁴ teshil ile okunmaktadır.

Teshil ile ilgili olarak ses - mana ilişkisine **هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ** *“Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadırlar”*⁵⁰⁵ âyeti örnek verilebilir. Hamza’nın **أَلْأَرَائِكِ** kelimesini teshîl ile okuması mahşerde hesap vermek için uzun bir süre beklemekten yorulmuş ve cennete girmeye hak kazanmış müminlerin, cennet koltuklarının üzerine kendilerini bırakırken “ooooh!” dedirtecek bir rahatlığa kavuştuklarını hikâye ediyor gibidir. Söz konusu kelimedeki hemzeleri tahkik vechiyle okuyan kişi telaffuzdaki zorluk ve yorgunluğun ardından aynı kelimeyi teshil vechiyle okuduğunda bir rahatlama hissetmektedir.⁵⁰⁶

⁵⁰⁰ Zemahşerî, “س ه ل”, 1/487; İbn Manzûr, “س ه ل”, 11/349; Zebidî, “س ه ل”, 29/234; Mütercim Efendi, “س ه ل”, 5/4568; Temel, “teshil”, 164.

⁵⁰¹ Tehânevî, “التسهيل”, 1/432; Devserî, “التسهيل”, 47; Tuğral, *Kur’ân Tecvidi*, 79; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 124; Koyuncu, *Kıraat İlmi*, 173.

⁵⁰² el-Fetih 48/9 (أَصِيلًا), 14, 25 (يَشَاءُ), 26 (أَهْلَهَا).

⁵⁰³ el-Fetih 48/14, 25 (يَشَاءُ).

⁵⁰⁴ el-Hucurât 49/9 (تَفِيءَ إِلَيَّ أَقْسَطُوا).

⁵⁰⁵ Yâsîn 36/56.

⁵⁰⁶ Çağıl, *Kur’ân Belâgati ve Fonetikii*, 458.

2.3.17. Zamir/Hâ-i Kinâye

Arapça da mütekellim, muhatap ve ğâibe delâlet eden marife isimlere zamir denilmektedir.⁵⁰⁷ Tecvid ilminde ise zamir denilince هُوَ zamiri kastedilmektedir. Kendisinden önceki harfe bitişirse “vâv” (و) düşürülerek yazılır. Zamirden önce بِهٖ, اِلَيْهِ, فِيْهِ örneklerindeki gibi sakin “yâ” (يَ, يِ) harfi veya herhangi kesreli bir harf olursa zamir kesre ile harekelenir. كُنْهُ, مِنْهُ, لَهُ örneklerindeki gibi zamirden önce harf olarak sakin “yâ” (يَ, يِ) ve hareke olarak da kesrenin dışında bir hareke gelirse o zaman zamir damme ile harekenir. Ancak وَمَا اَنْسَانِيْهُ⁵⁰⁸ ve عَلَيْهِ اَللّٰهُ⁵⁰⁹ kelimeleri bu kâideden istisna tutulmuşlardır.⁵¹⁰ Aynı zamanda müfred müzekker ğâib zamirden kinâye olduğu için buna hâ-i kinâye de denilmektedir.⁵¹¹ بَعْدَهُ, رَبِّهٖ, كِتَابَهُ örneklerindeki gibi zamirden önceki harf harekeliyse بَعْدَهِ, رَبِّهُ, كِتَابُهُ şeklinde zamirin harekesine göre mukadder “vâv” (و) veya “yâ” (ي) varmış gibi uzatılarak okunur. Bütün kıraat imamları bu konuda ittifak içerisinde.

2.4. Fetih - Hucurât Sûrelerindeki Ferş ile İlgili Kıraat Farklılıkları

فَرَشَ fiilinin mastarı olan ferş kelimesi sözlükte yaymak, sermek, döşemek vb. anlamlara gelmektedir.⁵¹² Arapçada yere serilen/yayılan döşek aynı kelimenin فَرَاشٌ formuyla isimlendirilmiştir. Nitekim اَلَّذِيْ جَعَلَ لَكُمْ اَلْاَرْضَ فَرَاشًا... “O (celle celâlühü), yeri sizin için döşek yapan...”⁵¹³ âyetinde de bu mana da kullanılmıştır. Terim olarak ise çeşitli tanımlar yapılmıştır.

İbnü'l-Kâsîh'ın ferş tanımı şu şekildedir: “Kurra, üzerinde ihtilaf bulunup tekrarı az olan farklılıkları ferş olarak adlandırmıştır. Çünkü bu ihtilaflar sûrelerde yalnızca geçtikleri yerlerde zikredilerek usûlün aksine yayılmış/mefrûş gibidir. Zira usûlün her

⁵⁰⁷ Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar* (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2012), 209-218.

⁵⁰⁸ el-Kehf 18/63.

⁵⁰⁹ el-Fetih 48/10.

⁵¹⁰ Gülle, *Tecvîd Dersleri*, 120; Öge, *Karabaş Tecvidi*, 23; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 160. Hafs dışındaki kıraat imam ve ravileri buradaki zamirleri kâideye uygun şekilde kesre ile okumuşlardır.

⁵¹¹ İbn Kâsîh, *Sirâcü'l-kâri 'i'l-mübtedî*, 45.

⁵¹² İsfahânî, “ف ر ش”, 375; İbn Manzûr, “ف ر ش”, 6/326; Cevherî, “ف ر ش”, 3/1014.

⁵¹³ el-Bakara 2/22.

bir aslı/kuralı tüm ihtilafları kapsamaktadır. (Bu sebeple) kimi alimler ferşi usûlün zıttı olması sebebiyle furû' olarak da isimlendirmiştir.”⁵¹⁴

İbnü'l-Cezerî de İbnü'l-Kâsîh'in açıklamasına benzer şekilde ferşi: “süreklilik arzetmeyen ve tekrarı az olan farklılıklar olarak tanımlamakta, kıraat alimlerinin de bu farklılıkların sûrelere yayılmış/dağılmış olmasından dolayı ferş olarak adlandırdıklarını”⁵¹⁵ ifade etmektedir.

Vâsîti ise: “usûlün zıttı olarak üzerine kıyas edilmeyen Kur'an lafızlarındaki kurra arasındaki farklılıklar” olarak açıklamaktadır.⁵¹⁶

Bu tanımlardan hareketle ferşin Kur'an'da dağınık halde bulunan (sûrelere yayılan), tekrarı az olan, herhangi bir kurala dayanmayan ve üzerine kıyas bina edilmeyen şeklinde özellikleri olduğu söylenebilir. Bu özellikler içerisinde de kıyasa kapalı olması ve belli bir kaidesi olmaması ön plana çıkmaktadır. Örneğin Tâhâ sûresinin 53. (الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَّكَ لَكُمْ...) âyetindeki مَهْدًا kelimesi Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir tarafından مِهَادًا şeklinde okunmuştur. Yine Zuhrûf sûresinin 10. (الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ...) âyetinde de مَهْدًا kelimesi aynı imamlar tarafından مِهَادًا şeklinde okunmuştur. Buna mukâbil Nebe sûresinin 6. (أَلَمْ) âyetindeki مِهَادًا kelimesini Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir'de dahil bütün kurra ittifakla مِهَادًا şekilde okumuştur. Nihayetinde مَهْدًا ve مِهَادًا kelimeleri bu üç âyette de yeryüzünün Allah (celle celâluhü) tarafından insanın istifadesine sunulmuş bir yer olduğu ifade etmek için kullanılmış kelimeler olup, ikisinin manası aynıdır. Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir'in söz konusu kelimeyi Tâhâ ve Zuhrûf sûrelerinde مِهَادًا şeklinde okuyup Nebe sûresinde مَهْدًا şeklinde okumasının ve bu gibi belli bir kural içerisinde açıklanamayan farklılıkların sebebi “Kıraat tabi olunan

⁵¹⁴ İbn Kâsîh, *Sirâcü'l-kâri 'i'l-mübtedî*, 148.

⁵¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, ed. Enes Mehra (Beyrut: Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, 2000), 168; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 2/142. Ferş ile ilgili detaylı bilgi için bk. Furkan Akbulut, *Ferşu'l-Hurûf'un Mahiyeti ve Manaya Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 6-10.

⁵¹⁶ Ali b Ebî Muhammed b. Hasan el-Vâsîti, *Ravdatü't-takrîr fi ihtilâfi'l-kirâ'âti beyne'l-irşâd ve't-teysîr*, tkh. Muhammed b. Recep el-Hülî (Riyad: Dâru'l-Âsîmeti li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2011), 57.

sünnettir. Geldiği üzere mebnîdir. O konuda görüş beyan edilmez” sözüyle izah edilmektedir.⁵¹⁷

Ferşî farklılık kelime içerisinde harf veya hareke değişikliği ile kelimenin önce veya sonrasında yer değiştirmesi şeklinde kendini göstermektedir. Ferşî farklılık kapsamına giren kelime kimi zaman doğrudan ya da dolaylı bir şekilde manayı etkilerken kimi zaman sadece şekil ve telaffuz itibarıyla etkilemekte, âyetin anlamına bir etkisi olmamaktadır.

2.4.1. Fetih - Hucurât Sûrelerinde Manaya Etki Etmeyen Ferşî Farklılıklar

2.4.1.1. Fetih Sûresinde Manaya Etki Etmeyen Ferşî Farklılıklar

2.4.1.1.1. el-Fetih 48/2

لِيُغْفَرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ←

⁵¹⁸ صِرَاطًا: Kunbül ile Ruveys Kur'an'da ister lâ-m-ı tarifli olsun ister lâ-m-ı tarifi bu kelimedeki “sâd” (ص) harfini “sîn” (س) harfi ile سِرَاطًا / السِّرَاطُ şeklinde okumuştur.⁵¹⁹ Cumhur ise daha fasih kabul edilen Kureyş lehçesine göre sâd (ص) harfi ile okumuştur. Hamza'nın ilk ravisi Halef Kur'an'da geçtiği bütün yerlerde, Hallâd ise yalnızca Fâtiha sûresinde lâ-m-ı tarifli geldiği yerde işmâm ile okumuştur. Her bir okuyuşta mana aynı olmakla beraber bünyesinde şöyle bir zenginlik barındırmaktadır: صراط “sîn” (س) harfi ile okunduğunda yolun fitrata uygun ve kolay oluşuna, “sâd” (ص) harfi ile okunduğunda bu yolun beraberinde bazı yükümlülükler ve zorluklar da barındırdığına, işmâm ile okunduğunda ise bu yolun sâlikleri üzerinde zorluğunun âsârını gösterdiğine işaret edilmektedir.⁵²⁰

⁵¹⁷ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1997), 3/41, 42; Osman Yavuz, *Tâ-Hâ, Enbiyâ ve Hac Sûrelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 16.

⁵¹⁸ el-Fetih 48/20.

⁵¹⁹ Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Şahin, *el-Münezzel*, 510.

⁵²⁰ Ramazan Eraslan, *Fatiha ve Bakara Sûrelerindeki Kırâat Farklılıklarının Manaya Etkisi* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 16.

2.4.1.1.2. el-Fetih 48/10

← إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا⁵²¹

عَلَيْهِ اللَّهُ: Hafs'ın haricindeki imam ve raviler zamiri kesre ile şeklinde okumuştur.⁵²²

“Hê” (ه) zahirinin damme veya kesre ile okunması hakkındaki izahlar şu şekildedir: Buradaki “hê” (ه), “hüve” (هو) zahirinin “hê” (ه)’sidir. Bu da لَهُ vb. kelimelerdeki gibi okunmuştur. Meksûr okunmasının açıklaması ise mâkablinin “yâ” (ي) harfi olması dolayısıyladır. Nitekim إِلَيْهِ، فِيهِ kelimelerinde durum böyledir. بِهِ örneğindeki gibi “yâ” (ي)’den önce kesreli bir harf olması halinde de aynı durum söz konusudur. Çünkü kesreden dammeye geçiş zordur. Hafs damme ile okuyarak ahdin (bey’atü’r-rıdvân) şanının yüceliğine işaret etmek için lafza-i Celâl’i kalın okumuştur.⁵²³ Cumhurun okuduğu şekilde meksûr olarak olduğu gibi bırakılması da ahde vefa göstermeye uygundur.⁵²⁴

Yine Hudeybiye anlaşmanın önemine, ağırlığına ve büyüklüğüne uygun olması için عَلَيْهِ’deki zahirin en kuvvetli ve en ağır hareke olan damme ile harekelenmesi murâd edilen manaya daha münasip olduğu da ifade edilmektedir.⁵²⁵

2.4.1.1.3. el-Fetih 48/11

← سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِآلِسِنَاهُمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ

⁵²¹ el-Fetih 48/10.

⁵²² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 603; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 329; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; a. mlf., *Tahbîrü’t-teysîr*, 560; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, 560; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 335; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/452; Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 127; Dimyâtî, *İthâf*, 2/411; Kâdî, *Büdü’r-z-zâhira*, 373.

⁵²³ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 26/97.

⁵²⁴ Saîd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/5360.

⁵²⁵ Bilal Aydın, *Arap Dilinde Seslerin Mânâya Delâleti (Kur’ân-ı Kerim’deki Cennet ve Cehennem Lafızları Örneği)* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 74.

ضُرًّا Hamza, Kisâ ve Halefû'l-Âşir “dâd” (ض) harfini damme ile okunmuşlardır.⁵²⁶ Manası kötü hal demektir. اَلْفَقْر ve اَلْفَقْر lügatları gibi ضُرًّا ve ضُرًّا da bir lügat olup ikisi de kullanılabilir. ضُرًّا şeklinde damme ile okunduğunda dert, sıkıntı, hastalık gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسْنِيّ الضُّرِّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ “Eyyûb’u da hatırla. Hani o Rabbine, “Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisin” diye niyaz etmişti”⁵²⁷ âyetinde bu manada kullanılmıştır. ضُرًّا şeklinde fetha ile okunduğunda ise faydanın zıttı anlamında zarar manasına gelmektedir. Evlâ olan ise ضُرًّا şeklindeki fethalı okuyuştur.⁵²⁸

2.4.1.1.4. el-Fetih 48/25

← هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالُ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءُ مُؤْمِنَاتٍ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّوهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيَدْخُلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

تَطَّوُّوهُمْ: Ebû Ca’fer hemzenin hazfiyle اَلْفَقْر şeklinde, cumhur ise hemzenin tahkikiyle تَطَّوُّوهُمْ şeklinde okumuştur. İki kıraate göre de mana aynıdır.⁵²⁹

2.4.1.1.5. el-Fetih 48/29

← مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

⁵²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 604; Nisâbûrî, *el-Mebsût*, 410; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, 560; İbn Süfyân, *el-Hâdî*, 511; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 335; Zehrânî, *el-Kâfî*, 1/517; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/452; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1026; Nesefî, *Medâriku’t-tenzil*, 3/337; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; a.mlf., *Tahbîrü’t-teysîr*, 560; Paluvî, *Zübdetü’l-’irfân*, 127; Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 523; Dimyâtî, *İthâf*, 2/412; Kâdî, *Büdûru’z-zâhira*, 373.

⁵²⁷ el-Enbiyâ 21/83.

⁵²⁸ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *İ’râbü’l-Kur’ân*, thk. Halid el-Ali (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2008), 1004; İbn Meryem, *el-Mûdah*, 3/1190; İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâ’ât*, 672, 673; Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü’n-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sûrûr Sa’d Baslûm (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002), 2/564.

⁵²⁹ İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/453; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 523; Dimyâtî, *İthâf*, 2/413; Kâdî, *Büdûru’z-zâhira*, 374.

رُضْوَانًا: Ebû Bekir Şu'be “râ” (ر) harfini damme ile رُضْوَانًا şeklinde okumuştur.⁵³⁰

Harekeler telaffuzda kolaylık-zorluk, hafiflik-ağırlık bakımından kolaydan zora, hafiften ağıra sırasıyla fetha, kesra ve damme şeklindedir. رِضْوَان kelimesi Kays, Temîm, Gaylân ve Bekr lügatlerinde dammeli olarak رُضْوَان şeklinde telaffuz edilirken; Hicâz ehli ise (damme harekeye göre kesra harekenin telaffuzu daha hafif ve kolay olduğundan dolayı) رِضْوَان şeklinde kesra ile okumaktadır.⁵³¹ رِضْوَان kelimesi Kur'an'da 7 sûrede 13 âyette geçmekte⁵³² ve Mâide sûresinin 16. âyeti hariç geçtiği bütün yerlerde Ebû Bekir Şu'be “râ” (ر) harfini madmûm ile, diğerleri ise meksûr okumuşlardır.⁵³³ Mâide sûresinde ise sadece esre ile okunmaktadır.⁵³⁴ Zeccâc ve Taberî, iki kıraatin de aynı manaya gelen lehçe/lügat olduğunu ifade etmektedir.⁵³⁵

شَطَّأَ: İbn Kesîr ve İbn Zekvân sakin “tâ” (ط) harfini fetha ile شَطَّأَ şeklinde okumuşlardır.⁵³⁶ شَطَّأَ ve شَطَّأَ, الشَّمْع ve الشَّمْع, النَّهْر ve النَّهْر gibi iki lügattir. Onun yavrularını/sümbüllerini çıkardı demektir. Netice itibariyle iki kıraate göre mana aynıdır.⁵³⁷

أَزَّرَهُ ve أَزَّرَهُ: İbn Zekvân hemzeyi uzatmadan فَازَرَهُ şeklinde okumuştur.⁵³⁸ أَزَّرَهُ ve أَزَّرَهُ tıpkı أَجَرَكَ اللهُ ve أَجَرَكَ اللهُ gibi iki lügattir. أَزَّرَهُ şeklinde okunursa فَعَلَ vezninde, أَزَّرَ şeklinde okunursa أَفْعَلَ vezninde okunmuş olur. Her iki kıraate göre mana aynıdır.

⁵³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 374.

⁵³¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/316.

⁵³² Necattin Hanay, *Kur'an Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc Ve Taberî Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 165.

⁵³³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/384, 385.

⁵³⁴ Ata, *Kevâşî ve Kur'an Yorumu*, 227.

⁵³⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/384, 385.

⁵³⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 604; Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 411; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, 561; İbn Süfyân, *el-Hâdî*, 512; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 336; Zehrânî, *el-Kâfî*, 1/517; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/453; Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 127; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 522; Şahin, *el-Münezzel*, 514.

⁵³⁷ İbn Meryem, *el-Müdah*, 3/1192; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâ'ât*, 674; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 2/564.

⁵³⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 605; Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 411; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, 561; İbn Süfyân, *el-Hâdî*, 512; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 336; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/453; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; a.mlf., *Tahbirü't-Teyşir*, 561; Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 127; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 522; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 374.

Ancak أَزْرَهُ şeklindeki kıraat meşhurdur. Manası küçük başaklar büyük başaklara uzunluk bakımından eşit oldu demektir.⁵³⁹

سُوقِهِ: Kunbül سُوقِهِ şeklinde okumuştur.⁵⁴⁰

Alimler gerek cumhurun gerekse Kunbül'ün okuduğu kıraatin manada bir değişiklik meydana getirmediğine işaret etmişlerdir. Çünkü Araplar bu kelimeyi daha önceleri سُوقِهِ şeklinde hemze ile okurlarken daha sonraları ise bu okuyuşu bırakıp سُوقِهِ şeklinde okumuşlardır.⁵⁴¹ İbn Manzûr bu kelimeyle ağacın kökü ile yaprakları arasındaki (gövde) bölgenin kastedildiğini ve سُوقِهِ kelimesinin daha yaygın kullanıldığını söylemektedir.⁵⁴²

2.4.1.2. Hucurât Sûresinde Manaya Etki Etmeyen Ferşî Farklılıklar

2.4.1.2.1. el-Hucurât 49/2

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴾

النَّبِيِّ: Nâfi' sakin “yâ” (ي) harfinden sonra hemze ekleyerek النَّبِيِّ şeklinde okumuştur.⁵⁴³ İki kıraatte aynı manayı ifade etmektedir.

Allah'tan (celle celâlühü) haber veren kişi anlamındaki النَّبِيِّ kelimesi نبأ kökünden geldiği için Nâfi' bu ve benzer kelimeleri aslına uygun olarak “yâ” (ي) yerine hemze ile okur.⁵⁴⁴

2.4.1.2.2. el-Hucurât 49/4

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴾

⁵³⁹ İbn Meryem, *el-Mûdah*, 3/1193.

⁵⁴⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 605; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 335; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/454; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; a.mlf., *Tahbirü't-Teysîr*, 561; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 374.

⁵⁴¹ Yavuz Mutlu, *Kıraat-Anlam İlişkisi Açısından İbn Kesîr Kıraatinde Ferşü'l-Hurûf* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 119.

⁵⁴² İbn Manzûr, “س و ق”, 10/166.

⁵⁴³ Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 376.

⁵⁴⁴ Mehmet Adıgüzel, *İmam Nâfi' ve Kıraatının Özellikleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 149.

أَلْحَجَرَاتِ: Ebû Ca'fer “cîm” (ج) harfini fetha ile أَلْحَجَرَاتِ şeklinde okumuştur.⁵⁴⁵

حجرة kelimesi etrafı duvarlarla çevrili yer parçası anlamına gelen (hücre) kelimesin çoğuludur. Aynı zamanda devenin ağılına da hücre denilmektedir. حَجَرَاتٌ ve حُجَرَاتٌ şeklinde “cîm” (ج) harfinin fethalı ve sükûnlu olmak üzere iki tane daha çoğulu vardır.⁵⁴⁶

Übey b. Kâ'b, Hz. Âişe, Ebû Adurrahmân es-Sülemî, Mücâhid, Ebü'l-Âliye, İbn Ya'mer, Ebû Ca'fer ve Şeybe أَلْحَجَرَاتِ şeklinde fetha ile; Ebû Rezîn, Saîd b. Müseyyeb ve İbn Ebî Able ise أَلْحَجَرَاتِ şeklinde “cîm” (ج) harfini sakin, diğerleri ise أَلْحَجَرَاتِ şeklinde damme ile okumuşlardır. Ferrâ أَلْحَجَرَاتِ şeklindeki “hâ” (ح) ve “cîm” (ج) harflerinin damme ile okunmasının daha güzel olduğunu, zira Arapların genellikle أَلْحَجَرَاتِ وَالرُّكْبَاتِ şeklinde damme ile bazen de أَلْحَجَرَاتِ şeklinde dediklerini söylemiştir.⁵⁴⁷

2.4.1.2.3. el-Hucurât 49/11

← يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

أَلَا تَلْمِزُوا: Ya'kûb “mîm” (م) harfini damme ile أَلَا تَلْمِزُوا şeklinde okurken, cumhur “mîm” (م) harfini kesre ile أَلَا تَلْمِزُوا şeklinde okumuştur.⁵⁴⁸ لَمَزَ fiilin muzârisi يَلْمِزُ ve يَلْمِزُ olmak üzere iki şekilde gelmektedir. Ya'kûb'un okuduğu kıraate göre fiil sülâsi birinci baptan, cumhurun kıraatine göre sülâsi ikinci baptan gelmektedir. İki kıraate göre mana aynıdır.⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ Nisâbûrî, *el-Mebsût*, 412; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/455; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; a.mlf., *Tahbirü't-Teysîr*, 562; Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 127; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 376.

⁵⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1034; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 26/139.

⁵⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 7/459, 460.

⁵⁴⁸ Nisâbûrî, *el-Mebsût*, 413; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 338; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/455; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; a.mlf., *Tahbirü't-Teysîr*, 562; Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 129; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 376.

⁵⁴⁹ İbn Meryem, *el-Mûdah*, 3/1197.

2.4.1.2.4. el-Hucurât 49/12

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ وَأَتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ﴾

مَيْتًا: Nâfi', Ebû Ca'fer ve Ruveys "yâ" (ي) harfini şedde ile مَيْتًا şeklinde okumuşlardır.⁵⁵⁰

لَيْنٌ, هَيْنٌ Kelimenin aslı لَيْنٍ, سَيِّدٍ, هَيْنٍ örneklerindeki gibi şeddelidir. هَيْنٌ örneklerindeki gibi tahfif yapılarak sakin "yâ" (ي) ile مَيْتًا şeklinde gelmiştir. Nitekim hadisi şerifte de اَلْمُؤْمِنُونَ هَيُّونَ لَيُّونَ "Müminleri yumuşak huylu ve iyi mizaçlıdır" şeklinde sakin olarak gelmiştir. Şeddeli veya sakin olarak okunması arasında fark yoktur. Mana aynıdır.⁵⁵¹

2.4.1.2.5. el-Hucurât 49/13

﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴾

لِتَعَارَفُوا: Bezzi "te" (ت) harfini şedde ile لِتَعَارَفُوا şeklinde okumuştur.⁵⁵²

لِتَعَارَفُوا kelimesinin aslı لِتَتَعَارَفُوا olup Bezzî ilk "tê" (ت) harfini hazfedip لِتَعَارَفُوا şeklinde okuyarak kelimenin aslına dikkat çekmektedir. Nihayetinde mana değişmemektedir.⁵⁵³

2.4.1.2.6. el-Hucurât 49/14

﴿ قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾

⁵⁵⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 606; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 338; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/455; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; a.mlf., *Tahbirü't-Teysîr*, 562; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 376.

⁵⁵¹ İbn Meryem, *el-Mûdah*, 3/1197; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâ'ât*, 676; Mehmet Salih Genç, *el-Mûdah fî Vücûhi'l-Kıraati ve İleliha Adlı Eserin Kıraat İlmindeki Yeri ve Önemi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 73.

⁵⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 524; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, 376.

⁵⁵³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/123; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/455;

يَلْنُكُم: Dûrî ve Ya'kûb, Gatafân ve Esed lûgatlerine göre hemzenin ilâvesiyle لَا يَلْنُكُم şeklinde,⁵⁵⁴ Sûsî ise لَا يَلْنُكُم şeklinde okumuştur.⁵⁵⁵

Dûrî ve Ya'kûb'un okuduğu vecih يَأْلَتْ - يَأْلَتْ şeklinde gelirken, cumhurun kıraatinde ise يَبِيعُ بَاعَ - يَبِيعُ örneğindeki gibi يَلْبِيعُ - يَلْبِيعُ şeklinde gelmiştir. Mana ikisinde de aynıdır.⁵⁵⁶

2.4.2. Fetih - Hucurât Sûrelerinde Manaya Etki Eden Ferşî Farklılıklar

2.4.2.1. Fetih Sûresinde Manaya Etki Eden Ferşî Farklılıklar

2.4.2.1.1. el-Fetih 48/6

← وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

“Bir de, Allah'ın (celle celâlihü), hakkında kötü zanda bulunan münaфіk erkeklere ve münaфіk kadınlara, Allah'a (celle celâlihü) ortak koşan erkeklere ve Allah'a (celle celâlihü) ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Kötülük girdabı onların başına olsun! Allah (celle celâlihü) onlara gazap etmiş, onları lânetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir!”

دَائِرَةُ السَّوْءِ: İbn Kesîr ile Ebû Amr “sîn” (س) harfini damme hareke ve uzatarak ظَنَّ şeklinde, cumhur ise “sîn” (س) harfini fetha ile السَّوْءِ şeklinde okumuştur. ظَنَّ السَّوْءِ de ise “sîn” (س) harfinin fetha ile okunmasında hiçbir kurra (İbn Kesîr ve Ebû Amr'da dahil) ise ihtilaf etmemiştir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 413; Zehrânî, *el-Kâfî*, 1/518; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/116; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 2/566; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 8/124.

⁵⁵⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 606; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 338; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; a.mlf., *Tahbirü't-Teysîr*, 562; İbn Süfyân, *el-Hâdî*, 513; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/455; Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 129; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; a.mlf., *Tahbirü't-Teysîr*, 562; Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 129; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523.

⁵⁵⁶ İbn Meryem, *el-Mûdah*, 3/1198; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâ'ât*, 676; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 5/39.

⁵⁵⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 603; Ebû'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Misrî, *et-Tezkire fi'l-kırâ'âti's-semân*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Cidde: Ümmü'l-Kurâ, 1410/1990), 560; Ebû Alî Hasen b. Alî b. İbrâhîm b. Yezdâd el-Ehvâzî, *el-Vecîz fi'l-kırâ'âti's-semâniyye*, thk. Dureyd Hasan Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 334; Sâlim b. Gurmullah ez-Zehrânî, *el-Kâfî fi kırâ'âti's-seb* (Suudi Arabistan, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Davet ve

الضَّعْفُ/الضُّعْفُ ve الْكَرْهُ/الْكُرْهُ arasındaki fark السُّوء ile السَّوء arasındaki fark gibidir.⁵⁵⁸ “Sîn” (س) harfi damme ile السُّوء şeklinde okunduğunda masdar olup,⁵⁵⁹ manası zarar vermek ve hoş görülmeeyen şey demektir. (İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın kıraatine göre) دَائِرَةُ الْمَكْرُوهِ gibidir. Fetha ile السَّوء şeklinde fetha ile okunduğunda da masdar olup sıdkın (doğruluğun) zıttı anlamındadır. Denilir ki; رَجُلٌ سَوٌّ وَرَجُلٌ صِدْقٌ doğru adam ve yalancı adam.⁵⁶⁰

İbn Zencele (öl. ?) Yezîdî’den nakille ... وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ ”⁵⁶¹ âyetini delil getirerek السُّوء şeklinde damme ile okunduğunda kötülük, azap, bela gibi anlamlara geleceğini, السَّوء şeklinde fetha ile okunduğunda ise fesad, helak manalarına geleceğini belirtmiştir.⁵⁶² Buna göre İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın kıraatine göre mana “kötülük girdabı onların başına olsun” iken cumhurun kıraatine göre ise “helak girdabı onların başına olsun” şeklinde olmaktadır.⁵⁶³

2.4.2.1.2. el-Fetih 48/9

لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ←

“Ey insanlar! Allah’a (celle celâlühü) ve Peygamberine (sallallâhü aleyhi ve sellem) inanasınız, ona yardım edesiniz, ona saygı gösteresiniz ve sabah-akşam Allah’ı (celle celâlühü) tespih edesiniz diye (Peygamber gönderdik).”⁵⁶⁴

يُعَزِّرُوهُ، يُوقِّرُوهُ، يُسَبِّحُوهُ: İbn Kesîr ve Ebû Amr لَتُؤْمِنُوا، تُعَزِّرُوهُ، تُوقِّرُوهُ، تُسَبِّحُوهُ şeklinde okumuştur.⁵⁶⁵

Usûliddîn Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1419), 1/527; Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 127; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-teysîr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflih Kudât (Umman: Dâru'l-Furkân, 2000), 560; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Dimyâtî, *İthâf*, 2/411.

⁵⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1025; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/335; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/153.

⁵⁵⁹ İbn Zencele السُّوء şeklinde damme ile okunduğunda isim, السَّوء şeklinde fetha ile okunduğunda ise masdar olduğunu söylemektedir. bk. Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâ'ât*, nşr. Saîd el-Afgânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 670.

⁵⁶⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî b. Muhammed eş-Şirâzî el-Fesevî, *el-Mûdah fî vücûhi'l kırâ'ât ve 'ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kubeysî (Cidde: el-Cemâatü'l-Hayriyye, 1414/1993), 3/1188.

⁵⁶¹ en-Nahl 16/27.

⁵⁶² İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâ'ât*, 670, 671.

⁵⁶³ Türkçe hazırlanan meallerde İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın kıraati dikkate alınmıştır. bk. Kuran Meali, “Türkçe Kur'an Mealleri” (Erişim 7 Mayıs 2022).

⁵⁶⁴ el-Fetih 48/9.

İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın okuyuşuna göre mana sırasıyla “O’na iman etmeleri için”, “O’na yardım etmeleri”, “O’na saygı göstermeleri” ve “O’nu tespih etmeleri” şeklinde iken, cumhurun kıraatine göre “O’na iman etmeniz için”, “O’na yardım etmeniz”, “O’na saygı göstermeniz”, “O’nu tespih etmeniz” şeklindedir. Bu âyetteki zamirler ile kimin kastedildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Taberî, Zemahşerî ve Neseî’nin içinde bulunduğu çoğu müfessire göre تُعَزِّرُوهُ, تُوقِّرُوهُ, تُسَبِّحُوهُ fiillerindeki zamirler Allah’a (celle celâlühü) râcidir. Zemahşerî ve Neseî “söz konusu zamirler ile Allah (celle celâlühü) kastedilmektedir. Farklı görüşler serdedenler doğruluk payı uzak bir görüş beyan etmiş olurlar” demiştir.⁵⁶⁶ Bu görüşe göre mana “Allah’a (celle celâlühü) (Allah’ın dinine ve Resûlullah’a) yardım, Allah’a (celle celâlühü) saygı, Allah’ı (celle celâlühü) tespih ve tenzih etmek için” olur. Bazılarına göre ise تُعَزِّرُوهُ, تُوقِّرُوهُ fiillerindeki zamirler Resûlullah’a (sallallâhü aleyhi ve sellem), تُسَبِّحُوهُ fiilindeki zamir ise Allah’a (celle celâlühü) râcidir. Bu görüşü savunanlara göre de mana “Hz. Peygamber’e (sallallâhü aleyhi ve sellem) yardım edersiniz, ona saygı gösterersiniz ve Allah’ı (celle celâlühü) tespih edersiniz” şeklinde olmaktadır.⁵⁶⁷ Elmalılı Mushaflarda تُوقِّرُوهُ kelimesi üzerinde vakıf yapılmasının (vakfı mutlak) ikinci manayı desteklediğini söylemektedir.⁵⁶⁸

2.4.2.1.3. el-Fetih 48/10

← إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَنَّا أَجْرًا عَظِيمًا⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ İbn Mucâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 603; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nisâbûrî, *el-Mebsût fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, thk. Sebi' Hamza Hâkimî (Dimaşk: Matbûâtu Mecmai'l-Lügati'l-Arabî, 1401/1980), 410; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, 560; Ebû Abdillâh Muhammed b. Süfyân el-Kayrevânî el-Hevvârî, *el-Hâdî fi'l-kırâ'âti's-seb'a*, thk. Hâlid Hasan (Kahire: Dâru 'İbâdü'r-Rahmân, 2011), 511; Ebû Ali Hasen b. Ali b. İbrâhîm b. Yezdâd el-Ehvâzî, *el-Vecîz fi'l-kırâ'âti's-semâniyye*, thk. Dureyd Hasan Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 334; Zehrânî, *el-Kâfi*, 1/517; Ebû Tâhir Ahmed b. Ali b. Ubeydillâh, *el-Müstenîr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, thk. Ammâr Emîn (Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2005), 2/452; Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 127; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523. تُعَزِّرُوهُ, تُوقِّرُوهُ, تُسَبِّحُوهُ buralarda İbn Kesîr sıra da yaptığından يُعَزِّرُوهُ, يُسَبِّحُوهُ şeklinde okumuştur.

⁵⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/250-253; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1025; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/335; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 9/5360; Karaçam, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri* (Ankara: Kar Yayınları, 2020), 7/241.

⁵⁶⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Ahmet Alim (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014), 19/330; Taşcı, *Kur'an-ı Kerim'in Rivayet ve Dirayet Tefsiri*, 5/19.

⁵⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/175.

⁵⁶⁹ el-Fetih 48/10.

“Sana bîat edenler ancak Allah’a (celle celâlühü) bîat etmiş olurlar. Allah’ın (celle celâlühü) eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a (celle celâlühü) verdiği sözü yerine getirene, Allah (celle celâlühü) büyük bir mükâfat verecektir.”

فَسَيُؤْتِيهِ: Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ravh فَسَيُؤْتِيهِ olarak okumuştur.⁵⁷⁰ Aslı فَسَأُؤْتِيهِ olup müfred iken فَسَيُؤْتِيهِ şeklinde cem‘ lafız olarak gelmiştir. Mana aynıdır. فَسَيُؤْتِيهِ şeklinde okunduğunda ise fiil Allah’a (celle celâlühü) dönmektedir.⁵⁷¹

Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer ve Ravh’ın okuduğu kıraate göre mana “size büyük bir mükâfat vereceğiz” şeklinde iken diğerlerine göre “Allah (celle celâlühü) size büyük bir mükâfat verecektir” şeklindedir.

2.4.2.1.4. el-Fetih 48/15

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا

“Savaştan geri bırakılanlar, siz ganimetleri almaya giderken, “Bırakın biz de sizinle gelelim” diyeceklerdir. Onlar Allah’ın (celle celâlühü) sözünü değiştirmek isterler. De ki: “Siz bizimle asla gelmeyeceksiniz. Allah (celle celâlühü), önceden böyle buyurmuştur.” Onlar, “Bizi kısıkanıyorsunuz” diyeceklerdir. Hayır, onlar pek az anlarlar.”

كَلِمَ اللَّهِ: Hamza, Kisâî ve Halefû’l-Âşîr “lâm” (ل) harfini kesre ile كَلِمَ şeklinde okumuştur.⁵⁷²

كلمة, kelimesinin çoğuludur. كلمة ise كَلَامَ olana da olmayana ıtlak olabilir. Tıpkı وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا “...Rabbinin İsrailoğullarına

⁵⁷⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 603; Nisâbü’rî, *el-Mebsût*, 410; İbn Süfyân, *el-Hâdî*, 511; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 335; Zehrânî, *el-Kâfî*, 1/517; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/452; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; a.mlf., *Tahbîrü’t-teysîr*, 560; Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 127; Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdûru’z-zâhira*, 373.

⁵⁷¹ İbn Meryem, *el-Mûdah*, 3/1188.

⁵⁷² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 604; Nisâbü’rî, *el-Mebsût*, 410; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, 560; İbn Süfyân, *el-Hâdî*, 511; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 335; Zehrânî, *el-Kâfî*, 1/517; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/452; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; a.mlf., *Tahbîrü’t-teysîr*, 560; Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 523; Dimyâtî, *İthâf*, 2/412; Kâdî, *Büdûru’z-zâhira*, 373; Şahin, *el-Münezzel*, 511.

verdiği güzel söz, onların sabretmeleri karşılığında gerçekleşti...⁵⁷³ âyetindeki كَلِمَتُ kelimesinin kelâm anlamında olduğu gibi. Bu âyette “kelime” ile Allah’ın (celle celâlühü) murâd ettiği الَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا فِي الْأَرْضِ “Biz ise, istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım...”⁵⁷⁴ kelâmıdır. Nitekim Araplar (çok cümlelerden oluşmasına rağmen) kaside ve hutbe için kelime lafzını kullanmaktadırlar.⁵⁷⁵

كلام hadis ve haber gibi cümledir. İsmi masdardır. Bu âyet-i kerimede kelâm ile murâd edilen Allah Teâlâ’nın (celle celâlühü) لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا “...Artık siz benimle birlikte ebediyyen çıkmayacak ve benimle birlikte hiçbir düşmanla asla savaşılmayacaksınız...”⁵⁷⁶ sözüdür. Zira münâfıklar Hz. Peygamber’e (sallallâhü aleyhi ve sellem) ve ashâbına (r. anhüm) ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ “...bırakın biz de izinle gelelim...”⁵⁷⁷ diyerek Allah Teâlâ’nın (celle celâlühü) “...Artık siz benimle birlikte ebediyyen çıkmayacak ve benimle birlikte hiçbir düşmanla asla savaşılmayacaksınız...” kelâmını değiştirmeye çalışmışlardır. Bu ise tartışmasız bir kelâm olduğu için كَلَامَ اللَّهِ şeklinde gelmiştir.⁵⁷⁸

Hamza, Kisâi ve Halefî’l-Âşir’in kıraatine göre mana müfred olup “Allah’ın (celle celâlühü) sözünü değiştirmek isterler” şeklindedir.⁵⁷⁹

2.4.2.1.5. el-Fetih 48/17

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ
وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا

“Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildirler.) Kim Allah’a (celle celâlühü) ve Peygamberine (celle celâlühü) itaat ederse, Allah (celle celâlühü) onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onuelem dolu bir azaba uğratar.”

⁵⁷³ el-A’râf, 7/137.

⁵⁷⁴ el-Kasas 28/5.

⁵⁷⁵ İbn Meryem, el-Mûdah, 3/1190.

⁵⁷⁶ et-Tevbe 9/83.

⁵⁷⁷ el-Fetih 48/15.

⁵⁷⁸ İbn Meryem, el-Mûdah, 3/1191.

⁵⁷⁹ Zemahşerî, el-Keşşâf, 1026; Neseî, Medâriku’t-tenzîl, 3/337.

نُعَذِّبُهُ ve نُذْخِلُهُ Ebû Ca'fer, Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer نُذْخِلُهُ ve نُعَذِّبُهُ şeklinde okumuşlardır.⁵⁸⁰

Ebû Ali el-Fârisî'ye (öl. 377/987) göre iki kıraatte güzeldir. Kim يُعَذِّبُهُ ve يُذْخِلُهُ şeklinde okursa bu fiillerin failini Allah'a (celle celâlühü) isnat etmiş olur. Bu kıraate göre fiil ğayb sigasında gelmiştir. نُذْخِلُهُ ve نُعَذِّبُهُ şeklinde okunduğunda bunun manası يُعَذِّبُهُ ve يُذْخِلُهُ şeklindeki “yâ” lı okuyuşun manası gibidir. “*Hayır! Yalnız Allah (celle celâlühü) yardımcınızdır...*”⁵⁸¹ âyeti bunu teyit etmektedir. Sonrasında gelen ... سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ... “*kalplerine korku salacağız*”⁵⁸² âyetindeki salacağız manasına gelen سَنُلْقِي fiili Allah (celle celâlühü) nefis-i mütekellim mealgayr formuyla kendisine izafe etmiştir.⁵⁸³

İbn Hâleveyh'e göre cumhurun okuduğu gibi يُذْخِلُهُ şeklinde ğayb sigasıyla okuyanlar وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ “*Kim Allah'a (celle celâlühü) itaat ederse*” kısmına atfederek okumuş olurlar. Bu fiil نُذْخِلُهُ şeklinde nefis-i mütekellim mealgayr sigasıyla okunursa o da يُطِيعُنَا “*Bize itaat ederse...*” şeklindeki formata isnad edilmiş olur. Böylece bu âyette bir iltifat sanatı⁵⁸⁴ olduğu anlaşılmaktadır. Bunun delili حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ

⁵⁸⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 604; Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 410; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, 560; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 336; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/452; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; a.mlf., *Tahbîrû't-teysîr*, 560; Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 127; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdü'rü'z-zâhira*, 373; Şahin, *el-Münezzel*, 512.

⁵⁸¹ Âl-i İmrân 3/150.

⁵⁸² Âl-i İmrân 3/151.

⁵⁸³ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedreddîn Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984), 3/140, 141; Servet Kılıç, *Nisa Süresinin Kirâatler Yönünden İncelenmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 32, 33.

⁵⁸⁴ Sözlükte dönmek, yön değiştirmek, yüzü sağa sola çevirmek gibi anlamlara gelen iltifat terim olarak bir fiilin ğâib sigasından mütekellim sigasına, mütekellim sigasından ğâib sigasına; muhatap sigasından ğâib, ğâib sigasından muhatap sigasına; mütekellimden muhatap, muhataptan ğâib sigasına dönmesi şeklindeki üsluptur. Arapçada fiiller hitap edilen veya kastedilen kişinin karşımızda olup olmamasına ve cinsiyetine göre ğâib, ğâibe, muhâtap, muhâtaba gibi formlarla kullanılmaktadır. Ayrıca konuşan kişi kendisi ise nefis-i mütekellim vahde denilmektedir. Kendisiyle beraber başkaları olduğunda ise nefis-i mütekellim mealgayr olarak isimlendirilmektedir. Kimi zaman aynı pasaj içinde ya da aynı cümle içerisinde bu sigalar arasında intikaller yapılmaktadır. Bu intikaller dikkat çekmek, tahkir veya yüceltmek gibi gayelere matuf olmaktadır. Yani bir manadan başka bir manaya, bir ifadeden başka bir ifadeye intikal edilmektedir ki bu edebi özellik “iltifat sanatı” olarak bilinmektedir. Bu ve benzeri okuyuşlarda da kırâat farklılıkları karşımıza çıkabilmektedir. bk. Cevherî, “ل ف ت”, 264; İsfahânî, “ل ف ت”, 452; Ahmet Bayraktar, *Enfâl - Tevbe Sûrelerindeki Kırâat-i Aşere Farklılıkları ve Bunların Anlama Etkisi* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 128.

...دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ... “Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah’a (celle celâlühü) has kılarak...”⁵⁸⁵ âyetidir. Bu âyet-i kerimede muhatap zamiri olan **انتم** (كنتم) ile başlanılıp sonrasında gâib zamiri olan **هُمْ** (بهم) zamirine geçilmiştir. Oysaki âyetteki **أَنْتُمْ** zamirinin muhatapları hazırda bulunanlar olarak “sizler” olup, buna uygun olarak **بَكُمْ** şeklindeki muhatap zamirinin gelmesi gerekirken, bu zamir muhataplar için değil, gâib zamirle **بِهِمْ** şeklinde gelmiştir.⁵⁸⁶

İbn Meryem şöyle demiştir: **أَدْخِلْهُ** (Ben sokacağım) ve **أَعَذِّبْهُ** (Ben azap edeceğim) şeklinde nefsi mütekellim sigasında gelmesi gerekirdi. Allah (celle celâlühü) ta’zîm için **نُذِخْهُ** (Biz koyarız) ve **نُعَذِّبْهُ** (Biz azap ederiz) şeklinde getirmiştir. Kelâm birbirine uysun diye **يُذِخْهُ** ve **يُعَذِّبْهُ** gâib sigasıyla okunan kıraat daha tercih edilen vecihtir.⁵⁸⁷

2.4.2.1.6. el-Fetih 48/24

← وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِطَّنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا

“O (celle celâlühü), Mekke’nin göbeğinde, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir. Allah (celle celâlühü), yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.”

يَعْمَلُونَ: Ebû Amr **يَعْمَلُونَ** şeklinde okumuştur.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ Yûnus 10/22.

⁵⁸⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 120; Kılıç, *Nisa Süresinin Kirâatler Yönünden İncelenmesi*, 33.

⁵⁸⁷ İbn Meryem, *el-Mûdah*, 3/1191

⁵⁸⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 604; Nisâbü’rî, *el-Mebsût*, 411; İbn Galbûn, *et-Tezkire*, 561; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 335; Zehrânî, *el-Kâfi*, 1/517; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 330; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/453; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; a.mlf., *Tahbirü’t-Teyisr*, 561; Paluvî, *Zübdetü’l-’irfân*, 127; Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 521; Dimyâtî, *İthâf*, 2/413; Kâdî, *Büdûru’z-zâhira*, 374; Şahin, *el-Münezzel*, 513.

Burada kastedilen kafirler olduğu için يَعْمَلُونَ şeklinde gâib olarak gelmiştir. Öncesinde kafirlerden söz edildiğinden dolayı zamir onlara dönmektedir. تَعْمَلُونَ şeklinde okunduğunda ise hitap müminlere geçmektedir. Netice olarak her iki okuyuşta da uyduğu yer bulunmaktadır. يَعْمَلُونَ şeklinde gâib olarak okunduğunda أَيْدِيَهُمْ'e, تَعْمَلُونَ şeklinde okunduğunda ise أَيْدِيَكُمْ'e uymaktadır.

İbn Zencele, Yezîdî'den naklederek “sonrasında gelen (هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ) âyete istinaden يَعْمَلُونَ şeklinde gâib olarak okunduğunu, öncesinde gelen (وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ) âyete uygun olarak da تَعْمَلُونَ şeklinde hitap sigasıyla okunduğunu” söylemiştir.⁵⁸⁹

Ebû Amr'ın okuyuşuna göre mana “...Allah (celle celâlühü), onların yaptıklarını hakkıyla görmektedir” şeklinde iken cumhurun kıraatine göre ise mana “...Allah (celle celâlühü), yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir” şeklindedir.⁵⁹⁰

2.4.2.2. Hucurât Sûresinde Manaya Etki Eden Ferşî Farklılıklar

2.4.2.2.1. el-Hucurât 49/1

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾

“Ey iman edenler! Allah'ın (celle celâlühü) ve Peygamberinin (sallallâhü aleyhi ve sellem) önüne geçmeyin. Allah'a (celle celâlühü) karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah (celle celâlühü) hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”

لَا تَقْدُمُوا Ya'kûb tefa'ul kalıbıyla لَا تَقْدُمُوا şeklinde okurken, cumhur ise tef'îl kalıbıyla لَا تَقْدُمُوا şeklinde okumuştur.⁵⁹¹ Ya'kûb'un kıraatine göre kelimenin aslı لَا تَقْدُمُوا iken telaffuzdaki ağırlığın giderilmesi için “tê” (ت) harfi hazfedilmiştir. تَقْدُمُوا fiili önüne geçmek, bir işe yönelmek, cesaretli olmak vb. anlamlara gelen⁵⁹² “ق د م” fiilinden türemiştir. Aynı kökten türeyen “takdîm” (تقديم) kelimesi bir şeyi bir şeyin

⁵⁸⁹ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâ'ât*, 674.

⁵⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1028; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/341.

⁵⁹¹ Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 412; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 336; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/455; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; a.mlf., *Tahbirü't-Teyssîr*, 562; Paluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 127; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 376.

⁵⁹² Cevherî, “ق د م”, 5/2006; İbn Manzûr, “ق د م”, 12/465.

önüne geçirmek demektir. Fiil müteaddî olup meful alması gerekirken umûm ifade etmesi için almamıştır. Ya'kûb'un okuyuşuna göre mana “Allah (celle celâlühü) ve Resûlü'nün (sallallâhü aleyhi ve sellem) önüne geçmeyin” şeklinde iken, cumhurun okuyuşuna göre “(hiçbir otoriteyi, hiçbir hükmü ve hiçbir kuralı) Allah (celle celâlühü) ve Resûlü'nün (sallallâhü aleyhi ve sellem) önüne geçirmeyin” şeklindedir.⁵⁹³

Râzî fiil ile ilgili olarak iki görüş ileri sürmektedir. Birinci görüşe göre mef'ûl terkedilmiştir. Tıpkı هو يحيي ويميت “O, diriltir ve öldürür” ve فلان يعطي ويمنع “falanca verir, men eder” örneklerinde olduğu gibi. Bu ikinci misalde sözü söyleyen kişi belli bir şeyin verilmesini ve yasaklanmasını değil de filan kişi için bir verme ve men etme özelliğinin var olduğunu kastetmiştir. Âyette de durum bundan ibarettir. Allah Teâlâ (celle celâlühü): “takdim adına herhangi bir şeyin sizden sâdır olması asla yakışık olmaz” buyurmuş gibidir. İkinci görüşe göre fiil veya emir türünden bir mef'ûl takdir edilmiş olup buna göre mana “hiçbir fiil veya buyruğu Allah (celle celâlühü) ve Resûlü'nün (sallallâhü aleyhi ve sellem) önüne geçirmeyin” şeklindedir.⁵⁹⁴

2.4.2.2.2. el-Hucurât 49/6

← يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

“Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”

فَتَبَيَّنُوا: Hamza, Kisâ ve Halefî'l-Âşir şeklinde, diğerleri ise فَتَبَيَّنُوا okumuşlardır.⁵⁹⁵

“Tebeyyün” (تَبَيَّنَ) ve “Tesebbüt” (تَتَبَّعَ) tefe'ul babından cem' ve emri hazırdır. İki kıraat de birbirine yakın anlamlarda olup, tebeyyünü (iyice araştırmayı) emreden tesebbütü (iyice sağlamlaştırmayı) de emretmiş demektir. Bir şeyin iç yüzünü araştırmak, açığa kavuşturmak anlamındaki فَتَبَيَّنُوا şeklindeki kıraatin فَتَتَبَّعُوا şeklindeki kıraati kapsadığı ve pekiştirdiği ifade edilmektedir. Zira bir şeyin doğruluğunun

⁵⁹³ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1030; Karagöz, *Kur'an'ın Anlam ve Tefsiri*, 7/277.

⁵⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 28/110, 111.

⁵⁹⁵ Ahvâzî, *el-Vecîz*, 337; İbn Sivâr, *el-Müstenir*, 2/455; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; a.mlf., *Tahbirü't-Teyisir*, 562; Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 129; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 376.

araştırılması ve mahiyetinin öğrenilmesi, tespitinden sonra veya tespitiyle birlikte olmaktadır.⁵⁹⁶

Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir'in okuduğu فَتَنَّبُوا kırâatine göre mana “acele ile değil teennî ile hareket edin, işin sâbit olup olmadığının açıklanmasını isteyin/doğruluğuna tam olarak kanaat getirinceye kadar bekleyin” iken, فَتَنَّبُوا kırâatine göre ise “iyice araştırın, iyi anlayıp dinleyin/açıklığa kavuşturun, haberin doğruluğundan emin olun” şeklindedir.⁵⁹⁷

2.4.2.2.3. el-Hucurât 49/10

← إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

“Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a (celle celâlihü) karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”

أَخَوَيْكُمْ: Ya'kûb إَخَوَيْكُمْ şeklinde cemi (çoğul) olarak okurken cumhur أَخَوَيْكُمْ şeklinde tesniye (ikil) olarak okumuştur.⁵⁹⁸

أَخَوَيْكُمْ kelimesi kardeş anlamına gelen أَخ kelimesinin müzekker tesniyesidir ki cumhurun kıraati bu şekildedir. Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Mes'ûd, Hasan-ı Basrî, Hammâd b. Seleme, İbn Sîrîn إَخَوَانِكُمْ şeklinde cem' sîgasıyla; Nasr b. Âsım, Ebu'l-Âliye, Cahderî, Ya'kûb ve Ebû Amr'dan gelen bir rivâyet ile إَخَوَيْكُمْ şeklinde farklı bir cem' sigasıyla okunmaktadır.⁵⁹⁹ İki okuyuşta (إَخَوَيْكُمْ - أَخَوَيْكُمْ) manaya uygundur. Zira aralarında anlaşmazlık olabilecek kişilerin sayısı en az ikidir. Sayıca az olanların arasının yapılması gerekliyse çok olanların aralarının düzeltilmesi daha elzemdir Çünkü sayıca çok olanların vereceği zarar iki kişinin vereceği zarardan daha çoktur. Ayrıca iki kardeş ile Evs ve Hazreç kabilelerinin kastedildiği söylenmiştir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 11/3; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/49.

⁵⁹⁷ Akaslan, *Nisâ Süresinin Kırâat-i Aşere Açısından Tahlili*, 180.

⁵⁹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 606; Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 412; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 338; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/455; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; a.mlf., *Tahbirü't-Tefsîr*, 562; Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 129; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, 376.

⁵⁹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 5/63.

⁶⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1038; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/111.

2.4.2.2.4. el-Hucurât 49/11

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴾

“Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, (kötü) lakaplarla birbinizi çağurmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”

Bezzî “tê” (ت) harfini şedde ile لَا تَنَابَزُوا şeklinde okumuştur ki bu durumda meddi lâzım oluşmaktadır.⁶⁰¹

Cumhurun okuduğu لَا تَنَابَزُوا kıraatine göre kişiye kendi ismiyle seslenilmesi istenirken, kötü ve hoşlanmadığı lakap takılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bezzî’nin okuduğu لَا تَنَابَزُوا şeklindeki şeddeli ve meddi لازم kıraate göre ise yasağın büyüklüğüne ve günahın şiddetine işaret edilmektedir.⁶⁰² Bezzî rivâyetine göre okuyan kişi istenilmeyen lakap takmaktan son derece kaçınılması gerektiğini anlayacaktır. Netice itibariye iki kıraatte aynı manayı ifade ederken, Bezzî’nin kıraati yasağın vurgulanarak öne çıkarılmasını hedeflemektedir.⁶⁰³

2.4.2.2.5. el-Hucurât 49/12

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ وَانْفُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ﴾

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte

⁶⁰¹ Ahvâzî, *el-Vecîz*, 338; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdüru’z-zâhira*, 376.

⁶⁰² Mutlu, *Kırâat-Anlam İlişkisi*, 120.

⁶⁰³ Mutlu, *Kırâat-Anlam İlişkisi*, 121.

bundan tiksindiniz! Allah'a (celle celâlühü) karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah (celle celâlühü) tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir."⁶⁰⁴

لَا تَجَسَّسُوا: Bezzi “tê” (ت) harfini şedde ile لَاتَجَسَّسُوا şeklinde okumuştur.⁶⁰⁵

Cumhurun okuduğu لَا تَجَسَّسُوا kıraatinde başkalarının ayıplarının ve mahremiyetlerinin araştırılmaması gerektiğine işaret edilirken, Bezzi'nin okuduğu لَاتَتَّازَعُوا şeklindeki kıraatte ise yukarıda açıkladığımız kıraatindeki gibi yasağın büyüklüğüne dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla Bezzi rivâyetine göre okuyan kişi insanların ayıp, kusur ve hatalarını araştırmaktan şiddetli bir biçimde men edildiği anlayacaktır. Netice itibarıyla iki kıraatte aynı manayı ifade etmekte olup Bezzi'nin kıraati yasağın önemine vurgu yapmaktadır.⁶⁰⁶

Hasan-ı Basrî ise لَا تَحَسَّسُوا şeklinde okumuştur. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî (öl. 741/1340) aşere imamlarının okuduğu kıraate göre kötü işlerin araştırılmamasını (*birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın*), Hasan-ı Basrî'nin “hâ” (ح) harfiyle okuduğu kıraate göre ise mananın hayır işlerinin araştırılmaması olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁷ Zemahşerî, iki kelimenin birbirine yakın manalarda olduğunu belirttikten sonra تَجَسَّسُوا kelimesinin جسّ kökünden ve tefa'ul babından “bir şeyi arayıp araştırmak” anlamına geldiğini, تَحَسَّسُوا kelimesinin ise حسّ kökünden ve tefa'ul babından öğrenmek, bilmek manalarına geldiğini ifade etmiştir.⁶⁰⁸

2.4.2.2.6. el-Hucurât 49/18

﴿إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾

“Şüphesiz Allah (celle celâlühü), göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah (celle celâlühü), yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”

⁶⁰⁴ el-Hucurât 49/12.

⁶⁰⁵ İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/455; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376.

⁶⁰⁶ Mutlu, *Kırâat-Anlam İlişkisi*, 121.

⁶⁰⁷ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, *et-Teshîl li- 'ulûmi't-tenzîl*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 2/359; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/67; Mutlu, *Kırâat-Anlam İlişkisi*, 65.

⁶⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1040; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/113.

تَعْمَلُونَ: İbn Kesîr ğâib olarak “yâ” (ي) harfiyle يَعْمَلُونَ şeklinde okurken cumhur ise hitap “tê” (ت) si ile تَعْمَلُونَ şeklinde okumuştur.⁶⁰⁹

İbn Kesîr’in kıraati öncesinde geçen ⁶¹⁰ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ... âyetine dönüyor. Buna göre mana “Allah (celle celâlühü) müminlerin amellerini hakkıyla görendir” şeklindedir. Cumhur ise ⁶¹¹ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم... âyetine uygun olarak muhatap sigasıyla okumuştur. İki kıraat arasında farka gelince cumhurun kıraatinde Allah (celle celâlühü) kullarını direk muhatap aldığı için تَعْمَلُونَ şeklindeki (hitap) kıraati يَعْمَلُونَ şeklindeki (ġâib) kıraate göre daha evladır. Çünkü تَعْمَلُونَ fiili cem’ müzekker muhataptır. ... لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم... “Müslüman olmanızı bir lütuf gibi bana hatırlatıp durmayın...”⁶¹² şeklindeki hitap kıraati de, إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ, ⁶¹³ “İman edenler ancak, Allah’a ve Peygamberine inanan...”⁶¹³ şeklindeki ğâib kıraate göre (öncelik bakımından) تَعْمَلُونَ fiiline daha yakındır.⁶¹⁴

⁶⁰⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 606; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 331; Nisâbü’rî, *el-Mebsût*, 413; İbn Süfyân, *el-Hâdî*, 513; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 338; Zehrânî, *el-Kâfî*, 1/518; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 2/455; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; a.mlf., *Tahbirü’t-Teyîsîr*, 562; Paluvî, *Zübdetü’l-İrfân*, 129; Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 523; Kâdî, *Büdûru’z-zâhira*, 377.

⁶¹⁰ el-Hucurât 49/15.

⁶¹¹ el-Hucurât 49/17.

⁶¹² el-Hucurât 49/17.

⁶¹³ el-Hucurât 49/15.

⁶¹⁴ İbn Meryem, *el-Mûdah*, 3/1198; İbn Zencele, *Hüccetü’l-kirâ’ât*, 677; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü’n-Neşr*, 2/566; Mutlu, *Kırâat-Anlam İlişkisi*, 124.

SONUÇ

Kıraat ihtilafları bir yandan Kur'an metninin telaffuzunda kolaylık sağlarken diğer yandan Kur'an'ın Kuran ile yorumlanmasına da imkân sağlamaktadır.

Yapılan çalışma neticesinde kaynaklarda kıraat ihtilaflarının usûl farklılıkları ve ferşî farklılıklar olarak iki başlık altında incelendiği, ferşi farklılıklarında manaya etkisi olan ve olmayan şeklinde iki alt başlık şeklinde ele alındığı görüldü. Manaya etkisi olan ferşî farklılıkların da birbirine zıt manalar ortaya çıkarmadığı aksine birbirini desteklediği tespit edildi. Kıraatler bağlamında yapılan sûre çalışmalarında usûl farklılıkları incelenirken mana boyutunun çoğunlukla ihmal edildiği gözlemlendi. Bu çalışmada da usûl farklılıklarının mana üzerinde etkisine muhtelif sûrelerden örnekler verilerek eksiklik bir nebze de olsa giderilmeye çalışıldı.

Kimi müfessirlerin kıraat farklılığıyla ilgili olarak bir kıraati diğer kıraate tercih ettiği, bunu yaparken de bazı deliller getirerek diğer kıraati tenkit ettiği, kimi müfessirlerin bir kıraati tercih ederken diğerlerini tenkit etmediği, kimi müfessirlerin ise herhangi bir tercihte bulunmadan kıraat farklılıklarına yer verdiği tespit edildi.

İstanbul Tarîki, Sûfî Mesleği esas alınarak yapılan bu çalışmada iki sûrede toplam 47 âyet 903 kelime tahlil edildi. Yapılan tahlil neticesinde 29 âyet ve 560 kelime olan Fetih sûresinde 11 âyette 18 kelimedede (صِرَاطًا (el-Fetih 48/2, 20), دَائِرَةُ السَّوَاءِ (el-Fetih 48/6), فَسَيُؤْتِيهِ عَلَيْهِ اللَّهُ (el-Fetih 48/9), لَتُؤْمِنُوا تُعَزَّرُوهُ ثَوَقَّرُوهُ تُسَبِّحُوهُ (el-Fetih 48/10), يُدْخِلْهُ يُعَذِّبْهُ (el-Fetih 48/15), كَلَامَ اللَّهِ (el-Fetih 48/11), ضَرًّا (el-Fetih 48/17), سَوْفَهِ أَرْزَهُ شَطَأَهُ رِضْوَانًا (el-Fetih 48/25), تَطَوُّوهُمْ (el-Fetih 48/24), تَعْمَلُونَ (el-Fetih 48/29)); 18 âyet ve 343 kelimededen oluşan Hucurât sûresinde ise 10 âyette 12 kelimedede فَتَبَيَّنُوا (el-Hucurât 49/4), الْحُجْرَاتِ (el-Hucurât 49/2), النَّبِيِّ (el-Hucurât 49/1), لَا تُقَدِّمُوا (el-Hucurât 49/6), لَا تَلْمِزُوا لَا تَتَنَابَزُوا (el-Hucurât 49/10), أَحْوَيْكُمْ (el-Hucurât 49/12), مَيِّتًا تَجَسَّسُوا (el-Hucurât 49/13), لَتَلْتَنَكُم (el-Hucurât 49/14), لَا يَلْتَنَكُم (el-Hucurât 49/18)) ferşî farklılık tespit edildi.

Bu ferşî farklılıklardan da anlama etki eden kelime sayısı Fetih sûresinde 6 ayette 10 kelime (دَائِرَةُ السَّوَاءِ (el-Fetih 48/6), تُعَزَّرُوهُ ثَوَقَّرُوهُ تُسَبِّحُوهُ (el-Fetih

48/9), فَسَيُؤْتِيهِ (el-Fetih 48/10), كَلَامَ اللَّهِ (el-Fetih 48/15), يُدْخِلُهُ يُعَذِّبُهُ (el-Fetih 48/17), لَا تُقَدِّمُوا (el-Hucurât 49/1), لَا تَتَّبِعُوا (el-Hucurât 49/10), لَا تَجَسَّسُوا (el-Hucurât 49/12), لَا تَعْمَلُونَ (el-Hucurât 49/18)) olduğu görüldü.

Elde ettiğimiz bu istatistik neticesinde âyet olarak anlama etki eden kıraat farklılıklarının oranı Fetih sûresinde %20, Hucûrat sûresinde ise %33 iken kelime sayısı esas alındığında ise iki sûrede de oranın %1,75 olduğu sonucuna ulaşıldı. Manaya etki eden bu farklılıkların âyetlerin yorumlanmasına zenginlik kattığı, anlamı pekiştirdiği gözlemlendi. Ayrıca iki sûrede de ahkâma etki eden kıraat farklılığı tespit edilmedi.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer.** *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd,** *Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1364.
- Adıgüzel, Mehmet,** *İmam Nâfi' ve Kıraatının Özellikleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Ahvâzî, Ebû Alî Hasen b. Alî b. İbrâhîm b. Yezdâd,** *el-Vecîz fi'l-kırâ'âti's-semâniyye*. thk. Dureyd Hasan Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.
- Akaslan, Yaşar.** *Nisâ Sûresinin Kırâat-i Aşere Açısından Tahlili*. Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- , "Kırâat İlmi Sistematğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.
- Akbulut, Furkan.** *Ferşu'l-Hurûf'un Mahiyeti ve Manaya Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Akdemir, M. Atilla.** "Aşere Takrib Eğitimi ve Uygulama Farklılıkları". *T.C.Diyanet İşleri Başkanlığı Tecvit Çalıştayı*. Ankara: Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı, ts.
- , *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî.** *el-Minehu'l fikriyye fi şerhi mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Mısır, 1948.
- Altınbilek, Hüzeyin Remzî.** *Lügat-i Remzî*. ed. Ali Birinci. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî.** *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. thk. Mahmûd Şükrû Âlûsî. Beyrut: İdâretü't-Tıbbâtü'l-Münîriyye-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2006.
- Ata, Mehmet Mahfuz.** *Kevâşî ve Kur'ân Yorumu*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2020.
- , "Kur'ân Öğretim Yöntem ve Teknikleri Problem ve Çözüm Yolları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2013), 167-189.

- Aydın, Bilal.** *Arap Dilinde Seslerin Manaya Delâleti (Kur'ân-ı Kerim'deki Cennet ve Cehennem Lafızları Örneği)*. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aydınlı, Abdullah.** "Arz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/438. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Baktır, Mustafa.** "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/469, 470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bayraktar, Ahmet.** *Enfâl - Tevbe Sûrelerindeki Kirâat-ı Aşere Farklılıkları ve Bunların Anlama Etkisi*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'.** *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. Riyad: Dâru Taybe, 1409.
- Birişık, Abdülhamit.** "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- , *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl.** *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Bursevî, İsmail Hakkı.** *Rûhu'l-beyân*. çev. Ahmet Alim. İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.
- Çağıl, Necdet.** *Kur'ân Belâgati ve Fonetîği Yönünden Kıraatler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Çetin, Abdurrahman.** *Kur'an Okuma Esasları*. İstanbul: Emin Yayınları, 2011.
- , "Vakf ve İbtidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/461-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- , *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Çörtü, Mustafa Meral.** *Sarf-Nahiv-Edatlar*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2012.
- Dağ, Mehmet.** *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

- , “Kıraat İlminin Akademik Serencamı - Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine”. *EKEV Akademi Dergisi* 56 (Yaz 2013), 311-324.
- Dânî**, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Teyssîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Ferîd Muhammed b. Azzûz. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1437.
- Dehmane**, el-Havedh. *Yusûf Efendizâde Abdullah Hilmi Efendi'nin (ö. 1167/1754) "Necâhu'l-kârî li-Sahîhi'l-Buhârî" Adlı Eserinin Tahkîkî*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Derveze**, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Arabi'l-İslâmiyyi, 1421.
- Devserî**, İbrahim b. Saîd. *Muhtasaru'l-'ibârât li mu'cemi muslahâtî'l-kırâ'ât*. Riyad: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1429.
- Dimyâtî**, Ahmed Muhammed Bennâ. *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbaate aşer*. thk. Abdurrahim et-Tarhûnî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhît*. thk. Âdil Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413.
- Elmalılı**, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam v. dğr. İstanbul: Azim Yayınları, 2011.
- Emin Efendi**, Muhammed. *Umdetü'l-hullân fî idâhî zübdetü'l-'irfân*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanifiyye, 1287.
- Eraslan**, Ramazan. *Fatiha ve Bakara Sûrelerindeki Kıraat Farklılıklarının Manaya Etkisi*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Eroğlu**, Ali. “İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/199, 200. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fârisî**, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*. thk. Bedreddin Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984.
- Feyizli**, H. Tahsin. *Kırâat-i Aşere*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- Fırat**, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.
- Fîrûzâbâdî**, Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Muhammed Naim Araksûsî. Şam: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

- Genç**, Mehmet Salih. *el-Mûdah fî Vücûhi'l-Kıraati ve İleliha Adlı Eserin Kıraat İlmindeki Yeri ve Önemi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gökdemir**, Ahmet. “Kıraat İlminde Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme”. *Marife* 18/1 (2018), 177-192.
- , “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 13 (Bahar 2019), 91-123.
- Gülle**, Sıtkı. *Tecvîd Dersleri*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2006.
- Halîl b. Ahmed**, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî İbrâhîm es-Sâmerrâî. Beyrut, 1408.
- Hanay**, Necattin. *Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc Ve Taberî Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Hârûf**, Muhammed Fehd. *el-Müeyesser fî'l-kırâ'ati'l-'aşere el-mütevâtira*. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1437.
- Havvâ**, Saîd. *el-Esâs fî't-tefsîr*. Kahire: Dâru's-Selâm, ts.
- Hilmi**, Ahmed. “Ravzatü'l-kurra”. *Sırât-ı Müstakîm Mecmuâsı* 6/148 (1911), 275-277.
- İbn Âşûr**, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Beyrut: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1402.
- İbn Atiyye**, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdusselam Abdu's-Şâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Ebû Hâtîm**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1418.
- İbn Galbûn**, Ebû'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh el-Halebî el-Mısırî. *et-Tezkire fî'l-kırâ'ati's-semân*. thk. Eymen Rüşdi Süveyd. Cidde: Ümmü'l-Kurâ, 1410/1990.
- İbn Hâleveyh**, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân el-Hemedânî. *el-Hücce fî kırâ'ati's-seb'*. thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Kuveyt: Dâru's-Şûrûk, 1399.

- İbn Kâsîh**, Ebü'l-Bekâ Nûrüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî. *Sirâcü'l-kârî'i'l-mübtedî ve tezkârü'l-mukri'i'l-müntehî*. thk. Muhammed Ali Dabbâ. Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1954.
- İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ' İmâmüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Dav' el- Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Tefsirü'l-Kur'âni'l-'azîm*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420.
- İbn Manzûr**, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'arab*. Kum: Neşru Edebi'l-Havza, ts.
- İbn Meryem**, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî. *el-Mûdah fî vücûhi'l-kirâ'ât ve 'ilelihâ*. thk. Ömer Hamdân el Kubeyssî. Cidde: el-Cemâatü'l-Hayriyye, 1414.
- İbn Mücâhid**, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-kirâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Sivâr**, Ebû Tâhir Ahmed b. Alî b. Ubeydillâh. *el-Müstenîr fî'l-kirâ'âtî'l-'aşr*. thk. Ammâr Emîn. Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 2005.
- İbn Süfyân**, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kayrevânî el-Hevvârî. *el-Hâdî fî'l-kirâ'âtî's-seb'*. thk. Hâlid Hasan. Kahire: Dâru 'İbâdü'r-Rahmân, 2011.
- İbn Zencele**, Ebû Zûr' a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-kirâ'ât*. thk. Saîd el-Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418.
- İbnü'l-Bâziş**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî. *el-İknâ fî'l-kirâ'âtî's-seb'*. thk. Abdülmecîd Katâmiş. Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1403.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdû'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015.
- İbnü'l-Cezerî**, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*. thk. G. Bergstraesser. Mısır, 1932.
- , *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmye, 1999.
- , *en-Neşr fî'l-kirâ'âtî'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- , *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1405.
- , *Tahbîrü't-Teysîr fî'l-kirâ'âtî'l-'aşr*. thk. Ahmed Muhammed Müflih Kudât. Umman: Dâru'l-Furkân, 1421.

- , *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kirââtî'l-'aşr*. thk. Muhammed Temîm ez-Zü'be. Medine: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Derâseti'l-Kur'âniyye, 2012.
- , *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kirââtî'l-'aşr*. ed. Enes Mehra. Beyrut: Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, 2000.
- İbnü'l-Kuteybe**, Muhammed b. Abdillâh b. Müslim. *Te'vîlü müşkilü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.
- İbnü'n-Nedîm**, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. Ahmet Sakar. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.
- İsfahânî**, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib. *el-Müfredâtü fi ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kîlânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İyişenyürek**, Osman. *İstanbul ve Mısır Tariklerinde Kıraat Usûl Konularının Karşılaştırılması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kâdî**, Abdülfettah. *Büdûru'z-zâhira fi'l-kirâ'âtî'l-'aşri'l-mütevâtira min tarîk'ı-şatıbiyye ve'd-dürre*. Mekke: Mektebetü Enes b. Mâlik, 2002.
- Kahraman**, M. Şerif. "Hz. Osman'a (35/656) Nüzul Sırasına Göre Mushaf Nispet Edilmesi Üzerine Bir İnceleme". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2017), 171-180.
- Karaçam**, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kirâati*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Karagöz**, İsmail - v. dğr. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2010.
- , *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*. Ankara: Kar Yayınları, 2020.
- Karaman**, Hayreddin - v. dğr. *Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Kazvîni**, Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb. *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*. ed. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- Kılıç**, Servet. *Nisa Sûresinin Kirâatler Yönünden İncelenmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Koçyiğit**, Talat. *Hadis Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Koyuncu**, Recep. *Kıraat İlmi ve Takrîb Usûlü*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.

- Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1427.
- Maşahî**, M. Emin. "Kur'an Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye'nin Durumu". *Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı Tecvit Çalıştayı*, 2015.
- Mekkî**, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kays. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*. thk. Muhyiddîn Ramazan. Amman: Müessetü'r-Risâle, 1404.
- Muhaysin**, Muhammed Sâlim. *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1997.
- , *el-Mühezzeb fî'l-kırâ'âti'l-'aşr ve tevcîhihâ min tariki Tayyibeti'n-neşr*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1417.
- Mûsâ**, Muhammed Hasan Akîl. *et-Telhîs fî'l-kırâ'âti's-semân*. Suudi Arabistan: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek İslam Eğitimleri Kitap ve Sünnet Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1412/1991.
- Müflih**, Ahmed Muhammed - v. dğr. *Mukaddimât fî 'ilmi'l-kırâ'ât*. Amman: Dâru Ammâr, 2001.
- Müslim**, Ebü'l-Hüseyn el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*. Beyrut, ts.
- Nehhâs**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî. *İ'râbü'l-Kur'an*. thk. Halid el-Alî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Nesâî**, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.
- Nesefî**, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Bedevî. Beyrut: Dâru'l-Kelimü't-Tayyib, 1419.
- Nisâbü'rî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân. *el-Mebsût fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Sebi' Hamza Hâkimî. Dımaşk: Matbûâtu Mecmaî'l-Lügati'l-Arabî, 1401/1980.
- Nüveyrî**, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Öge**, Ali. *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*. Konya: Hüner Yayınevi, 2015.
- , *Karabaş Tecvidi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2020.

- Özbek, Ömer.** “Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (2015), 163-181.
- Öztoprak, Siraceddin.** *Kur'an Kıraatı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Pakdil, Ramazan.** *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Paluvî, Abdülfettah.** *Zübdetü'l-'irfân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, 2019.
- Râfîî, Mustafa Sâdık.** *İ'câzü'l-Kur'an ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabiyye, 1927.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin.** *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali.** *Safvetü't-tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1402.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî.** *el-Keşf vel'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Kesrevî Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf.** *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdülfettah Ebû Sünne. Beyrut: Dâru İhyâ'i-Türâsî'l-Arabî, 1418.
- Sâlih, Subhî.** *Kur'ân İlimleri*. çev. M. Said Şimşek. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2015.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî.** *ed-Dürrü'l-mensûr fî t-tefsîri'l-me'sûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- , *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnâvud. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1440.
- , *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nükûl*. Beyrut: Müessesetü't-Kütübî's-Sekâfiyye, 1422.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdâdî.** *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1422.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl.** *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1427.
- Taşcı, Hüseyin.** *Kur'an-ı Kerim'in Rivâyet ve Dirâyet Tefsiri*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.

- Tehânevî**, Muhammed A'lâ b. Ali. *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahruc - Abdullah Hâlidî. Beyrut: Mektebetü Lübnan, ts.
- Temel**, Nihat. *Kıraat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Tetik**, Necati. “Kıraat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kıraat Eğitiminde Meslekler”. *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları IV: Kıraat İlmi ve Problemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002. 146-168.
- , “Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'ân ve Kıraat”. *Kur'an ve Dil - Dilbilim ve Hermenötik - Sempozyumu*. ed. Bekir Tileklioğlu. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2001.
- Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012
- Tugantay**, Mustafa. *Ali el-Mansûrî Kıraat İlmindeki Yeri ve Tahrîru't-Turuk ve'r-Rivâyât Adlı Eserin Tahlîli*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Tuğral**, Rahim. *Kur'ân Tecvidi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009.
- Uludaş**, İbrahim - Eren, A. Cüneyt. “Kıraat Farklılıklarının Fâtiha Sûresinin Yorumlanmasındaki Rolü”, *Journal of Turkish Studies* 9/2 (2014), 623-637.
- Uludaş**, İbrahim. *Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-muhî'tinde Kırâat Olgusu*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- , *İmâm-ı Ya'kûb ve Rivâyeti*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- , “Âsım Kırâatının Hafs Rivâyetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi”. *Diyanet İlmi Dergi* 51/1 (Ocak-Şubat-Mart 2015), 119-127.
- Ünlü**, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Vâhidî**, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. Isâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân. Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1412.
- Vâsıtî**, Ali b Ebî Muhammed b. Hasan. *Ravdatü't-takrîr fî ihtilâfî'l-kırâ'âti beyne'l-irşâd ve't-teysîr*. tkh. Muhammed b. Recep el-Hûlî. Riyad: Dâru'l-Âsîmeti li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2011.
- Yavuz**, Osman. *Tâ-Hâ, Enbiyâ ve Hac Sûrelerindeki Kırâat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yüksel, A. Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdüsettar Ferac - Abdülkerîm el-İzbâvî v. dğr. Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1965.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühü*. thk. Abdücelîl Abduh Şelebî. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1408.

Zehrânî, Sâlim b. Gurmullah. el-Kâfî fî kırâ'âtî's-seb'. Suudi Arabistan: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Davet ve Usûliddîn Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1419.

Zemahşeri, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Halîl Me'mûn Şîhâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.

-----, *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1422.

Zühaylî, Vehbe. *Tefsîru'l-münîr fî'l-akîdeti ve's-şerîati ve'l-menhec*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1430.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. çev. Halil Aldemir. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.

Kuran Meali. “Türkçe Kur'an Mealleri”. Erişim 7 Mayıs 2022. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=48&ayet=6>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Ömer BAĞ

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

Arapça : Orta

İngilizce : Orta

İş Deneyimi :

Diyanet İşleri Başkanlığı (İmam-Hatip)